

Hvor mange genus er det i Trondheims-dialekten?

Av Guro Busterud, Terje Lohndal, Yulia Rodina og Marit Westergaard

Trondheims-dialekten har tradisjonelt tre grammatiske kjønn: hankjønn, hunkjønn, og intetkjønn. Denne artikkelen presenterer resultater fra to eksperimenter som viser at hunkjønn står svakere i denne dialekten enn tidligere antatt. Resultatene tyder på at dialekten er i ferd med å utvikle et togenussystem, der den ubestemte artikkelen for hunkjønn og hankjønn har falt sammen. Vi ser tydelige forskjeller mellom de fem ulike aldersgruppene som har deltatt i studien, som overraskende nok viser at den ubestemte artikkelen i hunkjønn står relativt svakt også blant voksne. I motsetning til de ubestemte artiklene endrer ikke bestemthetsuffixene seg like mye, og vi diskuterer hva dette forteller oss om genus versus bøyingsklasse. Slike endringer er dokumentert flere steder i Norge de siste årene (Lødrup 2011, Konzett, Johansen & Sollid 2011, Westergaard & Rodina 2016), og vi diskuterer mulige forklaringer på denne utviklingen.¹

1 Innledning

Grammatisk kjønn kan endre seg over tid. I dansk og svensk har et togenussystem bestående av hankjønn, hunkjønn og intetkjønn blitt redusert til et togenussystem med felleskjønn og intetkjønn. Det samme skjedde for flere hundre år siden med Bergens-dialekten (Jahr 1998, 2001, Trudgill 2013). Det siste tiåret har forskere rapportert om en liknende utvikling i noen andre norske talemål. Lødrup (2011) studerer Oslo-dia-

1. De eksperimentelle dataene som presenteres i denne artikkelen, er også publisert i en artikkel på engelsk; Busterud, Lohndal, Rodina & Westergaard 2019 *The loss of feminine gender in Norwegian: A dialect comparison*. Denne artikkelen ble skrevet mens forfatterne arbeidet med det internasjonale forskningsprosjektet *MultiGender* ved Senter for grunnforskning 2019–2020. Vi vil takke en anonym fagfelle og redaksjonen i *Maal og Minne* for gode innspill.

lekten basert på talespråkskorpuset NoTa² og viser at den ubestemte artikkelen *ei* nærmest er ikke-eksisterende i korpuset, særlig blant yngre talere. Opsahl (2009) finner ikke bruk av den ubestemte artikkelen *ei* i multietnolekter i Oslo, og i områder i Troms der det har vært mye kontakt med kvensk og samisk (Kåfjord og Nordreisa), har Conzett, Johansen & Sollid (2011) også dokumentert en liknende utvikling. Rodina & Westergaard (2015) og Westergaard & Rodina (2016) rapporterer at den samme endringen skjer i Tromsø, der de yngste bruker maskulin ubestemt artikkel ved tradisjonelle hunkjønns substantiver (*en jente, en bok*). Både i Oslo og Tromsø holder bestemthetsendelsen i entall seg derimot godt: Både barn og voksne sier stort sett *jenta* og *boka*, selv om det i Oslo er en del variasjon mellom endelsene *-a* og *-en* ved tradisjonelle hunkjønnsord avhengig av individuelle preferanser og egenskaper ved enkelte substantiver (jf. Stjernholm 2019). Mønsteret som trer fram, er altså av typen *en bok – boka*, et mønster som også er tillatt i bokmål.

Gitt disse utviklingstrekkene er det relevant å undersøke rekkevidden av det som ser ut som en pågående språkendring. Denne artikkelen tar for seg dialekten i Trondheim for å se om liknende endringer har funnet sted der. Utgangspunktet er en allmenn oppfatning om at tregenusssystemet står sterkt blant trøndere, noe som følgende sitat fra lærer Espen Tørseth viser godt: «Det er ikke noe galt med riksmål hvis man bor på Oslo vest. Men vi er trøndere, og når vi snakker, bruker vi tre kjønn» (Avisa Sør-Trøndelag 10.03.2017). Resultatene våre viser imidlertid at dette ikke lenger stemmer for dialekten i Trondheim, og at den i stor grad allerede har blitt en togenusdialekt ut fra hvordan de ubestemte artiklene brukes.

Artikkelen er organisert på følgende måte. I del 2 tar vi for oss relevant bakgrunn for studien, og vi presenterer også forskningsspørsmålene. Del 3 presenterer metoden vi har brukt, mens del 4 inneholder resultatene. Diskusjon av funnene og tolkningen av dem følger i del 5. Vi oppsummerer og konkluderer i del 6.

2. NoTa – Norsk talespråskorpus – Oslodelen, Tekstlaboratoriet, ILN, Universitetet i Oslo. <http://www.tekstlab.uio.no/nota/oslo/index.html>

2 Bakgrunn om genus, tidligere forskning og forskningsspørsmål

2.1 Genus i norsk og genus i Trondheims-dialekten

Vi tar utgangspunkt i en standarddefinisjon av grammatisk kjønn som går tilbake til Hockett (1958: 231), nemlig at «[g]enders are classes of nouns reflected in the behavior of associated words» (jf. Corbett 1991). Denne definisjonen innebærer at det bare er frittstående kongruenselementer som er fullgode markører for genus (som ubestemte artikler, adjektiver, possessiver og pronomer), og at bestemthetssuffikset i norsk ikke har samme status (se Faarlund, Lie & Vannebo 1997: 150 og Dahl 2000 for et annet syn, og Enger 2004a for en nyanserende diskusjon). Genussystemet i mange norske dialekter karakteriseres av en relativt stor grad av synkretisme mellom hankjønn og hunkjønn, mens intetkjønn stort sett har en egen form. Det gjelder den bestemte frittstående artikelen (*den* vs. *det*), adjektiver i ubestemt form (eksempelvis *stor* vs. *stort*), demonstrativer som *denne* og *dette*, samt kvantifikatorer som *all* og *alt*. Trosterud (2001) argumenterer for at hankjønn er *default* genus, og det stemmer at nye låneord stort sett tildeles hankjønn (Graedler 1998, Johansson & Graedler 2002). Derimot er hankjønn ikke kongruens-default, fordi det er intetkjønn som opptrer dersom antesedenten ikke har et genustrekk, noe eksempel (1) illustrerer.

(1) At Kjetil vant gullmedalje, er stort/*stor.

Dette tilsier at vi bør skille mellom tildelings-default og kongruens-default (Corbett & Fraser 1999, Enger 2009, Lohndal & Westergaard under trykking).

Om vi vender oss mot skriftspråkene, har nynorsk et obligatorisk tregenussystem, mens bokmål tillater både to og tre genus (se Vagstein 2009 for et annet perspektiv). Tradisjonelt har flertallet av de rurale dialektene et tregenussystem (Haugen 1976: 288), mens situasjonen for mer urbane strøk er uklar. Distribusjonen til de tre kjønnene varierer avhengig av datamaterialet som studeres. Trosterud (2001) tar utgangspunkt i de 31.500 substantivene i Nynorskordboka (Hovdenak, Killingbergtrø, Lauvhjell, Nordlie, Rommetveit & Worren 1998) og finner at 52 % av disse er hankjønn, 32 % er hunkjønn og 16 % er intetkjønn. Talte korpus er nok mer informative når det gjelder faktisk bruk, og Rodina & Wes-

tergaard (2015) ser på Anderssens (2006) korpus med Tromsø-dialekt. For de ubestemte artiklene er 62,6 % hankjønn, mens hunkjønn og intetkjønn er noenlunde likt fordelt: 18,9 % og 18,5 % (totalt 2.980 substantiver). Lohndal & Westergaard (2016) har undersøkt den norske delen av Nordisk dialektkorpus (Johannessen et al. 2009). Tabell 1 viser distribusjonen til de tre ubestemte artiklene for henholdsvis «eldre» (over 50 år) og «yngre» (stort sett mellom 15 og 30 år) talere i dette korpuset.

Genus	Eldre talere, $n = 127$	Yngre talere, $n = 66$
Hankjønn	64,8 %	74,9 %
Hunkjønn	18,2 %	5,4 %
Intetkjønn	17,0 %	19,7 %

Tabell 1: Fordeling av genus (ubestemt artikkel) i Nordisk dialektkorpus (tall hentet fra Lohndal & Westergaard 2016: 7).

Disse tallene, og især forskjellen mellom eldre og yngre i det nordiske dialektkorpuset, antyder at det foregår en endring som innebærer redusert bruk av ubestemt artikkel for hunkjønn.³ Vi kommer tilbake til dette i del 2.2.

Norske dialekter skiller seg i relativt liten grad fra hverandre når det gjelder genustilordning. Mange ord, kanskje særlig de høyfrekvente, har samme genus på tvers av dialekter, men det er også en del variasjon, selv om dette ikke har vært kartlagt systematisk i nyere tid. Beito (1954: 122ff) viser at to- eller flerstavete hankjønns- og intetkjønnsord som ender på *-e* (eller *-i* historisk), har gått over til å bli hunkjønn i noen dialekter (altså har de blitt svake hunkjønnsord). Dette har skjedd over hele Norge, men Beito (1954: 103) sier at det har skjedd i størst grad på Nordmøre og i Trøndelag, altså i det området som dialektgeografisk regnes som trøndersk. Dette har nok også bidratt til en allmenn oppfatning om at hunkjønn står særlig sterkt i Trøndelag. For eksempel har *et eple* blitt til *ei eple* (/æpl/), noe Hoel (1915: 35ff.) også nevner har skjedd i Kristiansund.

3. Det er viktig å peke på at Lohndal & Westergaard (2016) ikke har sett på produksjonen av genus i korpuset i detalj, så det er teoretisk sett mulig at disse forskjellene kan tilskrives en tilfeldig lav bruk av hunkjønnsord blant de yngre talerne.

Ifølge Stian Hårstad (p.k.) er flere av utviklingstrekkene Hoel (1915) beskriver for Kristiansundsmålet, også gjeldende for mange dialekter i Trøndelag. Dalen (1990: 135) argumenterer for at Kristiansunds-dialekten er relativt lik Trondheims-dialekten, og Målføresynopsen⁴ har også registrert *eple* som hunkjønn. Et kanskje mer kjent eksempel er det sterke substantivet *bil*, som i enkelte dialekter blir til *ei bil* – *bila* (Norsk ordbok, bind 2: 608, Beito 1954: 138). I arkivet til Trønderordboka (Metaordboka) er *bil* listet som hunkjønn tre steder i Norge: Trondheim, Kristiansund og Surnadal. I notatene i ordboka kommenterer språkforskeren Reidar Djupedal at *bil* er hunkjønn i Trondheim og «visstnok i sume av dei næraste bygder». Samtidig har Johan Aspjell en kommentar der han antyder at denne formen ikke spredde seg utenfor Trondheim by. I allmenne diskusjonsfora på internett og lignende trekkes ofte former som *bila* og *ei eple* fram som eksempler som illustrerer hunkjønnets sterke posisjon i Trondheims-dialekten.

I Trondheim eksisterer en egen sosiolekt, fintrøndersk, eller singsakermål som det også kalles (Dalen 1978; Fintoft og Mjaavatt 1980; Stemshaug 1972). Dette er en sosiolekt som særlig er knyttet til de høyere sosiale lagene på Øvre Singsaker i Trondheim, men den er ikke nødvendigvis begrenset til dette geografiske området. Vi har ikke funnet en detaljert omtale av genus i denne varieteten, men gitt at den i stor grad er en talt form av bokmålsnær østnorsk med trøndersk intonasjon, er det lite som tilsier at den skulle ha et utpreget tregenussystem. Vi kommer tilbake til en mulig effekt av denne sosiolekten i del 5 nedenfor.

2.2 Tidligere forskning

Innledningen til denne artikkelen (del 1) gir et omriss av noen nyere tendenser når det gjelder utviklingen av grammatisk kjønn i norsk. I denne delen vil vi primært konsentrere oss om studien av Tromsø-dialekten (Rodina & Westergaard 2015, Westergaard & Rodina 2016), siden vår studie er laget som en direkte oppfølger til denne. For en mer omfattende gjennomgang av tidligere forskning på norsk mer generelt, anbefaler vi Westergaard & Rodina (2016) samt Lohndal & Westergaard (under trykking).

4. <http://inger.uib.no/perl/search/search.cgi?appid=145&tabid=2165>

Studien i Tromsø samlet inn data fra fem aldersgrupper. Tabell 2 gir en oversikt over deltakerne, som alle hadde vokst opp og bodd i Tromsø mesteparten av livet (Westergaard & Rodina 2016: 168). Noen barn hadde foreldre med andre dialekter, men Westergaard og Rodina antok at dette var av mindre betydning, siden barn oftest bruker andre barn som rollemodeller.

Deltakere	Antall	Alder	Gjennomsnittsalder
Gruppe 1: Førskolebarn	15	3;6–6;0	5;2
Gruppe 2: Første- og andreklassinger	12	6;6–8;2	7;6
Gruppe 3: Sjuendeklassinger	12	11;9–12;8	12;0
Gruppe 4: Tenåring	17	18–19	18
Gruppe 5: Voksne	14	31–64	53

Tabell 2: Oversikt over deltakerne i Tromsø-studien.

Tidligere forskning har avdekket at genussystemet i norsk ikke er på plass før i 5–6-årsalderen (Rodina & Westergaard 2013b, 2017), og Rodina & Westergaard (2015) ønsket derfor å undersøke om hunkjønn generelt er sent tilegnet, eller om det faktisk er i ferd med å forsvinne fra dialekten. Studien gjennomførte to produksjonseksperimenter, der deltakerne kunne se bilder av en rekke objekter på en dataskjerm. Deltakerne skulle produsere både ubestemt artikkel og former med dobbel bestemthet. På den måten var det mulig å teste produksjonen både av genusformer og av bestemthetsuffikset. Metoden blir presentert i detalj i del 3.2.

Det første eksperimentet inneholdt 24 substantiver, åtte for hvert genus, presentert i tilfeldig rekkefølge. Eksperimentet avdekket at andelen hunkjønnsformer er veldig lav: Ved tradisjonelle hunkjønnsord var produksjonen av den ubestemte artikkelen *ei* henholdsvis 15 %, 9 % og 7 % i de tre yngste gruppene. Tenåringene lå midt imellom med 56 % *ei*, mens voksne brukte *ei* så å si hele tiden (99 %). Tabell 3 viser en oversikt over resultatene for ubestemt artikkel (Westergaard & Rodina 2016: 171). Et fenomen antas vanligvis å være tilegnet dersom det brukes 90 % eller mer i forventende kontekster (Brown 1973).

HVOR MANGE GENUS ER DET I TRONDHEIMS-DIALEKTEN?

Gruppe/Alder	Hankjønn	Hunkjønn	Intetkjønn
Gruppe 1 (3;6–6;0)	98 % (188/191)	15 % (23/155)	79 % (129/164)
Gruppe 2 (6;6–8;2)	99 % (149/151)	9 % (12/139)	92 % (128/139)
Gruppe 3 (11;9–12;8)	100 % (189/189)	7 % (12/171)	92 % (172/187)
Gruppe 4 (18–19)	100 % (272/272)	56 % (134/239)	100 % (265/265)
Gruppe 5 (31–64)	100 % (207/207)	99 % (192/194)	100 % (202/202)

Tabell 3: Andel riktig genusmarkering på ubestemt artikkel.

For alle aldersgrupper var det slik at i de tilfellene der deltakerne ikke produserte *ei*, overgeneraliserte de hankjønnnsformen. For dobbel bestemthet var alle gruppene i tråd med forventningene for hunkjønnnsord: Mellom 98 og 100 % produserte artikkelen *den* (som er identisk med hankjønnnsformen), mens 89–100 % produserte suffikset *-a*. Rodina & Westergaard argumenterer for at det skjer en hurtig endring i Tromsø-dialekten ved at *ei* forsvinner, og de argumenterer for at dette tyder på at grammatisk hunkjønn er på vei ut av dialekten. Senere forskning har bekreftet det samme for possessive hunkjønnnsformer (Rodina & Westergaard under trykking).

Det andre eksperimentet i Rodina & Westergaard (2015) testet mulig effekt av semantiske og morfofonologiske trekk: biologisk hunkjønn og endelsen *-e* på hunkjønnnsord med to stavelser.⁵ Generelt var resultatene de samme som i det første eksperimentet: Andelen av ubestemt artikkel *ei* var lav for de tre yngste gruppene (10–21 %). Igjen var tenåringene i en mellomstilling (63–71 %), mens de voksne bare brukte hunkjønnnsformen. Semantikk hadde en svak effekt ved at andelen *ei* ved substantiver som betegner biologisk hunkjønn (f.eks. *jente*) var signifikant forskjellig fra andre hunkjønnnsord (f.eks. *bok*). Det morfofonologiske trekket hadde overhodet ingen effekt på genusmarkering.

5. Tradisjonell Tromsø-dialekt har *ei jenta* for svake substantiver, og dermed kunne man vente at *-e* i Tromsø ikke skulle ha samme effekt som i dialekter der det heter *ei jente*. Imidlertid har Rodina & Westergaard (2013) vist at ubestemt form *jenta* er i rask endring mot *jente* i Tromsø. Westergaard & Rodina (2016) bekrefter dette funnet og argumenterer for at endelsen på svake hunkjønnnsord har endret seg før endringen i genus.

Rodina & Westergaard (2015) og Westergaard & Rodina (2016) argumenterer for at endringen skyldes sosiolingvistiske faktorer, og da først og fremst dialektkontakt, der standard østnorsk⁶ får mer og mer innflytelse på Tromsødialekten (Nesse & Sollid 2010). Samtidig kan språktilegnelse forklare *måten* endringen skjer på: Hunkjønnsformer er sårbare på grunn av betydelig synkretisme med hankjønnsformer (Enger 2004b). Samtidig vil også frekvens og mangel på transparens i genustilordningen spille en rolle. Rodina & Westergaard (2013a) har vist at bundne former (f.eks. bestemthetssuffikset) læres mye tidligere enn frie former (f.eks. ubestemt artikkel), og dette kan forklare hvorfor bundne former er mye mer stabile. Utviklingen fra tre til to genus synes å være en forenkling av genussystemet, men samtidig blir bøyningssystemet mer komplekst ved at felleskjønn nå har to ulike bøyingsklasser som svarer til den opprinnelige genusforskjellen: *en bil – bilen* og *en bok – boka*.

I tillegg til studien av Tromsø-dialekten har Alsos (2016) sammenlignet hunkjønnsformer i bydialekten i Tromsø med dialekten på Kvaløya utenfor Tromsø og funnet at *ei* brukes mye mer utenfor byen. Stabell (2016) fant det samme i en undersøkelse av genus i Alta-dialekten. Lundquist, Rodina, Sekerina & Westergaard (2016) brukte blikksporing som metode for å undersøke prosessering av genus i henholdsvis Tromsø og på Sortland, og fant at produksjonen av hunkjønn var mer stabil hos språkbrukerne i den mindre byen Sortland. Samtidig fant de at den ubestemte artikkelen *ei* ikke ble brukt for å forutsi hvilket genus det etterfølgende substantivet har. Det betyr at når deltakerne hørte når deltakerne hørte artikkelen *ei* eller *en*, brukte de ikke denne informasjonen til å velge hvilket substantiv de skulle se på i blikksporingseksperimentet. i blikksporingseksperimentet. Selv om språkbrukerne produserer tre genus, ser de ikke ut til å bruke disse trekkene prediktivt for verken hunkjønns- eller hankjønnsst substantiver. Forfatterne argumenterer derfor for at i

6. Ifølge Hårstad & Opsahl (2013) finnes det to former for østnorsk som begge har en overregional prestisje og kan omtales som standardtalemål i norsk. Den ene varianten er mer konservativ og kan assosieres med Oslo vest-aksent, mens den andre er mer radikal og assosieres med urbanitet og modernitet. Ifølge Hårstad & Opsahl (2013: 151) er sistnevnte mest ekspansiv. Sannsynligvis er det ingen relevante forskjeller mellom disse to variantene når det gjelder bruken av ubestemt artikkel ved hunkjønnsord (jf. funn i Lødrup 2011). Når vi bruker termen standard østnorsk skiller vi ikke mellom disse to variantene.

dette tilfellet av språkendring påvirkes forståelse («comprehension») før produksjon.

Lundquist & Vangsnes (2018) brukte den samme metoden for å studere genusformer blant ungdommer (17–18 år) i Oslo og Sogn. Eksperimentet gikk ut på å undersøke om deltakerne kunne bruke genusformer til å forutsi et etterfølgende substantiv i dialekten sin samt en annen dialekt (Oslo-dialekten for de fra Sogn, og vice versa). I tillegg ble det gjennomført et produksjonseksperiment av samme typen som Rodina og Westergaard (2015) brukte i Tromsø. Resultatene viser at det ikke er noen endring i Sogn-gruppene når det gjelder bruk av hunkjønnsformer. Dette er ikke tilfellet i Oslo, men et noe overraskende funn der er at det er stor variasjon i bruk av *-a-* og *-en-*endelser. Blikksporingstesten viste at Sogn-talere kunne forutsi etterfølgende substantiv basert på genusformer i både den lokale dialekten og Oslo-dialekten, mens Oslo-talere bare kunne bruke genusformer prediktivt i sin egen dialekt.

2.3 Forskningsspørsmål

Genussystemet i norske dialekter synes å være i bevegelse, men vi vet lite om rekkevidden av denne endringen. I denne studien ser vi på dialekten i Trondheim og bruker den samme metoden som i Rodina & Westergaard (2015).

Det er flere grunner til at Trondheims-dialekten er interessant som studieobjekt. Trondheim er en vesentlig større by enn Tromsø og ligger i tillegg geografisk sett nærmere Oslo. Mye tidligere forskning har vist at urbane former ofte sprer seg fra en stor by til mindre byer og videre til enda mindre steder (jf. Trudgill 1974, 1983, Taeldeman 2005, Vanderkerckhove 2009), såkalt *sentrumshopping* (eng.: *city jumping*).⁷ Dersom det er slik at mye av den språklige innovasjonen kommer fra Oslo, er det ikke unaturlig å forvente at en større by nærmere Oslo påvirkes mer av det språket som har høy prestisje. Dersom den pågående endringen av grammatisk hunkjønn er et slikt urbant trekk som påvirkes av sentrums-

7. Vi bruker sentrumshopping kun som en modell for hvordan språktrekk kan spre seg fra by til by. Det er naturligvis språklige aktører og kontakt mellom disse, som ligger til grunn for spredning av språktrekk. Vi har ikke som mål å kartlegge hvordan en slik spredning mellom språklige aktører foregår (kontaktmønster, sosiale nettverk etc.).

hopping, burde man se effekten av dette i Trondheim. Faktisk burde den også ha endret seg før Tromsø om modellen har allmenn gyldighet. Samtidig er det også tendenser som kunne motvirke en slik sentrumshopping. Dialekten som snakkes i Trondheim, blir nok sett på som mer særegen sammenlignet med standard østnorsk, enn Tromsø-dialekten. I lys av den allmenne oppfatningen om at hunkjønn står særlig sterkt i Trondheims-området (jf. diskusjonen i del 2.1), kunne man derfor forvente at dialekten i Trondheim har holdt relativt godt på grammatisk hunkjønn.

Målet med denne artikkelen er ikke å *forklare* årsaken(e) til de endringene vi eventuelt observerer, eller å gi en fullstendig redegjørelse for forskjellene mellom Trondheims-dialekten og andre dialekter. Her ønsker vi å dokumentere situasjonen og dermed bidra til data som kan brukes i fremtidig forskning som ønsker å identifisere forklaringsmekanismer. I likhet med Rodina & Westergaard (2015) vil vi anta at sosiolingvistiske faktorer er de mest sannsynlige årsakene til endringene vi ser. Men i likhet med deres studie er ikke dette en sosiolingvistisk studie, og vi har ikke inkludert sosiolingvistiske variabler, bortsett fra alder. Målet vårt er å beskrive deler av genussystemet i Trondheims-dialekten, hvordan eventuelle endringer kan skje, og identifisere hvilke trekk i grammatikken som er mer sårbare enn andre. I likhet med Rodina & Westergaard (2015) undersøker vi produksjon av ubestemt artikkel (*en/ei/et*) og det prenominal determinativet (*den/det*) samt bestemthetssuffikset. Det er også et eksplisitt mål å sammenligne funnene våre med de tidligere funnene fra Tromsø.

Samlet sett har studien følgende forskningsspørsmål:

1. Basert på produksjonen av ubestemt artikkel, har Trondheims-dialekten to eller tre genus, dvs. er hunkjønn i endring?
2. I så fall, er endringene kommet lengre enn i Tromsø, slik hypotesen om sentrumshopping predikerer?
3. Er det noen forskjell mellom ubestemt artikkel og bestemthetssuffiks i konstruksjoner med dobbel bestemthet?
4. Spiller semantiske og/eller morfofonologiske markører av hunkjønn en rolle i en eventuell endringsprosess?

3 Metode

3.1 Deltakere

Til sammen 71 barn og voksne i alderen 3;4–57 år deltok i studien. Felles for deltakerne var at de hadde norsk som sitt eneste førstespråk, og at de var født og oppvokst i Trondheim. Selv om noen av de voksne deltakerne også hadde bodd andre steder, hadde de bodd i Trondheim mesteparten av livet. Barna i studien ble rekruttert fra sentrumsnære barnehager og skoler i Trondheim, og det var ikke noe krav om at foreldrene skulle snakke den lokale dialekten. Et mangfold av dialekter var derfor representert i foreldregruppen, noe vi tror gir det riktigste bildet av barnespråket i Trondheim, siden mange har foreldre fra ulike deler av landet.⁸

Deltakerne var delt inn i fem aldersgrupper, som hver hadde 13–15 deltakere, som vist i tabell 4. Gruppe 1 bestod av barnehagebarn i alderen 3;4–5;9 år, gruppe 2 av elever i 1. og 2. trinn på barneskolen, mens deltakerne i gruppe 3 gikk i 7. trinn. Deltakerne i gruppe 4 gikk siste året på videregående skole og var 18–19 år. Gruppe 5 bestod av 13 voksne informanter i alderen 32–57 år. Ingen av de voksne deltakerne hadde utdanning i språk eller lingvistikk.

Gruppe	Antall	Alder	Gjennomsnittsalder
Gruppe 1: Barnehagebarn	15	3;4–5;9	4;7
Gruppe 2: Barneskoleelever (trinn 1 og 2)	14	6;1–7;4	6;8
Gruppe 3: Barneskoleelever (trinn 7)	14	12;1–13;1	12;6
Gruppe 4: Tenåring (videregående skole, 3. klasse)	15	18–19	19
Gruppe 5: Voksne	13	32–57	44

Tabell 4: Oversikt over deltakerne i Trondheims-studien.

8. Vi samlet inn informasjon om foreldrenes oppvekststed og språk- og dialektbakgrunn. Ettersom vi ikke kunne se noen sammenheng mellom foreldrenes dialektbakgrunn og/eller oppvekststed og barnas bruk av grammatisk kjønn, har vi ikke inkludert foreldrenes dialektbakgrunn som en variabel i analysen og diskusjonen av resultatene.

3.2 Produksjonseksperimenter

I datainnsamlingen benyttet vi oss av et produksjonseksperiment med bilder, en velkjent metode i studier av genus og genustilegnelse. Vi brukte de samme to eksperimentene som Rodina & Westergaard (2015) (basert på Blom, Polišenska & Weerman 2008), men noen justeringer ble gjort på bakgrunn av en pilottest, hovedsakelig utskifting av bilder. Appendix A inneholder en liste over substantivene som ble benyttet. Begge eksperimentene elisiterer både ubestemt artikkel (*et gult fly*) og dobbel bestemthet med adjektiv (*det gule flyet*).

I eksperiment 1 testet vi produksjon av genusmarkering for alle tre genus (hunkjønn, hankjønn og intetkjønn). Eksperimentet bestod av 25 substantiver fordelt på tre genus: Ni hankjønnsord, åtte hunkjønnsord og åtte intetkjønnsord.⁹ De spesielle substantivene *bil* og *eple* var inkludert.

Målet med eksperiment 2 var å undersøke hvorvidt morfologiske og semantiske forhold påvirker genusmarkering av hunkjønnsord (jf. Trosterud 2001). Vi brukte samme inndeling og de samme testordene som Rodina & Westergaard (2015) for Tromsødialekten. Totalt 24 substantiver fordelt på fire grupper ble testet: substantiver som betegner biologisk hankjønn og ikke ender på *-e* (*ei heks*), substantiver som ikke betegner biologisk hankjønn og ender på *-e* (*ei flaske*), substantiver som betegner biologisk hankjønn og ender på *-e* (*ei dame*), samt substantiver som verken betegner biologisk hankjønn eller ender på *-e* (*ei and*). I tillegg inkluderte vi seks intetkjønnsord som fyllord (*fillers*). Ingen hankjønnsord ble inkludert for å unngå at det kunne trigge deltakerne til å produsere hankjønnsformer (såkalt *priming*) (Westergaard & Rodina 2016: 169).

Vi brukte samme metode i eksperiment 1 og 2: To bilder av samme objekt ble vist samtidig på en dataskjerm. Objektene hadde ulik farge, mønster og/eller størrelse. Framgangsmåten og den typiske interaksjonen mellom forsker og deltaker er beskrevet i (2).

(2) *På skjermen vises et bilde av ei rød bok og et bilde av ei blå bok samtidig.*

Forsker: Dette kaller vi bok. Kan du si hva vi har her?

9. I utgangspunktet skulle det være åtte substantiver fra hvert genus, men ved en glipp snek det seg med et ekstra hankjønnsord.

Informant: Ei rød bok og ei blå bok.

Den røde boka forsvinner fra skjermen, mens den blå boka forblir på skjermen.

Forsker: Hva forsvant?

Informant: Den røde boka.

For noen av bildene var det mulig å bruke flere ulike substantiver. Dette gjaldt spesielt bildene av hunkjønnord som viser tilbake til en kvinnelig referent i eksperiment 2 (*kone, jente, heks* etc.). For å sørge for at deltakerne produserte det substantivet vi ønsket, startet hver bildesekvens med at den som gjennomførte eksperimentet, sa hvilket objekt som var avbildet. Vi ordla oss alltid på samme måte (*dette kaller vi X*) for å unngå å gi deltakerne informasjon om genus på substantivene. Alle informantene måtte gjennomføre ei treningsøkt med ord som ikke var en del av det faktiske eksperimentet.

En fordel med denne metoden er at den framstår som en slags lek. Vår erfaring er at særlig barnehageungene opplevde testen som et morsomt spill. Ettersom det kan være utfordrende for 3-åringer å delta i lange eksperimenter, gjennomførte barnehageungene de to eksperimentene på ulike dager. De resterende informantgruppene gjennomførte begge testene i løpet av én testøkt.

Barnehagebarna og skoleelevene ble testet i barnehagen og på skolen, mens de voksne deltakerne utførte eksperimentet på arbeidsplassen. To forskere og to forskningsassistenter (alle med norsk som eneste førstespråk) stod for innsamlingen og transkriberingen av dataene.

Vi har registrert forekomsten av ubestemt artikkel (*ei* flaske), prenominal determinativ og bestemthetssuffiks i entall (*den* blå flaske). Bruken av de ulike substantivfrasene varierte. I utgangspunktet skulle hver deltaker produsere ubestemt artikkel to ganger og dobbel bestemthet én gang per testord. I noen tilfeller manglet substantivet, mens ubestemt artikkel eller determinativ ble brukt sammen med det attributive adjektivet, som i (3). Ettersom dette er grammatisk i norsk, ble også disse forekomstene av ubestemt artikkel og determinativ inkludert i analysen.

(3) Forsker: Hva har vi her?

Informant: Ei rød bok og ei blå ____.

Forsker: Hva forsvant?

Informant: Den røde ____.

Vi inkluderte ikke tilfeller der deltakeren produserte et annet substantiv enn vi ønsket. Ved selvkorrigerings inkluderte vi den siste versjonen deltakeren produserte. I trøndersk, som i de fleste andre norske talemål, er det ikke ugrammatisk å bruke et personlig pronomen i stedet for determinativ i dobbel bestemthet (f.eks. *hun dama*). I slike tilfeller inkluderte vi kun bestemthetssuffikset.

4 Resultater

4.1 Eksperiment 1: Hankjønn, hunkjønn og intetkjønn

Tabell 5 viser at alle aldersgruppene hovedsakelig bruker den ubestemte artikkelen *en* for hankjønnssubstantiver, og det er ingen statistisk signifikant forskjell mellom gruppene (Oneway ANOVA, $F_{4,66} = 201$, $p > 0,090$). Noen tradisjonelle hankjønnssord skiller seg ut og får i enkelte tilfeller hunkjønnartikkel. Dette gjelder substantivene *bil*, *slange* og *kjole* og forekommer i informantgruppe 1, 2, 4 og 5. Til sammen er det 16 forekomster av denne typen i datasettet.

Gruppe	Hankjønn (<i>en</i>)	Hunkjønn (<i>ei</i>)	Intetkjønn (<i>et</i>)
Gruppe 1 (3;4–5;9)	96 % 246/254	4 % 9/219	70 % 157/225
Gruppe 2 (6;1–7;4)	100 % 247/247	0 % 0/224	98 % 219/224
Gruppe 3 (12;1–13;1)	99 % 230/232	11 % 24/208	98 % 203/207
Gruppe 4 (18–19)	98 % 264/268	16 % 134/239	99 % 236/238
Gruppe 5 (32–57)	99 % 227/229	35 % 70/200	100 % 207/207

Tabell 5: Eksperiment 1: Genusmarkering på ubestemt artikkel.

Med unntak av gruppe 1 produserer også alle gruppene den ubestemte artikkelen *et* for substantiver i intetkjønn. Barnehageungene (gruppe 1)

produserer *et* for intetkjønnsord i 70 % av tilfellene og skiller seg statistisk fra de andre gruppene ($p < 0,001$ for alle grupper). For de resterende 30 % av intetkjønnsordene bruker barnehagebarna hankjønnsartikkelen *en*. Disse resultatene samsvarer med resultatene til Rodina & Westergaard (2015: 12) fra Tromsø, der intetkjønnsord ble produsert med korrekt artikkel i 72 % av tilfellene i gruppe 1. Som nevnt kan substantivet *eple* være hunkjønn i Trondheims-dialekten.¹⁰ Det er derfor interessant at det kun er to forekomster av *ei eple* i datasettet som helhet. Halvparten av barna produserer hankjønnsform (*en*) ved dette substantivet.

Bruk av den ubestemte artikkelen *ei* er lav i alle gruppene. Høyest forekomst finner vi i gruppe 4 og 5 med henholdsvis 16 % og 35 %. De to yngste gruppene produserer så å si ikke *ei*: 0 % i gruppe 2 og 4 % i gruppe 1. I gruppe 1 står én informant bak alle forekomstene. Gruppe 3 har også lav produksjon av *ei*, 11 %. En *Oneway ANOVA* viser at det er statistisk signifikant forskjell mellom gruppene ($F_{4,66} = 3,57, p = 0,011$), og en *post-hoc Tukey HSD* viser at det er gruppe 5 som skiller seg fra henholdsvis gruppe 1 ($p = 0,024$) og gruppe 2 ($p = 0,009$). Felles for alle gruppene er at de hovedsakelig bruker hankjønnsartikkelen *en* ved hunkjønnsord.

Tabell 6 viser deltakernes individuelle preferanser for ubestemt artikkel ved hunkjønnsst substantiver. Tabellen viser at majoriteten av deltakerne (54/71) kun produserer *en*. Dette gjelder spesielt for de yngste deltakerne. Kun to informanter (én i gruppe 4 og én i gruppe 5) produserer konsekvent *ei*. De resterende 15 deltakerne bruker både *ei* og *en*.

Gruppe	bare <i>ei</i>	<i>ei</i> og <i>en</i>	bare <i>en</i>
Gruppe 1	0/15	1/15	14/15
Gruppe 2	0/14	0/14	14/14
Gruppe 3	0/14	3/14	11/14
Gruppe 4	1/15	6/15	8/15
Gruppe 5	1/13	5/13	7/13

Tabell 6: Eksperiment 1: Bruk av ubestemt artikkel *ei* og *en* til hunkjønnsst substantiver, N deltakere/total.

10. I denne studien er *eple* regnet som intetkjønnsord.

For dobbel bestemthet har vi sett på foranstilt determinativ (*den* for hunkjønn og *det* for intetkjønn) og bøyningssuffikset i bestemt form (*-en* for hunkjønn, *-a* for hunkjønn og *-et* for intetkjønn). Tabell 7 viser at intetkjønn er uproblematisk for gruppene 2–5, mens de yngste informantene ikke har dobbel bestemthet for intetkjønnsord helt på plass ennå. Produksjonen av *det* ligger på 63 % og bestemthetssuffikset *-et* på 79 %. Informantene i gruppe 1 overgeneraliserer det foranstilte determinativet *den* og til en viss grad også hankjønnsuffikset *-en*.¹¹ En Oneway ANOVA viser at det er statistisk signifikant forskjell mellom barnehagebarna og de resterende gruppene både for determinativet *det* ($F_{4,66} = 14,8, p < 0,001$ for alle grupper) og for bestemthetssuffikset *-et* ($F_{4,66} = 9,03, p \leq 0,002$ for alle grupper).

Gruppe	Hankjønn		Hunkjønn		Intetkjønn	
	<i>den</i>	<i>-en</i>	<i>den</i>	<i>-a</i>	<i>det</i>	<i>-et</i>
Gruppe 1	99 % 121/122	93 % 105/113	97 % 109/112	77 % 78/102	63 % 67/107	79 % 85/107
Gruppe 2	100 % 124/124	90 % 111/123	100 % 111/111	89 % 98/110	99 % 106/107	100 % 111/111
Gruppe 3	100 % 116/116	91 % 106/116	100 % 111/111	99 % 111/112	100 % 112/112	100 % 112/112
Gruppe 4	100 % 132/132	93 % 118/127	100 % 119/119	97 % 116/119	99 % 118/119	99 % 113/114
Gruppe 5	100 % 114/114	98 % 114/116	100 % 101/101	87 % 85/98	100 % 103/103	100 % 101/101

Tabell 7: Eksperiment 1: Genusmarkering ved dobbel bestemthet; foranstilt determinativ og bestemthetssuffiks.

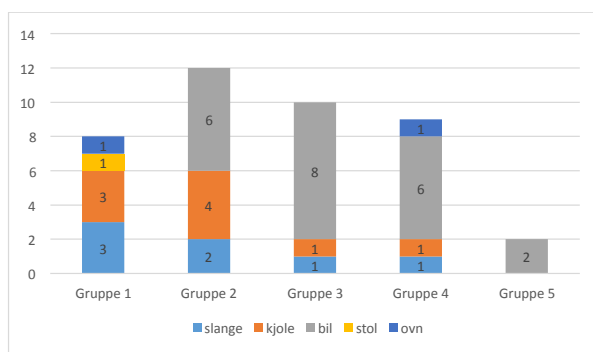
11. Intetkjønnsordet *anker* viste seg å være utfordrende for flere av barna i gruppe 1. Kun to barn i denne gruppen produserte riktig foranstilt artikkel og bestemthetssuffiks til dette substantivet. Barna brukte ord som *ranken*, *anke* og *anken*, noe som tyder på at substantivet var ukjent for dem. Dersom vi tar ut *anker* fra datasettet, endres forekomsten av determinativet *det* for intetkjønnsord fra 63 % til 68 % (64/94) (jf. tabell 7), forekomsten av bestemthetssuffikset *-et* fra 79 % til 87 % (jf. tabell 7), og forekomsten av den ubestemte artikkelen *et* øker fra 70 % til 73 % (jf. tabell 5). Også substantivet *eple* var vanskelig for barna i gruppe 1, og i fire av 20 tilfeller ble bestemthetssuffikset *-a* brukt ved dette substantivet. For de resterende nøytrumsordene overgeneraliserer barna vanligvis hankjønnsuffikset *-en*.

HVOR MANGE GENUS ER DET I TRONDHEIMS-DIALEKTEN?

Tabell 8 viser deltakernes individuelle resultater for produksjon av henholdsvis *-a* og *-en* ved hunkjønnsord. Ingen av deltakerne bruker konsekvent endelsen *-en*, og majoriteten av barnehagebarna (11/14) bruker begge endelser. Det er verdt å merke seg at flere av disse barna bare har én forekomst av *-en* ved tradisjonelle hunkjønnsord. Halvparten av barna i gruppe 2 produserer konsekvent *-a*, mens den andre halvparten bruker begge suffiksene. I gruppe 3 og 4 produserer 26 av 29 deltakere konsekvent *-a*. Også en liten majoritet av de voksne produserer konsekvent *-a*, mens 5/13 bruker både *-a* og *-en*.

Gruppe	bare <i>-a</i>	både <i>-a</i> og <i>-en</i>	bare <i>-en</i>
Gruppe 1	3/14 ¹²	11/14	0/14
Gruppe 2	7/14	7/14	0/14
Gruppe 3	13/14	1/14	0/14
Gruppe 4	13/15	2/15	0/15
Gruppe 5	8/13	5/13	0/13

Tabell 8: Bruk av bestemthetsuffiksene *-a* og *-en* ved hunkjønnsord. N deltakere/total.

Figur 1, eksperiment 1: Bruk av bestemthetsuffikset *-a* for substantiver som tradisjonelt er hankjønn.

- En av informantene i gruppe 1 produserer ikke bestemte suffikser på hunkjønnsord i eksperiment 1. I eksperiment 2 produserer denne informanten konsistent *-a*-endelse på hunkjønnsord.

Som diskutert i 2.1, er det flere substantiver i Trondheims-dialekten som har hunkjønn der andre dialekter har hankjønn, som *bil*. Figur 1 inneholder også andre substantiver i eksperimentet som overraskende opptrådte med *-a*-endelse (f.eks. *kjola*, *slanga*). Imidlertid har vi ikke vært i stand til å finne belegg for at alle disse ordene historisk har vært hunkjønnsord. Vi kommer tilbake til dette i diskusjonen i del 5.

4.2 Eksperiment 2

Tabell 9 viser produksjon av ubestemt artikkel *ei* (og fyllord *et*) fra eksperiment 2. I dette eksperimentet testet vi fire ulike grupper hunkjønns-substantiver som varierte med hensyn til morfofonologiske egenskaper, og med hensyn til om de betegner semantisk hunkjønn: biologisk hunkjønn som ender på *-e* (feminin *-e*), biologisk hunkjønn som ender på konsonant (feminin *-K*), ikke-biologisk hunkjønn som ender på *-e* (ikke-feminin *-e*), og ikke-biologisk hunkjønn som ender på konsonant (ikke-feminin *-K*), samt seks intetkjønnsord som fyllord. I likhet med resultatene fra eksperiment 1 brukes *ei* relativt sjelden i alle gruppene, fra 6 % (gruppe 1) til 51 % (gruppe 5). En *Oneway ANOVA* viser at det er statistisk signifikante forskjeller mellom gruppene for alle de fire typene: feminin *-K* ($F_{4,66} = 4,52, p = 0,003$), feminin *-e* ($F_{4,66} = 5,52, p = 0,001$), ikke-feminin *-K* ($F_{4,66} = 4,3, p = 0,004$) og ikke-feminin *-e* ($F_{4,66} = 3,2, p = 0,018$). Gruppe 1 er ulik gruppe 5 for alle substantivtypene og skiller seg fra gruppe 4 for 'feminin *-K*', og 'feminin *-e*'. Gruppe 2 følger samme mønster som gruppe 1, bortsett fra at det ikke er noen statistisk signifikant forskjell for 'feminin *-K*' (gruppe 4). Gruppe 3 skiller seg ikke statistisk fra noen av de andre gruppene. Produksjonen av *-a* er litt høyere for substantiver som betegner biologisk hunkjønn, enn for substantiver som ikke betegner biologisk hunkjønn. En *Paired Samples t*-test viser at substantiver som betegner semantisk hunkjønn (feminin *-K* og feminin *-e* vs. ikke-feminin *-K* og ikke-feminin *-e*), kun utgjør en statistisk signifikant forskjell for deltakerne i gruppe 3 ($p = 0,027$) og gruppe 4 ($p = 0,031$). Det er verdt å merke seg at alle gruppene har høyere bruk av *ei* i eksperiment 2 sammenlignet med eksperiment 1. Det kan tenkes at dette skyldes at det er flere hunkjønnsord (og ingen hankjønnsord) i eksperiment 2 og at dette forårsaker en viss *self-priming*.

HVOR MANGE GENUS ER DET I TRONDHEIMS-DIALEKTEN?

Gruppe	Feminin -K	Feminin -e	Ikke-feminin -K	Ikke-feminin -e	Intetkjønn
Gruppe 1	7 % 12/176	7 % 12/149	6 % 11/174	6 % 10/176	89 % 142/159
Gruppe 2	10 % 17/168	4 % 7/168	1 % 2/168	5 % 8/168	100 % 168/168
Gruppe 3	37 % 63/169	32 % 55/169	20 % 34/168	21 % 35/167	97 % 163/168
Gruppe 4	51 % 91/178	46 % 81/178	31 % 55/179	29 % 51/175	100 % 180/180
Gruppe 5	51 % 77/157	51 % 79/156	49 % 76/156	45 % 68/150	100 % 155/155

Tabell 9: Eksperiment 2: Genusmarkering på ubestemte artikler.

Tabellene 10 og 11 viser de individuelle preferansene for henholdsvis *ei* og *en* for de fire gruppene med hunkjønns substantiver i eksperiment 2. Majoriteten av barna i gruppe 1 og 2 foretrekker *en*. Barna i gruppe 3 foretrekker *en* ved substantiver som ikke betegner biologisk hunkjønn, mens de for substantiver som betegner biologisk hunkjønn, fordeler seg ganske jevnt ut over de tre gruppene (bare *ei*, *ei* og *en*, bare *en*). Deltakerne i gruppe 4 fordeler seg hovedsakelig på '*ei* og *en*' og '*bare en*' for substantiver som ikke betegner biologisk hunkjønn, mens bruken av *ei* er noe høyere for substantiver som betegner biologisk hunkjønn. For deltakerne i gruppe 5 ser det ikke ut til at semantiske eller morfofonologiske kriterier har noen innvirkning på bruk av *ei* versus *en*.

Gruppe	Feminin -K			Feminin -e		
	bare <i>ei</i>	<i>ei</i> og <i>en</i>	bare <i>en</i>	bare <i>ei</i>	<i>ei</i> og <i>en</i>	bare <i>en</i>
Gruppe 1	1/15	0/15	14/15	0/15	1/15	14/15
Gruppe 2	0/14	2/14	12/14	0/14	1/14	13/14
Gruppe 3	4/14	5/14	5/14	3/14	5/14	6/14
Gruppe 4	4/15	6/15	5/15	3/15	7/15	5/15
Gruppe 5	5/13	5/13	3/13	4/13	5/13	4/13

Tabell 10. Eksperiment 2: Bruk av ubestemt artikkel ved hunkjønns substantiver som betegner biologisk hunkjønn.

Gruppe	Ikke-feminin -K			Ikke-feminin -e		
	bare ei	ei og en	bare en	bare ei	ei og en	bare en
Gruppe 1	1/15	0/15	14/15	0/15	1/15	14/15
Gruppe 2	0/14	1/14	13/14	0/14	2/14	12/14
Gruppe 3	2/14	1/14	11/14	2/14	3/14	9/14
Gruppe 4	1/15	7/15	7/15	1/15	7/15	7/15
Gruppe 5	5/13	5/13	3/13	4/13	2/13	7/13

Tabell 11: Eksperiment 2: Bruk av ubestemt artikkel ved substantiver som ikke betegner biologisk hunkjønn. N deltakere/total.

Alle gruppene bruker den foranstilte bestemte artikkelen *den* ved alle fire grupper hunkjønnssubstantiver i eksperiment 2 (99–100 %). Som i eksperiment 1 har den yngste informantgruppen noe lavere produksjon av den bestemte artikkelen *det* ved intetkjønn (83 %, 71/86), mens de resterende gruppene hovedsakelig bruker *det*.

Tabell 12 viser gruppenes prosentvise produksjon av bestemthetssuffikset *-a*. Også i eksperiment 2 bruker barna i gruppe 1 mindre *-a* enn de resterende gruppene. En *Oneway ANOVA* viser at det er statistisk signifikant forskjell mellom gruppene for ‘feminin -K’ ($F_{4,66} = 5,99, p < 0,001$) og ‘feminin -e’ ($F_{4,66} = 4,96, p = 0,001$). For ‘feminin -K’ skiller gruppe 1 seg fra alle de andre gruppene ($p \leq 0,030$ for alle grupper), og for ‘feminin -e’ skiller gruppe 1 seg fra gruppe 3 ($p = 0,004$) og gruppe 4 ($p = 0,008$). Bruk av bestemthetssuffikset *-et* er uproblematiske også i eksperiment 2.

HVOR MANGE GENUS ER DET I TRONDHEIMS-DIALEKTEN?

Gruppe	Feminin -K	Feminin -e	Ikke-feminin -K	Ikke-feminin -e	Intetkjønn
	-a	-a	-a	-a	-et
Gruppe 1	66 %	81 %	81 %	83 %	95 %
	55/83	63/78	72/89	72/87	81/85
Gruppe 2	91 %	93 %	89 %	91 %	100 %
	73/80	76/82	74/83	78/84	82/82
	97 %	99 %	100 %	100 %	100 %
	82/84	82/83	81/81	82/82	83/83
Gruppe 4	97 %	98 %	97 %	94 %	100 %
	86/89	85/87	87/90	83/88	87/87
Gruppe 5	88 %	82 %	93 %	93 %	100 %
	68/77	63/77	72/77	68/73	76/76

Tabell 12: Eksperiment 2: Produksjon av bestemthetssuffiks -a og -et.

Tabell 13 og 14 viser individuelle resultater for produksjon av bestemthetssuffiksene -a og -en ved de fire gruppene substantiver som ble testet i eksperiment 2.

Gruppe	Feminin -K			Feminin -e		
	bare -a	-a og -en	bare -en	bare -a	-a og -en	bare -en
Gruppe 1	4/15	10/15	1/15	4/15	10/15	1/15
Gruppe 2	12/14	1/14	1/14	11/14	3/14	0/14
Gruppe 3	13/14	1/14	0/14	12/14	2/14	0/14
Gruppe 4	14/15	1/15	0/15	14/15	1/15	0/15
Gruppe 5	9/13	4/13	0/13	6/13	7/13	0/13

Tabell 13: Eksperiment 2: Produksjon av de bestemte suffiksene -a og -en med hunkjønnsst substantiver som betegner biologisk hunkjønn. N deltakere/total.

Gruppe	Ikke-feminin -K			Ikke-feminin -e		
	bare -a	-a og -en	bare -en	bare -a	-a og -en	bare -en
Gruppe 1	8/15	6/15	1/15	10/15	4/15	1/15
Gruppe 2	11/14	2/14	2/14	11/14	2/14	1/14
Gruppe 3	14/14	0/15	0/14	14/14	0/14	0/14
Gruppe 4	14/15	1/15	0/15	14/15	1/15	0/15
Gruppe 5	11/13	2/13	0/14	11/13	1/13	1/13

Tabell 14: Eksperiment 2: Produksjon av de bestemte suffiksene -a og -en med hunkjønns substantiver som ikke betegner biologisk hunkjønn. N deltakere/total.

Så å si ingen informanter produserer kun *-en*, og denne endelsen foretrekkes heller ikke ved noen av de fire substantivkategoriene. Deltakerne i gruppe 1 har mer variasjon enn de andre gruppene og skiller seg fra dem ved at de fleste produserer både *-a* og *-en* ved substantiver som betegner biologisk hunkjønn (som *kone* og *bestemor*), mens for substantiver som ikke betegner biologisk hunkjønn (som *bok* og *flaske*), har de en tendens til å produsere mer *-a*-endelser (*boka*, *flaska*). Majoriteten av deltakerne i gruppe 2, 3 og 4 produserer konsekvent *-a*-endelse ved alle de fire substantivkategoriene. Deltakerne i gruppe 5 foretrekker *-a*-endelse for hunkjønns substantiver som ikke betegner biologisk hunkjønn. For substantiver som betegner biologisk hunkjønn som ender på *-e* (f.eks. *jente*), foretrekker halvparten *-a*-endelse, mens den andre halvparten bruker både *-a* og *-en*. Majoriteten av deltakerne foretrekker *-a*-endelse ved substantiver som betegner biologisk hunkjønn og som ender på konsonant (f.eks. *bestemor*).

5 Diskusjon

I denne delen av artikkelen diskuterer vi funnene fra studien opp mot forskningsspørsmålene som ble presentert i del 2. For å gjøre lesingen enklere gjentar vi forskningsspørsmålene her:

1. Basert på produksjonen av ubestemt artikkel, har Trondheims-dialekten to eller tre genus, dvs. er hunkjønn i endring?

HVOR MANGE GENUS ER DET I TRONDHEIMS-DIALEKTEN?

2. I så fall, er endringene kommet lengre enn i Tromsø, slik hypotesen om sentrumshopping predikerer?
3. Er det noen forskjell mellom ubestemt artikkel og bestemthetsuffixs i konstruksjoner med dobbel bestemthet?
4. Spiller semantiske og/eller morfofonologiske markører av hunkjønn en rolle i en eventuell endringsprosess?

Vi begynner med det første spørsmålet. Resultatene viser helt tydelig at hunkjønnformer er i endring i Trondheim. Artikkelen *ei* er nesten helt fraværende i de to yngste gruppene. Ett barn i gruppe 1 produserer av og til *ei*, mens de resterende barna i gruppe 1 og 2 bruker *en* for alle de tradisjonelle hunkjønnsubstantivene. Bruken av *ei* øker gradvis til 11 % i gruppe 3, 16 % i gruppe 4 og 35 % i gruppe 5. Som vi ser av Tabell 6, er det bare to av 71 informanter (2,8 %) som kun bruker *ei*, og begge er i de to eldste gruppene. Gitt den tradisjonelle antakelsen om at grammatisk hunkjønn står sterkt i Trondheims-dialekten, er dette et oppsiktsvekkende funn.

Det er også verdt å merke seg at det kun er barnehagebarna som overgeneraliserer i den grad at de bruker *en* også ved intetkjønnssubstantiver. Dette funnet harmonerer med tidligere data fra Tromsø (Rodina & Westergaard 2015) og støtter påstanden om at intetkjønn tilegnes sent i norsk, dvs. ved 7-års-alderen.

Spørsmål to handler om eventuelle forskjeller mellom Trondheim og Tromsø. Her ser vi tydeligere og større forskjeller enn vi forventet. Selv om bruken av *ei* øker oppover i aldersgruppene i Trondheim, er likevel økningen markant lavere enn i tilsvarende aldersgrupper i Tromsø (Rodina & Westergaard 2015). Deltakerne i gruppe 4 i Tromsø produserte 56 % *ei*, mens gruppe 5 lå på 99 %. De individuelle dataene fra eksperiment 1 viser at alle informantene (14 av 14) i gruppe 5 i Tromsø konsekvent produserte *ei* ved hunkjønnsubstantivene. I gruppe 5 i Trondheim er det bare én informant (av 13) som konsekvent produserer *ei* ved hunkjønnord. Hele 7 av 13 personer bruker derimot alltid *en* ved hunkjønnord, mens resten produserer både *ei* og *en*. En forskjell mellom gruppe 5 i Trondheim og Tromsø er riktignok at gjennomsnittsalderen er noe lavere i Trondheim (44 år) enn i Tromsø (53 år). Dette er likevel neppe noen viktig grunn til forskjellen mellom de to byene, siden dataene viser at den totale bruken av hunkjønnformer er langt lavere i Trondheim enn i Tromsø: I Tromsø brukte 23 av 70 informanter (32,9 %) conse-

kvent *ei*, mens bare to av 71 informanter (2,8 %) i Trondheim utelukkende brukte *ei*.

Dersom vi antar at bruken av *en* ved hunkjønns substantiver har sin opprinnelse i dialekten som snakkes i og rundt Oslo, kan forskjellen mellom Trondheim og Tromsø muligens forklares som sentrumshopping. Som nevnt ovenfor brukes dette begrepet når en historisk endring har foregått ved at et trekk ved en bydialekt har spredt seg fra én by til en annen by ved å «hoppe over» andre mer landlige områder (Trudgill 1974, 1983; Taeldeman 2005; Vandekerckhove 2009). Om vi antar at endringen der *en* erstatter *ei* ved hunkjønns substantiver startet i Oslo, for deretter å spre seg til andre byer, kan forskjellen mellom Trondheim og Tromsø forklares ved å vise til at Trondheim er en større by, som også ligger geografisk nærmere Oslo. Altså har endringen sannsynligvis startet tidligere i Trondheim enn i Tromsø, og har derfor kommet lenger i Trondheim.

Vår studie var ikke designet for å teste sosiolingvistiske hypoteser, men vi tillater oss likevel å spekulere i sosiolingvistiske forklaringsmodeller. Rodina & Westergaard (2015) argumenterer for at endringen som finner sted i Tromsø-dialekten, er en endring i retning av standard østnorsk, som igjen fører til at hunkjønnsformer oppfattes som lavstatusformer og assosieres med det rurale (jf. Lødstrup 2011). Til tross for at enkelte hevder at hunkjønnsformer står sterkt i Trondheim, er det sannsynlig at hunkjønnsformer kan oppfattes som lavstatus også blant barn og unge i Trondheim. Ifølge Hårstad (2010) er et felles kjennetegn ved dialektene som snakkes i de større byene i Norge, at de beveger seg i retning av regionale varieteter av standard østnorsk. Dette er også tilfellet i Trondheim ved at former fra standard østnorsk spres seg, eller det oppstår former som representerer et kompromiss mellom den tradisjonelle dialekten og standard østnorsk (se Kristoffersen 2016 for diskusjon av fonetiske sider ved slike «mellomformer» i nordnorsk). Standard østnorsk ligger nært opp mot skriftspråket bokmål, og ifølge Dalen (1990: 137) viser også Trondheims-dialekten tegn på påvirkning fra såkalt normalisert bokmål. Hårstad (2010) viser også dette tydelig. I denne konteksten er det spesielt relevant at man også skriftlig (i bokmål) kan unnlate å bruke hunkjønnsformer, og at hunkjønnsformer også er mindre frekvente i bokmål enn i mange talte dialekter.

Som beskrevet i 2.1, har Trondheims-dialekten tradisjonelt hatt en spesiell sosiolekt med høy status, ofte kalt Singsaker-mål. En mulig hy-

potese kunne være at eksistensen av denne sosiolekten har drevet bymålet i Trondheim nærmere standard østnorsk talemål, og dermed også i retning av et tokjønnsystem. Denne hypotesen har imidlertid liten støtte. Hårstad (2010) viser at ungdom i Trondheim bruker former som ligner former man finner i Singsaker-mål, og at ungdommene også vurderer disse formene som mer prestisjefulle enn tradisjonelle Trondheims-former. Til tross for dette hevder Hårstad (2010: 337) at påvirkningen kommer fra standard østnorsk, med den begrunnelsen at ungdommene betegner Singsaker-mål som anakronistisk og utdatert.¹³ Selv om morfologiske og fonetiske endringer i Trondheims-dialekten sammenfaller med former som finnes i Singsaker-mål, betyr ikke det nødvendigvis at Singsaker-mål er bakenforliggende årsak til de observerte endringene. Vi mener derfor at endringene vi finner i bruken av hunkjønnsformer i Trondheims-dialekten, ikke kan forklares som påvirkning fra denne lokale varietetten. I stedet mener vi at Hårstads (2010) grundige studier av bymålet i Trondheim støtter vår hypotese om at standard østnorsk er kilden til og retningen for endringene vi observerer. Våre data kan imidlertid ikke si noe om når endringen startet, da tidligere litteratur ikke rapporterer lignende tendenser. En måte å finne ut av dette på, hadde vært å teste grupper med eldre talere.

For å oppsummere kan vi si at vi ser en endring i bruken av *ei* i alle aldersgruppene i Trondheim, og vi ser at *ei* nærmest er fraværende i de yngste aldersgruppene. Forekomsten av *ei* er sannsynligvis lav i barnas input av standard østnorsk og også i bokmål, og våre data tyder på at *ei* forekommer sjelden også blant ungdom og voksne i Trondheim. Dette tyder på at frekvensen av hunkjønnsformer er lav i barnas samlede input (skriftlig og muntlig). I så tilfelle er det ikke overraskende at barnas bruk av *ei* nærmest er fraværende (jf. Westergaard & Rodina 2016).

Forskningsspørsmål tre tar for seg eventuelle forskjeller mellom ubestemt artikkel og bestemthetssuffikset i entall. Alle gruppene produserer stort sett den ubestemte artikkelen *en* og bestemthetssuffikset *-en* til hankjønnsord. Det er imidlertid interessant å merke seg at enkelte substantiver som vi har antatt er hankjønnsord, opptrer med endelsen *-a* i bestemt

13. Gabrielsen (1984: 129) beskriver hvordan 'Eiganes-dialekten' i Stavanger, en sosiolekt av samme type som Singsaker-dialekten, også har blitt til en lokal anakronisme og markør av provinsialisme. Ifølge Gabrielsen brukes trekk fra «norsk normaltalemål» for å markere såkalt «dannethet» (ibid.). Sandøy (2003: 218) påpeker at lignende sosiolekter har forsvunnet eller blitt sterkt redusert også i Ålesund og Bergen.

form. Dette gjelder *bil*, *slange*, *kjole*, *ovn* og *stol*. Av disse substantivene er det *bil* som hyppigst forekommer med *-a*, jf. diskusjonen i del 2.1. Det er imidlertid overraskende at ingen av barnehagebarna produserer *bila*, mens dette forekommer i de øvrige gruppene. *Kjole* og *slange* er tostavete substantiver og ender på *-e*, og har slik sett flere likhetstrekk med substantiver som har endret seg til femininum som nevnes av Beito (1954: 102ff.). Det er imidlertid ikke dokumentert at akkurat disse ordene tidligere har vært hunkjønn i Trondheim. Dersom disse ordene tidligere hadde vært hunkjønn, ville vi sannsynligvis funnet flere eksempler på endelsen *-a* ved disse ordene også ut over de to yngste aldersgruppene, siden disse i stor grad bruker *-a* på tradisjonelle hunkjønnord. Ifølge Beito (1954: 33, 299) er *ovn* (tidligere *omn*) eksempel på et substantiv som enkelte steder har gått over fra hankjønn til hunkjønn. Dette kan forklare hvorfor vi finner forekomst av *-a*-endelse ved dette substantivet. For *stol* har vi imidlertid ingen god forklaring på hvorfor ordet har fått *-a*-endelse.

For intetkjønnsord produserer alle gruppene, med unntak av gruppe 1, både ubestemt artikkel (*et*) og bestemthetssuffiks (*-et*). Som nevnt bruker barnehagebarna i gruppe 1 *en* ved en rekke intetkjønnsord (se også fotnote 11 om *anker*). Dette er i tråd med tidligere funn som tilsier at intetkjønn tilegnes sent i norsk (jf. Rodina & Westergaard 2015, Westergaard & Rodina 2016). Substantivet *eple* var vanskelig for mange av barna i den yngste gruppa, og ble produsert med både *-a* og *-en*. *Eple* har som nevnt (jf. 2.1) emigrert fra intetkjønn til hunkjønn i flere trønderske dialekter, og i tillegg ser vi en endring der hunkjønnsubstantiver opptrer med den ubestemte artikkelen *en*. Dette kan forklare hvorfor vi finner mange forekomster av *eple* med ubestemt artikkel *en*. Ettersom dette er en pågående endring, er det ikke utenkelig at barn får input av tre ulike genus på *eple*: intetkjønn i standard østnorsk (og mange andre dialekter), hunkjønn fra den tradisjonelle Trondheims-dialekten¹⁴, og hankjønn fra jevnaldrende barn som behandler *eple* på lik linje med andre hunkjønnsubstantiver.

For hunkjønn finner vi en interessant forskjell mellom ubestemt artikkel og bestemthetssuffiks. Som nevnt erstattes i stor grad den ubestemte artikkelen *ei* av *en*, altså sier deltakerne ofte *en bok*. Det er imidlertid interessant at vi også observerer noen tilfeller der hunkjønnord får bestemthetssuffikset *-en* i stedet for *-a*. Bruk av *-a* er forholdsvis

14. Flere av deltakerne som produserte *ei* til *eple*, uttalte dette som *ei eppel*.

lav i gruppe 1 (77 % i eksperiment 1, jf. tabell 7), men her skal vi legge merke til at de yngste barna heller ikke har suffikset for intetkjønn helt på plass (79 %), noe som ikke var tilfellet i Tromsø (Rodina & Westergaard 2015). Også i gruppe 2 og 5 er det noe mindre bruk av *-a* (henholdsvis 89 % og 87 % i eksperiment 1) enn i Tromsø. En nærmere gransking av de individuelle dataene viser at det er stor variasjon i bruken av bestemthetssuffikser. Ingen av deltakerne bruker konsekvent *-en* ved hunkjønnsst substantiver i begge eksperimentene. Variasjonen er størst i gruppe 1, der hele 11 av 14 informanter bruker både *-a-* og *-en-*endelse ved hunkjønnsord i eksperiment 1. For gruppe 2 og 5 er tilsvarende tall henholdsvis 7 av 14 og 5 av 13. Disse resultatene skiller seg noe fra funnene som er gjort i Tromsø (jf. Rodina & Westergaard 2015) og Oslo (jf. Lødrup 2011), der dataene tyder på at bestemthetssuffikset *-a* består, selv om den ubestemte artikkelen *ei* erstattes av *en*, altså *en bok - boka*. Imidlertid støtter dette vår hypotese om at endringen i hunkjønn har kommet lenger i Trondheim enn i Tromsø, ved at den også ser ut til å berøre bestemthetssuffiksene.¹⁵

Rodina & Westergaard (2015) argumenterer for at bestemthetssuffiksene ikke er påvirket fordi de er tilegnet så tidlig, typisk rundt toårsalderen (Anderssen 2006), mens de ubestemte artiklene tilegnes mye senere (intetkjønn ligger på ca. 90 % ved sju års alder). Det at ubestemt artikkel og bestemthetssuffiks oppfører seg så forskjellig både ved tilegnelse og endring, kan tyde på at disse formene er forskjellige kategorier, og Rodina & Westergaard (2015) bruker dette til å argumentere for at de ubestemte artiklene uttrykker grammatisk kjønn, mens de bestemte artiklene uttrykker bøyingsklasse. Som diskutert over står dette i motsetning til enkelte andre analyser innenfor norsk grammatikk (for eksempel Faarlund, Lie & Vannebo 1997). Resultatene fra Trondheim indikerer at bestemthetssuffikset også endrer seg, noe som løfter fram spørsmålet om dette uttrykker bøyingsklasse eller genus. Vi mener at resultatene fra Trondheim ikke gir entydig evidens for at bestemthets-

15. Det er ikke utenkelig at bruken av bestemthetssuffikser i Oslo kan ha endret seg etter Lødrups (2011) studie. Stjernholm (2013) fant for eksempel utstrakt bruk av *-en-*suffikset for hunkjønnsord i sin studie av talemålet i Oslo. Lundquist & Vangsnes (2018) testet 33 17–18-åringere i Oslo med samme metode som i denne artikkelen og fant at ti deltakere konsekvent brukte *-en-*endelse ved hunkjønnsord, ti brukte konsekvent *-a-*endelse, mens de resterende 13 brukte begge suffiksene. Det er klart behov for mer forskning på bestemthetssuffiksene i Oslo.

suffikset også skal ses på som et uttrykk for genus, siden de to endringene ikke skjer samtidig og i samme tempo. Dersom årsaken til endringene er sosiolingvistisk (den høye prestisjen til standard østnorsk), er det ikke rart om endringen i bøyningssystemet er en separat endring som går i samme retning, nemlig mot standardisert talemål (jf. Hårstad 2010). Andre studier viser også at de ubestemte artiklene fint kan endre seg selv om bestemthetssuffiksene ikke gjør det, jf. kontaktdialektene i Nord-Norge (Conzett, Johansen & Sollid 2011). For å bedre forstå mulige korrelasjoner mellom tap av genus og endringer i bøyningssystemet er det nødvendig med mer forskning som ser på dette på tvers av mange ulike dialekter.¹⁶

Til slutt ser vi på det fjerde forskningsspørsmålet. Tabell 9 viser at bruken av den ubestemte artikkelen *ei* ved hunkjønns substantiver som betegner biologisk hunkjønn er noe høyere enn for substantiv som ikke beregner biologisk hunkjønn. Imidlertid er denne effekten bare statistisk signifikant for gruppene 3 og 4 og ikke for gruppe 5. I gruppe 2 er det på gruppenivå flere hunkjønnsformer for substantiver som betegner biologisk hunkjønn, og som ender på en konsonant. Her viser likevel resultatene i tabellene 10 og 11 at denne forskjellen skyldes intra-individuelle forskjeller og at ulikheten ikke kan knyttes til verken semantiske eller morfofonologiske trekk. En mulig forklaring på at substantiver som betegner biologisk hunkjønn, holder bedre på den ubestemte hunkjønnsartikkelen, kan være at disse ordene har egne pronomenformer. Ved et substantiv som *dame* brukes *hun* til å referere tilbake til substantivet, mens mange andre hunkjønns substantiv, som *flaske* og *seng*, primært har *den* som pronomen (jf. Westergaard & Rodina 2016 for Tromsø-dialekten). Entydige hunkjønnsformer gir større grunnlag for å beholde en egen hunkjønnskategori, siden personlige pronomen regnes som genus-eksponenter. Samlet sett er det ikke noe entydig mønster på tvers av gruppene i Trondheim, og resultatene gir ikke noe grunnlag for å argumentere for at semantiske trekk er sterkere enn morfofonologiske trekk ved språkendringer av denne typen. Dataene våre er i samsvar med en rekke tilegnelsesstudier som viser at barn typisk er mindre sensitive til semantiske trekk i ung alder (eksempelvis Gvozdev 1961, Karmiloff-Smith 1979, Ku-

16. Dette er nå under arbeid i forskningsprosjektet GenVAC (*Grammatisk kjønn i norske dialekter: Variasjon, tilegnelse og endring*), finansiert av Norges forskningsråd for perioden 2020–2024 (prosjekt 301094).

pisch, Müller & Cantone 2002, Rodina & Westergaard 2012, Culbertson et al. 2019). Samtidig er det også slik at de morfofonologiske trekkene heller ikke har en effekt, noe som tilsier at den pågående endringen omfatter alle substantiver i hunkjønnsklassen mer eller mindre samtidig.

6 Konklusjon

I tittelen på denne artikkelen spør vi hvor mange genus det er i Trondheimsdialekten, og svaret blir at det er en utvikling fra tre til to. Vi har undersøkt utviklingen av grammatisk hunkjønn i Trondheimsdialekten og sammenlignet denne utviklingen med andre norske dialekter der den ubestemte artikkelen i hunkjønn og hankjønn smelter sammen. Vi har utført to eksperimenter med fem ulike aldersgrupper i Trondheim, og vi har særlig sammenlignet funnene våre med tidligere funn fra Tromsø som viser et genussystem i endring. Dataene fra Trondheim viser entydig at genussystemet er i endring også i denne dialekten, og at endringen har kommet lenger i Trondheim ved at tenåringer og voksne bruker den ubestemte artikkelen *ei* vesentlig mindre enn i Tromsø. Vi antar at årsaken til denne endringen er sosiolingvistisk, især den høye prestisjen til standard østnorsk talemål. I Tromsø er bestemthetssuffikset i entall upåvirket av endringen, og Rodina & Westergaard (2015) samt Westergaard & Rodina (2016) argumenterer for at dette støtter en analyse der bestemthetssuffikset ikke uttrykker genus på norsk. Et litt overraskende funn er at det i Trondheim er en viss tendens til at bestemthetssuffikset *-en* opptrer med ord som tradisjonelt er hunkjønn i denne dialekten. Vi antar at dette er en uavhengig endring og ikke en konsekvens av genussammenfallet for de ubestemte artiklene. Dermed gir materialet fra Trondheim også grunnlag for å betrakte bestemthetssuffikset i norsk som uttrykk for bøyingsklasse. Til slutt har vi også vist at det ikke er noen effekter av semantiske eller morfofonologiske trekk: Hele klassen av hunkjønnssubstantiver ser ut til å være påvirket av denne endringen.

Appendiks A: Substantiver i eksperiment 1

Hankjønn	Hunkjønn	Intetkjønn
bil	bru	tog
frosk	kake	hus
kopp	bøtte	glass
slange	såpe	anker
stol	jakke	eple
ring	høne	ratt
kjole	gås	skip
ovn	trampoline	bein
traktor		

Appendiks B: Substantiver i eksperiment 2

Feminin -K	Feminin -e	Ikke-feminin -K	Ikke-feminin -e	Intetkjønn
dronning	dame	bok	flaske	fjes
datter	prinsesse	seng	krone	fly
søster	kvinne	mus	stjerne	monster
kjerring	jente	and	såpe	troll
heks	dukke	vogn	lampe	
bestemor	kone	dør	bøtte	

Referanser

- Alsos, Kjersti. 2016. *Genus i tromsødialekten: En komparativ undersøkelse av genussystemet fra to ulike områder i Tromsø – i et sosiolingvistisk perspektiv*. Masteroppgave, UiT Norges arktiske universitet.
- Anderssen, Merete. 2006. *The Acquisition of Compositional Definiteness in Norwegian*. Ph.d.-avhandling, Universitetet i Tromsø.
- Beito, Olav T. 1954. *Genusskifte i nynorsk*. Oslo: Det Norske Videnskaps-Akademi.

- Blom, Elma, Daniela Poliškenská og Fred Weerman. 2008. Articles, adjectives, and age of onset: The acquisition of Dutch grammatical gender. *Second Language Research* 24: 297–332.
- Brown, Roger. 1973. *A first language: the early stages*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Busterud, Guro, Terje Lohndal, Yulia Rodina og Marit Westergaard. 2019. The loss of feminine gender in Norwegian: a dialect comparison. *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 22: 141–167.
- Conzett, Philipp, Åse Mette Johansen, og Hilde Sollid. 2011. Genus og substantivbøying i nordnorske språkkontaktområder. *Nordand Tidsskrift for andrespråksforskning* 6: 35–71.
- Corbett, Greville G. 1991. *Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Corbett, Greville G. og Norman Fraser. 1999. Default genders. I: *Gender in Grammar and Cognition*, red. Barbara Unterbeck og Matti Rissanen, 55–97. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Culbertson, Jennifer, Hanna Jarvinen, Frances Haggarty og Kenny Smith 2019. Children’s sensitivity to phonological and semantic cues during noun class learning: Evidence for a phonological bias. *Language* 95(2): 268–293.
- Dahl, Östen. 2000. Elementary gender distinctions. I: *Gender in grammar and cognition II: Manifestations of gender*, red. Barbara Unterbeck, Matti Rissanen, Terttu Nevalainen og Mirja Saari, 577–593. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Dalen, Arnold. 1978. *Trondheimsålet*. Trondheim: Nidaros Mållag.
- Dalen, Arnold. 1990. Dei trønderske dialektane. I: *Den store dialektboka*, red. Ernst Håkon Jahr, 119–140. Oslo: Novus.
- Enger, Hans-Olav. 2004a. On the relation between gender and declension: A diachronic perspective from Norwegian. *Studies in Language* 28: 51–82.
- Enger, Hans-Olav. 2004b. Tre endringer i det skandinaviske genussystemet i lys av grammatikaliseringsteori. *Arkiv för nordisk filologi* 119: 125–147.
- Enger, Hans-Olav. 2009. The role of core and non-core semantic rules in gender assignment. *Lingua* 119: 1281–1299.
- Fintoft, Knut og Per Egil Mjaavatn. 1980. *Språksosiologiske forhold i Trondheim bymål*. Trondheim: Tapir.

- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie og Kjell Ivar Vannebo. 1997. *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gabrielsen, Finn. 1984. *Eg eller je? Ei sosiolingvistisk gransking av yngre mål i Stavanger*. Oslo: Novus.
- Graedler, Anne-Line. 1998. *Morphological, Semantic and Functional Aspects of English Lexical Borrowings in Norwegian*. Ph.d.-avhandling, Universitetet i Oslo.
- Gvozdev, Aleksander N. 1961. *Formirovanie u rebenka grammatičeskogo stroja russkogo jazyka*. [Språkutviklingen til et russisk barn]. Moscow: APN RSFSR.
- Haugen, Einar. 1978. *The Scandinavian Languages: An introduction to their history*. London: Faber.
- Hockett, Charles F. 1958. *A Course in Modern Linguistics*. New York: MacMillan.
- Hoel, Ivar. 1915. Kristiansundsmålet. *Maal og Minne*, 1–63.
- Hovdenak, Marit, Laurits Killingbergtrø, Arne Lauvhjell, Sigurd Nordlie, Magne Rommetveit og Dagfinn Worren. 1998. *Nynorskordboka*. Oslo: Det norske samlaget.
- Hårstad, Stian. 2010. *Unge språkbrukere i gammel by: En sosiolingvistisk studie av ungdoms talemål i Trondheim*. Doktoravhandling utg. ved Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, NTNU Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Hårstad, Stian og Toril Opsahl. 2013. *Språk i byen. Utviklingsmiljøer i urbane språkmiljøer i Norge*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Jahr, Ernst Håkon. 1998. Sociolinguistics in historical language contact: The Scandinavian languages and Low German during the Hanseatic period. I: *Language Change: Advances in Historical Sociolinguistics*, red. Ernst Håkon Jahr, 119–113. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Jahr, Ernst Håkon. 2001. Historical sociolinguistics: The role of Low German language contact in the Scandinavian typological split of the late Middle Ages. *Lingua Posnaniensis* 43: 95–104.
- Johannessen, Janne Bondi, Joel Priestley, Kristin Hagen, Tor A. Åfarli og Øystein A. Vangsnes. 2009. The Nordic Dialect Corpus – an advanced research tool. I: *Proceedings of the 17th Nordic Conference of Computational Linguistics NODALIDA 2009, Vol. 4*, red. Kristiina Jokinen, og Eckhard Bick, 73–80. Tartu: Tartu University.
- Johansson, Stig og Anne-Line Graedler. 2002. *Rocka, høpt og snacksy. Om engelsk i norsk språk og samfunn*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.

- Karmiloff-Smith, Annette. 1979. *A functional approach to child language: A study of determiners and reference*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kristoffersen, Gjert. 2016. Apikal istedenfor palatal /n/ og /l/ i nordnorsk: En kompromissform? I: *Helt fabelaktig! Festskrift til Hanne Gram Simonsen på 70-årsdagen*, red. Hans-Olav Enger, Monica I. Norvik Knoph, Kristian E. Kristoffersen og Marianne Lind, 81–95. Oslo: Novus.
- Kupisch, Tanja, Natascha Müller og Katja F. Cantone. 2002. Gender in monolingual and bilingual first language acquisition: Comparing Italian and French. *Lingue e Linguaggio* 1: 107–149.
- Lohndal, Terje og Marit Westergaard. 2016. Grammatical Gender in American Norwegian Heritage Language: Stability or attrition? *Frontiers in Psychology* 7: 344. DOI: 10.3389/fpsyg.2016.00344.
- Lohndal, Terje og Marit Westergaard. Under trykking. Grammatical Gender: Acquisition, Attrition, and Change. *Journal of Germanic Linguistics*.
- Lundquist, Björn, Yulia Rodina, Irina Sekerina og Marit Westergaard. 2016. Gender change in Norwegian dialects: Comprehension precedes production. *Linguistics Vanguard* 2: 69–83.
- Lundquist, Björn og Øystein A. Vangsnes. 2018. Language Separation in Bidialectal Speakers: Evidence from Eye Tracking. *Frontiers in Psychology* 9: 1394.
- Lødrup, Helge. 2011. Hvor mange genus er det i Oslo-dialekten? *Maal og Minne* 2011 2: 120–136.
- Nesse, Agnete og Hilde Sollid. 2010. Nordnorske bymål i et komparativt perspektiv. *Maal og Minne* 2010 1: 139–160.
- Norsk ordbok*, red. Alf Hellevik. Oslo: Det Norske Samlaget (1966).
- Opsahl, Toril. 2009. “Egentlig alle kan bidra!”: en samling sosiolingvistiske studier av strukturelle trekk ved norsk i multietniske ungdomsmiljøer i Oslo. Doktoravhandling, utg. ved Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo.
- Rodina, Yulia og Marit Westergaard. 2012. A cue-based approach to the acquisition of grammatical gender in Russian. *Journal of Child Language* 39: 1077–1106.
- Rodina, Yulia og Marit Westergaard. 2013a. The acquisition of gender and declension class in a non-transparent system: Monolinguals and bilinguals. *Studia Linguistica* 67: 47–67.

- Rodina, Yulia og Marit Westergaard. 2013b. Two gender systems in one mind: The acquisition of grammatical gender in Norwegian-Russian bilinguals. I: *Hamburg Studies on Linguistic Diversity* 1 [*Multilingualism and Language Diversity in Urban Areas: Acquisition, identities, space, education*], red. Peter Siemund, Ingrid Gogolin, Monika Edith Schulz og Julia Davydova, 95–126. Amsterdam: John Benjamins.
- Rodina, Yulia og Marit Westergaard. 2015. Grammatical gender in Norwegian: Language acquisition and language change. *Journal of Germanic Linguistics* 27 (2): 145–187.
- Rodina, Yulia og Marit Westergaard. 2020 Under trykking. Grammatical gender and declension class in language change: A study of the loss of feminine gender in Norwegian. *Journal of Germanic Linguistics*.
- Sandøy, Helge 2003. Språkendring. I: *Språkmøte. Innføring i sosiolingvistik*, Brit Mæhlum, Gunnstein Akselberg, Unn Røyneland og Helge Sandøy, 197–224. Oslo: Cappelen.
- Stabell, Kristine M. 2016. “Vi sir aldri ei”. *En studie av femininum i alta-dialekten*. Masteroppgave, Universitetet i Stavanger.
- Stemshaug, Ola. 1972. Sosiolingvistiske forhold i Trøndelag. I: *Trøndermål. Språkarv og språkforhold i Trøndelag og på Nordmøre*, red. Arnold Dalen og Ola Stemshaug, 48–66. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Stjernholm, Karine. 2013. *Stedet velger ikke lenger deg, du velger et sted*. Doktoravhandling utg. ved Institutt for lingvistiske og nordiske studier. Universitetet i Oslo.
- Stjernholm, Karine. 2019. Variasjon som virkemiddel – hiphop, språkvalg og identitets-konstruksjon i Oslo. *Norsk lingvistisk tidsskrift* 37: 25–58.
- Tældeman, Johan. 2005. The influence of urban centres on the spatial diffusion of dialect phenomena. I: *Dialect change: Convergence and divergence in European Languages*, red. Peter Auer, Frans Hinskens og Paul Kerswill, 263–284. Cambridge: Cambridge University Press.
- Trosterud, Trond. 2001. Genustilordning i norsk er regelstyrt. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 19: 29–57.
- Trudgill, Peter. 1974. Linguistic change and diffusion: Description and explanation in sociolinguistic geography. *Language in Society* 1: 179–195.
- Trudgill, Peter. 1983. *On dialect: Social and geographical perspectives*. Oxford: Blackwell.

- Trudgill, Peter. 2013. Gender maintenance and loss in Totenmälet, English, and other major Germanic varieties. I: *In Search of Universal Grammar: From Old Norse to Zoque*, red. Terje Lohndal, 77–107. Amsterdam: John Benjamins.
- Vagstein, Anne. 2009. *Hvor mange genus har norsk? En diskusjon av genusinndelingskriterier*. Masteroppgave, Universitetet i Oslo.
- Vanderkerckhove, Reinhild. 2009. Urban and rural languages. I: *Language and Space: An International Handbook of Linguistic Variation*, red. Peter Auer og Jürgen Erich Smith, 315–332. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Westergaard, Marit og Yulia Rodina. 2016. Hvor mange genus er det i Tromsø-dialekten? *Maal og Minne* 2: 159–189.

Abstract

The Trondheim dialect of Norwegian traditionally has a three-gender system of masculine, feminine, and neuter. The results of two elicited production experiments conducted with five age groups of speakers show that the feminine gender is vulnerable in the dialect and that there is an ongoing change in progress involving loss of the feminine indefinite article (and possibly the feminine gender altogether). Remarkably, the feminine has a weak status even among the adult speakers. At the same time, declensional endings, represented by the suffixal definite article, are mainly retained across all age groups. Our findings are in line with previous research demonstrating that the feminine form of the indefinite article is disappearing from several other dialects of Norwegian (Lødrup 2011, Conzett, Johansen & Sollid 2011, Westergaard & Rodina 2016). In the present paper, we discuss the causes of the observed pattern.

Guro Busterud

Universitetet i Oslo

Institutt for lingvistiske og nordiske studier

Boks 1102 Blindern

NO-0317 Oslo

guro.busterud@iln.uio.no

Terje Lohndal

NTNU Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Institutt for språk og litteratur,
NO-7491 Trondheim
UiT Norges arktiske universitet
Institutt for språk og kultur
NO-9037 Tromsø
terje.lohndal@ntnu.no

Yulia Rodina

UiT Norges arktiske universitet
Institutt for språk og kultur
NO-9037 Tromsø
yulia.rodina@uit.no

Marit Westergaard

UiT Norges arktiske universitet
Institutt for språk og kultur
NO-9037 Tromsø
NTNU Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Institutt for språk og litteratur,
NO-7491 Trondheim
marit.westergaard@uit.no

Rök Runestone Riddles Revisited*

By Per Holmberg

Artikeln utgår från de två metodologiska principer som ställs upp av Holmberg, Gräslund, Sundqvist och Williams (2020) för tolkningen av Rökstensens inskrift: Vid varje punkt ska det alternativ föredras som (1) kan sägas bidra till en ständigt pågående interaktion om vad som är relevant vid den plats där stenen är rest, och (2) kan få stöd i andra fornnordiska texter. Studien syftar till en kritisk utvärdering av hur dessa principer tillämpats i tolkningen av inskriftens första par av gåtor, och till en mer konsistent analys. Slutsatsen är att monumentets kontext verkar vara det kritiska årsskiftet vid höstdagjämningen, och en hypotes för fortsatt forskning föreslås vara att också inskriftens följande gåtor handlar om denna specifika punkt i tiden, och om oron vid övergången från det gamla året till det nya.

1. Introduction

For one and a half centuries, the quest for the meaning of the Rök runestone (Ög 136) has been one of the greatest challenges in the research of Viking Age runic inscriptions. The difficulties present on many levels of the inscription multiply the interpretative possibilities. Although its more than 700 characters are clearly legible, except for one damaged line, and its ciphers seem to have been satisfactorily solved, many problems remain. On the level of orthography, the reader has to handle the phonological ambiguity of the runes of the younger futhark as well as the lack of space between words. On the level of lexicogrammar, the inscription requires assumptions about words and expressions that are not attested to in other sources. On the level of semantics, the content is

* This study is a part of the project Rök Runestone Revisited funded by the Swedish Research Council (2016-02493). I am especially grateful to Professor Klaus Düwel, Associate Professor Alessandro Palumbo, Phil.M Ida Västerdal, an anonymous reviewer and the seminar for the History of Religions at Stockholm University for comments that greatly improved the manuscript.

expressed in a consciously secretive way. On the level of context, there is no sure knowledge about the function of early Viking Age runic monuments which would otherwise have offered a touchstone for the evaluation of linguistic alternatives.

Every scholar who takes on the challenge of understanding a text with a seemingly open-ended number of alternative meanings must adhere to a methodology. Otherwise, the interpretative work will culminate in guesses that cannot be substantiated by arguments. Of course, general considerations of this kind have guided all interpretations of the Rök runestone inscription in one way or another. They have, however, seldom been made explicit. One exception is Holmberg, Gräslund, Sundqvist & Williams (2020, in the following Holmberg et al. 2020), who state the methodological guidelines used for the analysis that can be summarised as two complementary principles. The first is based on an understanding of the general semiotics of the erected stone and its manifestation of presence and eternity. All parts of the inscription should be understood, it is suggested, as contributions to a forever ongoing meaning making (“interpersonally”) with a focus on actions undertaken in the vicinity of the monument (“ideationally”) (ibid.: 5–7). The second principle is the priority of substantive alternatives that can be given intertextual support by other Old Norse sources (ibid.: 7, cf. 3–5).

The first aim of this study is to critically evaluate how these two methodological principles, spatiotemporal relevance and Old Norse intertextuality, are applied by Holmberg et al. (2020). The second aim is to present a re-analysis that more consistently follows these methodological guidelines. The current discussion will focus on the interpretation of the major passage on the front side which continues on the first narrow side. All scholars agree that the passage is about two spoils of war and a champion, and traditionally the champion has been identified as Theodoric the Great (first by Vigfússon in Vigfússon and York Powell 1879: 452), or a namesake (cf. von Friesen 1920; Malone 1934). Holmberg et al. (2020), however, understand the passage as a pair of riddles which concerns the rhythm of moonlight and sunlight and assumes a context where this rhythm has been perceived as threatened (2020: 15–18). One of their conclusions is that the inscription might refer to the climate disaster after AD 536, while the main line of previous research has proposed a reference to the death of Theodoric the Great AD 526.

As a background I outline previous scholarly discussions of the passage (section 2). Next, the interpretation suggested by Holmberg et al. (2020) is examined one riddle at a time (sections 3.1 and 3.2). This leads to some conclusions about the general understanding of the monument as well as other specific passages of the inscription (section 4).

2. Previous research on the passage

The interpretation by Holmberg et al. places itself as the latest in a long line of very divergent attempts to understand the Rök runestone inscription, e.g. Sophus Bugge (1878 and 1910), Henrik Schüek (1908), Otto von Friesen (1920), Hugo Pipping (1932), Otto Höfler (1952), Elias Wessén (1958), Lis Jacobsen (1961), Aage Kabell (1964), Nils Åge Nielsen (1969), Lars Lönnroth (1977), Ottar Grønvik (2003), and Joseph Harris (2010). The question of how the passage about the two spoils of war and the champion should be analysed turns out to be crucial for the understanding of the whole inscription. This part of the inscription follows immediately after the initial dedication to the dead son Vāmōðr (in lines 1–2), and its 264 short twig runes are distributed in nine lines (lines 3–11, see below). The first six vertical lines of runes (lines 3–8) express the two enigmatic questions, separated by a dot (in line 5). The following three lines, two horizontal lines on the front side (lines 9 and 10) and one final vertical line on the connecting narrow side (line 11), make up a stanza of the Old Norse verse form *fornyrðislag* that is obviously meant to develop the theme in some way.

The passage is presented below line by line with the segmentation, normalization and translation of Holmberg et al. (2020: 14).¹ If compared to Wessén's normalization and translation of the inscription (1958), which is the most cited, three differences appear: the introduction of the first riddle (**sakumukmini** in line 3), where the authors accept a suggestion by Rolf Nordenstreng (1912); the end of the second riddle (**auktumirǰnubsakar** in lines 7–8), where they follow Höfler's lexicogrammatical interpretation (1952: 38–41); and finally, the beginning of the *fornyrðislag* stanza (**raipiaurik** in line 9), where they draw on the new linguistic possibilities pointed out by Bo Ralph (2007: 150–153). In

1. Some details of the translation have been adjusted in order to fit the line breaks.

the following, these choices will be contextualised in a discussion of previous interpretations of the passage.

(3) **sakumukminiþathuariarualraubaruarintuar**

Sagum Ygg minni þat, hværiar valrauðar vārin tvār

Let us say for YggR this as a memory, which spoils of war were two

(4) **þarsuaþtualfsinumuarinumnartualraubu**

þār, svād tvalf sinnum vārin numnar at valrauðu,

there, which twelve times were taken as spoils of war,

(5) **baþarsamānumisumānum'þatsakumāna**

bāðar sāmān ā ymissum mānnum? Þat sagum ānna-

both from one to another? This let us say as se-

(6) **rthuarfurniualtumānurþifiaru**

rt, hvār fur nū aldum ān urði fiaru

cond, who nine generations ago lost the life

(7) **mirhraiþkutumauktu**

meðr hraiðgutum, auk dō-

with the Hraiðgutar; but de-

(8) **mirānubsakar**

mir ānn umb sakar?

cides still the matter?

(9) **raiþiaurikrhinþurmupistilir**

Raið iau, rinkr hinn þurmōði, stillir

Ride the horse did the bold champion, chief

(10) **flutnastrāntuhraiþmararsitir nukarurā**

flutna, strāndu Hraiðmarar. Sitir nū garur ā

of men, over the shores of the Hraiðsea. He sits now armed on

(11) **kutasinumskialtiubfatlaþrskatimarika**

guta sīnum, skialdi umb fatlaðr, skati māringa.

his horse, his shield strapped, foremost of the famous.

The scholarly attempts to understand the identity of the two spoils of war (lines 3–5) and the person referred to both as dead and alive (lines 5–11) can be seen as a struggle to apply either a principle of intertextuality or a principle of spatiotemporal relevance, even if this has not been made explicit in the discussion.

For the early scholars it was quite natural to assume that the spatiotemporal relevance of the whole inscription consisted of the commemoration of Vāmōðr's life and death. Thus, it seemed unlikely that specific intertextual evidence could support this interpretation. The question about two spoils was suggested to refer to some of Vāmōðr's feats of war, and the second to his death (cf. Bugge 1878, esp. pp. 90–92). Consequently, the Hraiðgutar (line 7) were considered to be the people living in the province of Östergötland (Stephens 1866: 134; Bugge 1878: 36), and the Hraiðsea (line 10) was identified with some Scandinavian sea (ibid.: 43). One of many hard nuts to crack for this hypothesis is that the person asked about in the second question seems to be referred to as a living rider at the end of the passage. A bold solution was that the rider was the dead Vāmōðr mounted in his tomb for the ride to Valhalla (Bugge 1878: 87, cf. Stephens 1866: 134).

From the very start of the scholarly investigation, a critical rune sequence was **raipiaurikr** (in line 9), which presents several challenges. The first four runes **raip** were identified as the past tense *rēð* of *ráða* 'reign' (Bugge 1878: 40), even if the more straightforward reading *raið* 'rode' was also considered (and later preferred in Bugge 1888: 60–61). The four last runes **rikr** were understood as *rinkr* 'champion', which could fit as a reference to Vāmōðr. This leaves the three runes **iau** in the middle unexplained. One proposal was that the champion was an *aurinkr*, a 'lord of the island', which requires an *ad hoc* explanation of the **i**-rune (Stephens 1866: 232; cf. a similar interpretation in Noreen 1886: 26). Another suggestion was to make the champion a *þjóðrikr*, a 'king of a people' (Bugge 1878: 40–41).

However, the latter alternative turned out to be attractive after it was claimed that *þjóðrikr* was in fact a reference to Theodoric the Great (454–526 CE), the Ostrogoth king of Italy after the fall of the West Roman Empire (first Vigfússon and York Powell 1879: 452; then Bugge 1888). This new hypothesis demanded intertextual support for the idea that Varrinn, Vāmōðr's father and the Rök runestone carver according to the dedication, may well have known some narrative about Theodoric. Based

on parallels with the rich set of medieval legends about Theodoric in Northern Europe (one of them the Eddic poem *Guðrúnarkviða III*, cf. stanza 2–5), researchers could now present new answers to the two questions in the first passage. The spoils of war were typically explained to be Theodoric's sword and shield or other precious belongings that are mentioned in the legend material, and the person who died nine ages ago was supposed to be Theodoric himself. The Hraiðgutar were now equated with the Ostragoths, and the Hraiðsea localised as some part of the Mediterranean (e.g. Bugge 1910: 14–59; Pipping 1932: 12–25; Lönnroth 1977: 23–30). A similar alternative was to read the passage as an allusion to more than one hero legend, and thus the compulsion to identify the two spoils of war in the legends about Theodoric was dispensed with (Schück 1908: 16–23; Wessén 1958: 24). Nevertheless, it remained difficult to explain why the rider, now identified as Theodoric not as Vāmōðr, seems to be alive in the present tense ending of the passage. One way of solving this problem was to assume that the carver was referring to an equestrian statue of Theodoric that was erected in Aachen at this time (first Bugge 1888: 25 and then e.g. Schück 1908: 11–15; Bugge 1910: 57–59; Pipping 1932: 109–110; Harris 2010: 93).

For some twentieth century scholars (e.g. von Friesen 1920, Höfler 1952, Nielsen 1969), it seemed an acute deficiency that the main strand of Theodoric interpretations could not establish more than a very weak spatiotemporal relevance of the monument. Even if it was assumed that Varinn wanted to claim kinship (Schück 1908) or just to show off his knowledge of hero narratives (Wessén 1958, Lönnroth 1977), it was far from clear why the Theodoric legend became a part of a runic monument at this specific point in time and space. On the other hand, assumptions about a stronger spatiotemporal connection became necessarily speculative. In order to reduce the spatial and temporal distance between Theodoric and the monument, it was suggested that *Bioðrikr* instead refers to a later Gothic king who would have fought a battle in the vicinity of Rök and would now be avenged (von Friesen 1920, 46–48), and assumptions were also made about a local Theodoric-Odin cult (Höfler 1952: e.g. 81–82; Nielsen 1969: 31–32).

The scholarly discussion about the rune sequence **auktumirǫnubsa-kar** (lines 7–8) shows how the attempts to establish a closer connection between Theodoric and Rök in time and space were controversial. The rune sequence follows in the inscription after the mention of someone who was

dead nine ages ago ‘with the Hraiðgutar’. Already before the introduction of the Theodoric interpretation, two alternative verbs were acknowledged after the initial conjunction *auk* ‘and’: either the verb may be found in the next two runes **tu**, *dó* past tense ‘died’, or the next five **tumir**, *dþmir* present tense ‘decides’ (cf. Bugge 1878: 38–39). The dilemma is that the shift to present tense *dþmir* ‘decides’ is hard to explain if the reader had been told about Theodoric’s (or Vāmōðr’s) death in the previous clause, but, on the other hand, that the choice to read *dó* ‘died’ seems to open an impassable route. The resulting problems can be illustrated by Wessén’s attempt to read the whole sequence as *auk dó meðr hann umb sakar* which he translates as ‘and he died with them [i.e. the Hraiðgutar] because of his crime’ (1958: 15). There is, however, no pronoun in the inscription that corresponds to ‘them’ in Wessén’s translation. The supposed preposition *meðr* ‘with’ stands completely alone, without any related nominal phrase. Wessén rejected the alternative *dþmir* ‘decides’ in a previous discussion with Höfler who suggested *auk dþmir ænn umb sakar*, ‘and still makes verdicts (about the battle)’ (Höfler 1952: 38–41). Wessén reluctantly admitted that there are no linguistic arguments against Höfler’s grammatical proposal (1953: 159), but strongly opposed Höfler’s conclusion that Theodoric was conceived as a living divine being in the context of Germanic leadership cults (cf. also Wessén 1964; 1966; 1976). Several scholars later followed Höfler grammatically, but instead of embracing the idea of the divine king, they accepted the temporal paradox the grammar entails for their interpretations (i.e. Lönnroth 1977: 25 f., Widmark 1992: 35). As mentioned above, Holmberg et al. (2020: 23) also concur with Höfler’s grammatical interpretation, and I will return to how the shift in tense is treated in their interpretation.

The only objection to Theodoric interpretations during the twentieth century was formulated by Kabell, who recognised the possibility of interpreting the three runes **iau** in **raipiaurikr** as a morpheme *jau* from **jaur* ‘horse’ (1964: 8). He suggested that the right wording was *raið jáurikr* ‘ride did the horse-rich’, instead of *raið* (or *rēð*) *þiódrikr* ‘ride (or rule) did Theodoric’. The linguistic difficulties of reaching the name Theodoric from the actual runes are too many, Kabell argued, and such an inscription would deviate from what one expects from an inscription on a runestone monument:

Es meldet sich die Frage: was hat der eine oder der andere Jahrhunderte früher verstorbene ausländischer Fürst Theoderich auf dem Grabmal der

Vámóð zu tun? Eigentlich nichts, darf man wohl sagen, und man darf nicht davor zurückschrecken, es auszusprechen, dass der Name *ÞíórikR* auf dem Stein einfach nicht vorkommt. (ibid.)

A half century later Ralph developed the same line of reasoning and argued for the segmentation *raið jau rinkr* ‘ride the horse did the champion’ with *jau* as a dative form of **jaur* ‘horse’ (2007: 150–151). As will be discussed below in greater detail, Holmberg et al. (2020: 15–18) accept Ralph’s lexicogrammatical interpretation, as well as his idea that the stanza does not allude to a human champion, but to the sun (cf. Holmberg 2016). They also follow a previous suggestion (ibid.: 89–90) that the presence of the Hraiðgutar (line 7) is motivated by the idea that this people lives where the sun rises in the east. Accordingly, ‘the shores of the Hraiðsea’ (line 10) is interpreted as a metaphor for the eastern horizon. A consequence is that it becomes unproblematic that the rider, now conceived of as the sun or the sun-rider, is alive at the end of the passage. The difficulty instead lies in explaining what is meant by claiming that the sun was without life nine ages ago with the Hraiðgutar.

As shown by this overview, it has been hard for previous research on the passage to apply both a methodological principle of intertextuality and a principle of spatiotemporal relevance. Proponents of the idea that the passage is primarily a narrative fragment about Theodoric (e.g. Schiück 1908, Pipping 1932, Wessén 1958, Jacobsen 1961, Lönnroth 1977) have prioritised intertextual arguments and downplayed the need for a spatially and temporally situated understanding of the monument. Proponents of a ritual approach have on the contrary attached great importance to a specific spatiotemporal situation where Theodoric is assumed to have been either the cursed enemy (von Friesen 1920) or the invoked divinity (Höfler 1952, Nielsen 1969), although neither alternative can be given intertextual support.

This tension has also had repercussions for the understanding of the initial rune sequence of the passage: **sakumukmini** (line 3). There has largely been consensus about the linguistic interpretation that **sakum** stands for a first-person plural form *sagum* of the verb *segja* ‘say’. However, in the following runes, the ‘narrativists’ have tended to read *mōgmīnni* ‘folk memory’, i.e. a memory of the people (e.g. Schiück 1908: 4; Wessén 1958: 32–36), while the ‘ritualists’ have instead seen a specific addressee: *ungmǣnni* ‘the young man’ (von Friesen 1920: 34–35; Höfler 1952: 35).

The choice affects the whole interpretation since the phrase is repeated six times in different lexicogrammatical variants throughout the inscription (the first time in lines 5–6). Holmberg et al. (2020), on the one hand, accept the idea that each phrase is concerned with a *minni* ‘a memory’. On the other hand, they reject a narrative understanding of *minni* as a reminder of a legendary past. Instead they define memories in this context as “ritual acts of social and religious significance relating to the past, present, and future, that together contribute to the maintenance and renewal of the world” (2020: 12). They also argue that the inscription reveals a specific addressee for these ritual memorial acts, Odin the god of enigmatic knowledge, also called Yggǫr ‘the terrible’. Thus, they read **sa-kumukmini** as *Sagum Ygg minni* ‘Let us say a memory for Yggǫr’ (ibid.; cf. Nordenstreng 1912).

3. Revisiting the first two Rök runestone riddles

We now return to the two enigmatic questions of the passage – which concern the two spoils of war (lines 3–5) and the person referred to as both dead and alive (lines 5–11) – in order to investigate the answers given by Holmberg et al. (2020). The proposed answer to the first question is that “it is light that is taken from the sun by the moon until it becomes full, and light that is then plundered again by the sun, until the moon wanes completely” (ibid.: 16). The answer given to the second question is the sun. In both cases the authors rely heavily on the analysis of Ralph (2007).

3.1 *The first riddle: rethinking the phases of the moon*

The opening scene of the passage has traditionally been understood as twelve persons who in a sequence loot each other on two spoils of war (*valrauba*). Actually, it is the changes of ownership that are counted as twelve, which would require either a thirteenth person or a repossession of the goods to someone in the line. The key phrase (*ā ymissum mānnum* ‘from one to another’) can also, as Ralph (2007: 143) points out, describe a scene where only two warriors plunder each other twelve times. Thus, it is possible for Ralph to identify the warriors as the sun and the moon locked in a monthly recurring conflict about light, a metaphor for the

twelve lunar cycles of the year (Ralph 2007: 143; Holmberg 2016: 87–89; Holmberg et al. 2020: 16). It should be noted that neither Ralph nor Holmberg et al., who accept the proposal, write explicitly how the answer is to be phrased. They agree that the object of conflict is the moonlight. However, it is not quite clear how the moonlight is conceived of as two things, which is a requirement for a valid answer (*valrauþar ... tvār* ‘two spoils of war’).

The answer given to the first riddle does not violate the principle of spatiotemporal relevance. The rhythm of light is clearly visible from the position of the erected stone, unlike the previously suggested exchanges of Theodoric’s sword and helmet etc. Further, Holmberg et al. elaborate the reason why it may have been important to establish an eternal reminder of this rhythm of light, a suggestion that is treated below as it relates to the second riddle.

Regarding the principle of Old Norse intertextuality, the first riddle of the inscription constitutes an exception in the interpretation of Holmberg et al. (2020). For each of the eight following riddles, the authors quote support from the Eddic poems *Vafþrúðnismál* and/or *Völuspá*, but not for the initial one. Indeed, they admit that there is no evidence for an ongoing conflict between the moon and the sun in other preserved sources of Old Norse mythology (ibid.: 16–17). Instead, they refer to one of the around ninety riddles in the Anglo-Saxon medieval Exeter Book (riddle 27, see Williamson 1977: 85). This argument is borrowed from Ralph (2007: 142–143), who cites the riddle with the following translation:

I saw a creature amazingly carrying booty between horns, a bright air-vessel skilfully adorned, [carrying] booty home from the war-expedition: she wished to build a cottage in the city, to set it up cunningly, if she could do it so. When a remarkable creature came over the wall’s roof – he is known to all earth’s inhabitants – he recaptured the booty and drove the fugitive home unwillingly; she went travelling west from the feud there; she hastened away. Dust rose to the heavens, dew fell on the earth, night went forth. Afterwards no man knew the creature’s journey. (Exeter riddle 27, translation from Donoghue 2004: 120–121)

There is undoubtedly a similarity between the riddle of the Rök inscription and the Exeter riddle that lies in the fact that both use a metaphor of war-booty for the moonlight (if Ralph and Holmberg et al. are on the

right track with their interpretations). However, the Exeter riddle is about *two creatures* who once exchanged one war-booty, while the Rök riddle is about an unknown number of persons who twelve times exchange *two war-booties*. The Exeter riddle seems to thematise the diurnal shift between night and day, in which both the moon and the sun take part. The theme of the Rök riddle seems to be the lunar cycle, in which the sun does not play the same active role.

As Holmberg et al. argue that a principle of Old Norse intertextuality is applicable to the other parts of the inscription, there seems to be good reason for investigating the conceptualisation of the moonlight in *Vafþrúðnismál* and *Vǫluspá*. In both poems the moonlight is presented in the context of time reckoning. In *Vǫluspá* (stanza 5–6), the moon acquires this function by a decision of the gods, together with the other heavenly bodies. In *Vafþrúðnismál* (stanza 25), the divine creation of the moonlight is specified as *two* phenomena: *ný* and *nið* (cf. *Vǫluspá* stanza 11). Thus, the lunar disc is conceived as a composition of two halves, its waxing phase (*ný*) and its waning phase (*nið*).

I suggest that an application of the principle of Old Norse intertextuality would substantiate the claim that the two spoils of war in the first Rök riddle are *ný* and *nið*, the two halves of the lunar disc. They are conceived as two different phenomena, but always together (*bāðar sāmān* ‘both together’ line 5), and they change ownership twelve times every year, during the shift between months. Each old month drops these two halves of the lunar disc on the battlefield after the moon has been full, and each new month picks them up, first *ný* and then *nið*. Thus, the traditional interpretation seems to be right on one point: the spoils of war change hands twelve times in a row. The twelfth change of ownership occurs at the turn of the year when the last month of the year gives up both halves of the lunar disc, for the year’s first month to pick them up again.

The suggested adjustment of the interpretation argued for in Holmberg et al. (2020) is not particularly large, but will prove significant in relation to the next riddle.

3.2 *The second riddle: rethinking the death of the sun*

Crucial for answering the second riddle (lines 5–8) is the clue in the form of the *fornyrðislag* stanza that is inscribed directly after lines 9–11. The

identity of the riding champion in the stanza is the sun, Ralph proposes, as has been discussed above. The proposal is accepted by Holmberg et al. (2020: 23–24). This implies that the answer to the riddle should be the sun. If so, the challenge for this interpretation is to explain why the sun was dead nine generations ago with the Hraifgutar. The innovative proposal of Holmberg et al. is that this phrase refers to the events following 536 AD, when a series of volcano eruptions darkened the sun and caused a severe climate crisis (2020: 17; cf. also pp. 7–9).

In line with the principle of Old Norse intertextuality, the authors quote several parallels to support the idea about the death of the sun in 536 AD. The argument is that several Old Norse mythological motifs are coloured by the climate crisis experience: the *fimbulvetr* in *Vafþrúðnismál* stanza 44–45, the summers with *svört . . . sólskin* ‘black sunlight’ in *Völuspá* stanza 40, and the wolf *Fenrir* who swallows the sun in *Vafþrúðnismál* stanza 46–47. The value of these parallels should be evaluated by future research, but here it is sufficient to note that the writers do everything they can to argue on the basis of Old Norse intertextuality. The main problem with their reasoning, I think, is related to the other principle they claim to follow.

The principle of spatiotemporal relevance combines a spatial and a temporal condition. In terms of space, the inscription is expected to focus on local actions. In terms of time, the inscription is expected to invite the reader to participate in a forever ongoing dialogue about these actions. The idea that *fur niu aldam* ‘nine ages ago’ refers to the climate disaster following 536 AD seems to fulfil the spatial condition. We may imagine that Vāmōðr’s forefather, one morning nine generations before the erection of the Rök runestone, stood at the place where the stone would be erected, and waited for the sun to rise in the east ‘with the Hraifgutar’, but in vain. This makes the sun a better solution to the riddle than the suggestion that it alludes to Theodoric the Great. However, when it comes to the temporal condition, the interpretation runs into the same problem as its predecessors. If we imagine a reader of the inscription in the generation after Vāmōðr, it is clear that this reader would have to amend the text: “the inscription says nine generations ago, but now it should be ten”. The more time that passes, the greater the uncertainty will be about how many generations to add. Whether the inscription refers to the death of the sun in 536 AD or to the death of Theodoric the Great in 526 AD, in both cases we have to admit that it

violates the principle of spatiotemporal relevance, as it prepares very poorly for an eternal reading.

The problem may at first seem to be insoluble. However, the previous riddle can be taken as a hint to a solution that applies nicely the principle of spatiotemporal relevance. In the discussion above of the first riddle, I suggested that it refers to the twelve months of the year. Each of these periods of time may well be referred to as an *ald* ‘age’, since the word *ald* is, just like the English word *age*, used for an unspecified, often recurrent, period of time, the length of which is determined by the context. Admittedly, a month is otherwise called *mánaðr* (or *mánuðr*) but such a straightforward expression would have ruined the enigmatic construction of the second Rök riddle. As the riddle is now formulated, the temporal specification of the ages is a part of the solution.

If the phrase *fur nīu aldum* ‘nine ages ago’ is to be interpreted as a period of nine months, the riddle does not concern any specific historic event, as riddles very seldom do. Instead this interpretation indicates that the concern of the riddle is a recurring event in the circular time of the calendar. Also, the grammar of the clause seems to suggest that this alternative is more likely. If the clause had referred to a historical fact, be it the death of an emperor or a natural disaster, the expected grammatical choice would be past tense indicative, not the past subjunctive of *ǣn urði fiaru* ‘became without life’. The latter grammatical choice may be easier to justify when the clause refers to a recurring event.

It is well known by inhabitants of northern latitudes that the sun rises at different points of the horizon over the course of the year. The sun rises in the east at equinoxes, i.e. at the end of March and September. At midsummer in Rök, the sun passes the eastern point of the horizon at a rather high altitude since it has already been well and alive for two hours. In midwinter, on the contrary, there is not even a promise of dawn when the sun passes well below this point of the horizon. Therefore, the sun can be said to be without life in the east every midwinter, and every autumn equinox, nine months later, it is completely relevant to say that this happened *fur nīu aldum* ‘nine ages ago’. Such an interpretation makes good sense of the temporal shift that has been discussed since scholarly investigations of the inscription started. The fact that the sun was not visible in the east in midwinter (*ǣn urði fiaru meðr hraiðgutum* ‘became without life with the Hraiðgutur’ (lines 6–7) is first contrasted by its maintained function of time reckoning (*auk dǫmir ǣnn umb sakar* ‘but

still decides the matter' lines 7–8), and then by its steep rise over the eastern horizon at the autumn equinox (*strāndu Hraiðmarar* 'over the shores of the Hraiðsea'). The latter is, importantly, inscribed as the 'now' of the reading (*sitir nū garur ā guta sīnum*, 'sits now armed on its horse'). Thus, the conclusion seems to be that the inscription was carved for the situational context of the autumn equinox. Each year at this time, the spatio-temporal condition was satisfied when the reader, and probably also a crowd of listeners, could view the sun rise in the east and remember the midwinter darkness *fur nū aldum* 'nine ages ago'.

4. Concluding discussion

The investigation has uncovered two possibilities for establishing a more consistent interpretation of the Rök runestone riddles, given the methodological guidelines that are determined by Holmberg et al. (2020). I have argued that an application of the principle of Old Norse intertextuality to the first riddle as well provides a much easier solution. The idea is still that the riddle concerns the monthly phases of the moonlight, but on the basis of *Vafprúðnismál* stanza 25, the riddle can be understood as a change of ownership of the two halves of the lunar disc (*ný* and *nið*). Regarding the second riddle I have discussed a severe problem that applies to the principle of spatiotemporal relevance. It is very hard to explain how the phrase *fur nū aldum* 'nine ages ago' would function in the continued reading of the inscription, if it is understood as denoting generations. I propose instead that the riddle is about the turning of the year, which occurred at the autumn equinox according to Old Norse time reckoning (cf. Nordberg 2006: e.g. 29–36; Dahllöf 1990), and inscribed for a reading at each New Year. The nine ages are the nine months that have passed since the sun was dead in the east at midwinter.

These new suggestions fit nicely into the overall frame that was established by Holmberg et al. (2020): the cohesive theme of the inscription is the rhythm of light, and the struggle for its continuation. It is very likely that concerns about this issue were activated by memories of cold summers and the fear of crop failures, as the authors argue. However, the new interpretation does not assume any direct connection to the climate crisis following 536 AD. This event is taken by Holmberg et al. to be an omen of Ragnarok, which they understand on the basis of *Völuspá*

and *Vafþrúðnismál* as a disastrous chain of events at the end of times, to be followed by the recreation of the world. In this way, their understanding of the first pair of riddles contextualises the whole interpretation. If the runestone does not make any explicit mention of 536 AD, it is therefore necessary to rethink the context of the inscription. The big drama may not be “the end of the world” in the sense that Holmberg et al. imagined.

The new interpretation of the first two riddles suggests that every turn of the year might have been an extremely critical point where everything seemed to vanish: not only the old year, but significantly, also the bright and warm half of the year which was characterised by sowing, growth and harvest. This might be the end of the world as the Rök runestone inscription knows it, a recurring Ragnarok where a cosmic battle takes place, deciding the fate of the world.

Although our knowledge about Old Norse calendric rites is very limited, there is strong evidence that the end of all quarters of the year were celebrated with the ultimate goal of keeping the cosmos stable and ensuring good growth and harvests (see Nordberg 2006: 76–78; cf. also Sundqvist 2017). The earliest source documenting an Old Norse calendric ritual is probably the Stentoften runestone (DR 357) in Southern Sweden dated to the seventh century, raised around two hundred years before the Rök runestone. The inscription seems to contain a report about a sacrifice for the new year’s crop: ‘With nine bucks, with nine stallions HǫpuwolfoR gave good growth’ (Santesson’s translation 1989: 221; cf. Schulte 2006).

Sacrifices were performed in accordance with the lunar calendar, but to calculate at which full moon the transition between quarters should be celebrated, it was, of course, necessary to know the four benchmarks of the solar calendar: both the solstices and the equinoxes (cf. Nordberg 2006: 34–50). This sun-based division of the year was later presented by Snorri in *Skáldskaparmál*, 63:

Frá jafndægri er haust til þess er sól sezk í eyktarstað. Þá er vetr til jafndægris, þá er vár til fardaga, þá er sumar til jafndægris.

‘From the equinox it is autumn until the sun reaches its lowest point. Then it is winter to the equinox. Then it is spring to the “travelling days”. Then it is summer to the equinox.’

It is rather easy to recognize the winter and summer solstices empirically, but the equinoxes were probably calculated as the midpoints between them (Nordberg 2006: 45–46). Thus, it makes sense that the second Rök riddle positions the autumn equinox in relation to the winter solstice.

It would be fruitful to review also the following riddles in the context of the critical turn of the year. This is, however, not the purpose of this study. A hypothesis for further research might be that each pair of riddles, in one way or another, concerns the rhythm of light at exactly this point in time, and the worries about the transition from one year to another. Further, the new interpretation opens for investigation of the spatial context of the monument. If Rök was the original site of the monument, which most scholars believe, it might be possible after all, to find reasons why the place would be significant in relation to the sun's movement from east to west at autumn equinoxes.

References

- Bugge, Sophus. 1878. Tolkning af runeindskriften på Rökstenen i Östergötland: Et bidrag til kundskab om svensk sprog, skrift og skaldekunst i oldtiden. *Antikvarisk tidskrift för Sverige* 5, 1–148, 211–215. <http://runeberg.org/antiqtid/5/0005.html>
- . 1888. *Om Runeindskrifterne paa Rök-stenen i Östergötland og paa Fonnaas-Spænden fra Rendalen i Norge*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner.
- . 1910. *Der Runenstein von Rök in Östergötland, Schweden*, ed. Magnus Olsen. Stockholm. <https://archive.org/details/derrunensteinvon0obugg/page/n4/mode/2up>
- Dahllöf, Tordis. 1990. "Det är inte säkert att vintern börjar med 'förste vinterdan'." Några tankar kring folklig tradition och kalendarisk kunskap. *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 1989, 36–44. https://www.isof.se/download/18.585of85e15732eadob3596/1529495410573/Svenska%20landsmål%20och%20Svenskt%20folkliv_1990.pdf
- Donoghue, Daniel. 2004. *Old English Literature. A Short Introduction*. Oxford: Blackwell.

- Friesen, Otto von. 1920. *Rökstenen: Runstenen vid Röks kyrka Lysings härad Östergötland*. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens.
- Grønvik, Ottar. 2003. *Der Rökstein: Über die religiöse Bestimmung und das weltliche Schicksal eines Helden aus der frühen Wikingerzeit*. Frankfurt am Main: Lang.
- Guðrúnarkviða III. In Jónas Kristjánsson & Vésteinn Ólason. 2014, 2, 262–64.
- Harris, Joseph C. 2010. Varin's philosophy and the Rök Stone's mythology of death. In: *New Perspectives on Myth*, ed. Wim M. J. van Binsbergen, and Eric Venbrux. Haarlem/Nijmegen, 91–105. <https://es.scribd.com/doc/80766324/New-Perspectives-on-Myth>
- Höfler, Otto. 1952. *Der Runenstein von Rök und die germanische Individualweihe*. Tübingen: Max Niemeyer.
- Holmberg, Per. 2016. Svaren på Rökstenens gåtor: En socialsemiotisk analys av meningsskapande och rumslighet. *Futhark: International Journal of Runic Studies* 6 (2015), 65–106. <https://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:922588/FULLTEXT01.pdf>
- Holmberg, Per, Bo Gräslund, Olof Sundqvist & Henrik Williams. 2020. The Rök runestone and the end of the world. *Futhark: International Journal of Runic Studies* 9–10 (2018–2019), 7–38. <http://uu.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1383036&dsid=-5952>
- Jacobsen, Lis. 1961. Rökstudier. *Arkiv för nordisk filologi* 76, 1–50.
- Jónas Kristjánsson & Vésteinn Ólason, eds. 2014. *Eddukvæði*. 2 vols. Íslenzk fornrit. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag
- Kabell, Aage. 1964. *Rök*. Trondheim: Det Kgl. Norske Videnskabernes Selskabet.
- Lönnroth, Lars. 1977. The Riddles of the Rök-stone: A Structural Approach. *Arkiv för nordisk filologi* 92, 1–57. <https://journals.lub.lu.se/anf/article/view/11849>
- Malone, Kemp. 1934. The Theodoric of the Rök inscription. *Acta philologica Scandinavica* 9: 76–84
- Nielsen, Niels Åge. 1969. *Runerne på Rökstenen*. Odense: Odense University Studies in Scandinavian Linguistics.
- Nordberg, Andreas. 2006. *Jul, disting och förkyrklig tideräkning. Kalendrar och kalendariska riter i det förkristna Norden*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.

- Nordenstreng, Rolf. 1912. Vad är syftet med Rökstenens inskrift. *Studier i nordisk filologi* 3, 1–4.
- Noreen, Adolf. 1886. De nordiska språkens nasalerade vokaler. *Arkiv för nordisk filologi* 3, 1–41.
- Pipping, Hugo. 1932. Rökstensinskriften en rättsurkund. *Studier i nordisk filologi* 22 (1), 50–2.
- Ralph, Bo. 2007. Gåtan som lösning: Ett bidrag till förståelsen av Rökstenens runinskrift. *Maal og Minne* 99 (2), 133–57.
<http://ojs.novus.no/index.php/MOM/article/view/258>
- Santesson, Lillemor. 1989. En blekingsk blotinskrift: En nytolkning av inledningsraderna på Stentofstenen. *Fornvännen* 84, 221–229.
<http://samla.raa.se/xmlui/handle/raa/2624>
- Schulte, Michael. 2006. Ein kritischer Kommentar zum Erkenntnisstand der Blekinge Inschriften. *Zeitschrift für deutsches Altertum* 135, 399–412.
- Schück, Henrik. 1908. *Bidrag till tolkning af Rök-inskriften*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Skáldskaparmál. In Faulkes, Anthony. 1998. *Edda. Skáldskaparmál 1. Introduction, Text and Notes. Edited by Anthony Faulkes*. London: Viking Society for Northern Research University College London.
<http://www.vsnrweb-publications.org.uk/Edda-2a.pdf>
- Stephens, George. 1866. *The Old-Northern runic monuments of Scandinavia and England. Now first collected and deciphered by George Stephens. Vol 1*. London: John Russel Smith, Copenhagen: Michelsen and Tillge. <https://archive.org/details/gri-33125000703617/page/n307/mode/2up/search/Rök>
- Sundqvist, Olof. 2017. Blod och blót: Blodets betydelse och funktion vid fornskandinaviska offerriter. *Scripta Islandica* 68, 275–308.
<https://rafhladan.is/handle/10802/16540>
- Vafprúðnismál. In Jónas Kristjánsson & Vésteinn Ólason. 2014, 1, 356–66.
- Völuspá. In Jónas Kristjánsson & Vésteinn Ólason. 2014, 1, 292–321.
- Vigfússon, Guðbrandur and Frederick York Powell. 1879. *An Icelandic Prose Reader: With Notes, Grammar, and Glossary*. Oxford: Clarendon Press.
- Wessén, Elias. 1953. Nytt om Rök-stenen. *Fornvännen* 48, 161–177.
<http://samla.raa.se/xmlui/handle/raa/1659>

- 1958. *Runstenen vid Röks kyrka*. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.
 - 1964. Teoderik – myt eller hjältesaga? Svar till professor Höfler. *Arkiv för nordisk filologi* 79, 1–20. <https://journals.lub.lu.se/anf/article/view/11890>
 - 1966. Svar till professor Höfler. *Arkiv för nordisk filologi* 81, 255–257. <https://journals.lub.lu.se/anf/issue/view/1871>
 - 1976. Rökstenen ännu en gång. Tillika ett svar till professor Höfler. *Arkiv för nordisk filologi* 91, 42–50. <https://journals.lub.lu.se/anf/issue/view/1848>
- Widmark, Gun. 1993. Varför ristade Varin runor? Tankar kring Rökstenen. *Saga och sed: Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok* 1992, 25–44.
- Williamson, Craig, ed. 1977. *The Old English Riddles of the Exeter Book*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.

Abstract

The points of departure for this article are the two methodological principles that are stated by Holmberg, Gräslund, Sundqvist and Williams (2020) for their interpretation of the Rök runestone inscription: At each point the alternative should be preferred that (1) can be said to contribute to a forever ongoing interaction about something that is relevant to the site of the erected stone, and (2) can be supported by other Old Norse texts. The study aims to conduct a critical evaluation of how these principles have been applied in the analysis of the first pair of riddles of the inscription, and to offer a more consistent re-analysis. The conclusion is that the context of the monument seems to be the critical turn of the year at the autumn equinox, and as a hypothesis for further research it is suggested that the subsequent riddles are also concerned with this specific point of time, and worries about the transition from the old year to the new.

Per Holmberg
University of Gothenburg
Department of Swedish Language
Box 200; SE-40530 Göteborg
per.holmberg@svenska.gu.se

Kunnskap i det mytiske universet

Av Jon Gunnar Jørgensen

Kunnskap verdsettes høyt innenfor den norrøne litteraturen og i det mytiske universet som blir trukket opp gjennom gudediktene i Edda. Det mytiske universet er dels åpent, dels skjult. Det åpne kan erfares med alminnelige menneskelige sanser, mens det skjulte i utgangspunktet er utilgjengelig for de levende. Kunnskap kan deles inn på samme vis. Åpen kunnskap kan man tilegne seg ved hjelp av alminnelige sanser, mens den skjulte krever noe ekstra. Trolldom og innsikt i framtida er eksempler på skjult kunnskap. I sin jakt på skjult kunnskap besøker Odin de lokalitetene der kunnskapen finnes – i det skjulte, i en brønn, i fjellet, i dødsriket. Verdens-treet Yggdrasil består av en synlig og en skjult halvdel, og fra den åpne virkeligheten leder brønnen ned i den skjulte. Brønnene er knyttet til skjult kunnskap. Treet illustrerer tydelig en modell med skjult og åpen kunnskap. Den kan være et nyttig verktøy til å forstå den norrøne litteraturen. Artikkelen viser til slutt eksempler på dette.

Den norrøne litteraturen er full av helter som viser kraft og mot i kamp. Fysisk styrke har også vært gjenstand for mye oppmerksomhet og beundring i sagaresepsjonen. Mot og styrke kreves for å forsvare det viktigste et menneske har å ta vare på: æren. Men om vi ser nærmere etter, oppdager vi at intellektuelle ressurser vektlegges minst like høyt som fysisk styrke i sagaenes verden. Klokskap, kunnskap og intellektuelle ferdigheter gir også høy prestisje, i noen tilfeller høyere enn fysisk styrke. Norrønt språk har mange ord for egenskapen 'å ha kunnskap' (se Mundal 2009: 279), og det er ingen tvil om at kunnskap og klokskap verdsettes høyt i det norrøne samfunnet så vel som i litteraturen.

Dikotomien fysisk kraft og kunnskap blir ofte tematisert i litteraturen. I *Njåls saga* framstår Njål og Gunnar som likeverdige helter, Njål med sin kunnskap og Gunnar med sine fysiske krefter. De er begge hedersmenn som har stor respekt for hverandre, og det er ikke lett å avgjøre hvem av de to som er den fremste helten. Egil Skallagrímsson er tilgode sett med både åndsevner og fysisk styrke i rikt monn. Han gir aldri tapt

i kamp, men når han to ganger i sagaen ser døden i hvitøyet, er det skaldekunsten som redder ham. Egil har altså både intellektuell og fysisk styrke utenom det vanlige, men det er den intellektuelle kraften som i siste instans er den sterkeste.

Egil deler flere av Odins egenskaper. Han er runekyndig, han mestrer skaldekunsten, og til slutt mister han også synet, riktig nok ikke bare på det ene, men på begge øynene. På sine eldre dager leker han med tanken på å slenge gullet sitt til folkemengden på Alltinget, slik Odin kastet brynet sitt til slåttekarene i Skaldskaparmål, så de sloss og drepte hverandre for å få fatt i det. I diktet Sonatorrek (str. 21–24) trekker han inn sitt nære forhold til Odin.

Odin blir forbundet med krig og død. Han gjør krav på de døde på slagmarken og er dermed en slags døds gud. I Codex regius av *Den eldre Edda* (R) er det imidlertid en annen side ved Odin som får mest oppmerksomhet, nemlig hans interesse for kunnskap og skaldskap. Odin er den fremste av de to hovedaktørene i gudediktene. Etter ham kommer slåsskjempen Tor. Odins livsprosjekt er å samle all kunnskap. Han kaster riktig nok spyd i den første krigen (Vsp 24), men setter aldri sitt eget liv på spill i våpenkamp. Derimot satser han villig hodet i en kunnskapskonkurranse med jotunen Vavtrudne. I *Den eldre Edda* framstår Odin altså som kunnskapsgud, ikke som krigsgud. Tor representerer fysisk styrke, og han er underordnet Odin.

Odin er stadig på jakt etter kunnskap. Han oppsøker volva som vet, han tilegner seg skaldemjøden, han søker til Mimes brønn for å drikke, og han besøker dødsriket for å hente opp skjult kunnskap, *rúnar*. Når han vil vite noe, setter han seg ikke ned for å tenke. Han oppsøker kunnskapen der den finnes. I det mytiske universet er kunnskap noe som finnes, ikke noe man utvikler. Den kan være materialisert i form av en drikk,¹ eller den kan hentes hos noen som vet. Kunnskapen finnes og kan lokaliseres.

Jeg vil begynne med å presentere en kunnskapsmodell som skiller mellom åpen og skjult kunnskap. Modellen er basert på mytologien slik den framstår i Edda-diktene og i Snorres Edda, særlig på beskrivelsen av

1. Judy Quinn har i bokkapittelet “Liquid Knowledge” (2010) behandlet væske eller drikk som kunnskapsmetafor. Ut fra dette perspektivet har hun gått gjennom flere av de samme mytene og kildene som blir diskutert i denne artikkelen, blant annet myten om skaldemjøden og øyet i brønnen.

verdenstreet Yggdrasil. Så vil jeg peke på noen eksempler fra den norrøne litteraturen der denne modellen kan være en nyttig tolkningsnøkkel.

En kunnskapsmodell

Jeg vil her, fortrinnsvis på grunnlag av Edda-diktene, argumentere for en modell med et todelt kunnskapsbegrep: skjult og åpen kunnskap. Åpen kunnskap finnes i den åpne, sansbare verden, skjult kunnskap finnes i det underjordiske og er ikke tilgjengelig med alminnelige sanser. Denne modellen kan være et nyttig redskap til å forstå hvilken oppfatning av kunnskap som ligger til grunn for den norrøne litteraturen.

Det er langt fra noen ny ide å ta i bruk en strukturalistisk modell for å beskrive det mytiske universet. Strukturalismen kan være til hjelp for å se vesentlige tendenser og store linjer, men slike modeller er naturligvis deskriptive og ikke normative, og et stort og mangslungent materiale vil også inneholde trekk som ikke passer inn.

Flere forskere har beskrevet det mytiske universet ved hjelp av en modell med to akser, en horisontal og en vertikal (f.eks. Hastrup 1990, Meletinskij 1973, Clunies Ross 1994). I Snorres *Edda* nevnes tre områder på horisontalplanet der ulike ætter har sin tilhørighet. I midten finnes æsenes område, Åsgard, omkranset av Midgard, der menneskene bor (Gylf 6), og ytterst ligger jotnenes land, Utgard. Det er en hovedmotsetning mellom Utgard og Midgard/Åsgard. En todeling kan derfor gi god mening, slik den danske etnologen Kirsten Hastrup har trukket opp (Hastrup 1985: 147–48; 1990, 26–29, jf. Turville-Petre 1964: 276). Gro Steinsland har kritisert denne forenklingen fordi kontrasten mellom Åsgard og Midgard svekkes (Steinsland 2005: 105), men flere har pekt på den nære samhørigheten mellom æser og mennesker (Holtmark 1970: 61–63; Clunies Ross 1994: 58; 59). I Hastrups system kontrasteres æser og mennesker langs den vertikale akse. Her opererer Hastrup med tre nivå. Øverst er gudenes verden med Åsgard, Valhall og æsene. Under er menneskenes verden og under den igjen er dødsriket Hel (Hastrup 1990: 26–34, se modell s. 31). Motsetningen på horisontalplanet mellom Midgard/Åsgard og Utgard overfører Hastrup til virkelighetens verden og gårdsstrukturen med motsetningen *immangarðs* : *útangarðs* og vi : de fremmede (s. 34–35). En tilsvarende motsetning langs den horisontale akse

kan være orden : kaos (f.eks. Steinsland, Hastrup) eller kultur : natur (Clunies Ross).

Motsetningen *innangarðs* : *útgardðs* avspeiler det grunnleggende forholdet mellom kultur og natur. Det er et motsetningsforhold, men også et avhengighetsforhold. Naturen er menneskenes livsgrunnlag, samtidig som den alltid innebærer en trussel. Ser vi jotnene (de fremmede) med deres lokalisering til Utgard som representanter for naturen, blir de en mangfoldig, men homogen gruppe. Som naturen kan jotnene til en viss grad temmes og kontrolleres, men det vil alltid være en fare for at de sprenger sine lenker.

Margaret Clunies Ross plasserer æser og mennesker i én kategori sammen med alvene i opposisjon til dverger og jotner (Clunies Ross 1994: 50–60). Menneskene hører altså sammen med æsene. Mytene framstilles helst fra æsenes perspektiv, og det knytter dem til menneskene. Denne inndelingen kan på flere måter være nyttig også med tanke på kunnskapsmodellen. Æsene med Odin i spissen har så mye til felles med menneskene at de kan sies å representere det menneskelige i det mytiske universet. Som menneskene er æsene dødelige, de er verken ufeilbarlige eller allvitende. Gudene er også underlagt naturens lover, men som menneskene kan de ha tilgang på (magiske) hjelpemidler som gjør det mulig å bryte dem. De kan f.eks. fly gjennom lufta ved hjelp av en fugleham, Iduns epler beskytter dem mot aldring, og et styrkebelte gir Tor overordentlige krefter. I sin jakt på kunnskap har Odin et menneskelig perspektiv. Den kunnskapen som er skjult for menneskene, er i utgangspunktet også skjult for Odin. Han må utsette seg for livsfare og gjennomgå store prøvelser for å tilegne seg denne kunnskapen. Odin trakter etter den prestisje og makt som kunnskapen gir, og han søker også den skjulte kunnskapen. Skjult kunnskap kan også gjøres tilgjengelig for mennesker, men sagaene viser tydelige eksempler på at slik kunnskap, som f.eks. trolldom, ikke er av det gode og helst tjener til vanære. Dette skal vi komme tilbake til.

Kunnskap kan knyttes til den vertikale aksens; den kan være mer eller mindre omfattende, og den kan knyttes til alle verdener. Skjult kunnskap hører til under grunnlinja, åpen over. I den norrøne mytologien representerer asken Yggdrasil den vertikale aksens. Jeg vil forsøke å belyse kunnskapsforståelsen i det mytiske universet ved å knytte den til denne aksens.

Kunnskap i Den eldre Edda

Codex regius av *Den eldre Edda* (R) inneholder en systematisk redigert samling dikt av ulik alder. Manuskriptet er skrevet på Island ca. 1270, men redaksjonen bygger på eldre forelegg (*Eddukvæði*: 21–22). I de første ni diktene og i tillegg det ellefte er hovedpersonene innbyggere av Åsgard, og diktene kalles derfor gudedikt. Annen del av samlingen, helte-diktene, består av dikt tilknyttet Sigurd Fåvnesbane og hans forfedre og etterslekt. Sigurd-diktene er kronologisk ordnet og danner en sammenhengende framstilling bundet sammen av korte prosatekster. En viss overlapping tyder på at diktene er samlet fra ulikt hold og redigert sammen til en syklus. Gustaf Lindblad har på paleografisk grunnlag argumentert for at R er en sammensmelting av to eldre redaksjoner der den ene har inneholdt gudedikt og den andre heltedikt (Lindblad 1980: 142–67; *Eddukvæði*: 21–22).

Ett av diktene, Volundarkvida, er vanskelig å plassere; det handler om smeden Volund. Han hører ikke hjemme i Åsgard og er heller ikke koplet til Sigurd. Plasseringen av dette diktet som nummer 10 mellom gudediktene Trymskvida og Allvismål er problematisk. Det regnes pga. tema vanligvis til heltediktene, men siden strukturen ellers i samlingen er så tydelig, er det fristende å regne det til gudediktene slik f.eks. Ursula Dronke har gjort (Dronke 1997: 261–63). Hun mener at Volunds smed-kunst knytter ham til dvergene, som hører hjemme i det mytiske universet. Volund er ifølge prosa-innledningen sønn av en finnekonge (dvs. same), men tre steder knyttes han med kjenninger til alvene (alfa ljóði 10, vísi alfa 13, 32). Lindblad (1980) problematiserer ikke plasseringen av Volundarkvida, men mener det etter de paleografiske kriteriene hører sammen med gudediktene. Etter min mening hører diktet tematisk sammen med heltediktene, siden handlingen er lagt til menneskenes verden og aktørene hører hjemme der. Jeg anser plasseringen av Volundarkvida blant gudediktene som et brudd med manuskriptets ellers så strenge struktur. Volund tilhører heller ikke volsungeslekta og Sigurd-syklusen. Dersom Lindblad har rett angående de to foreleggene til R, kan det tenkes at den ene redaksjonen har vært avsluttet med Volundarkvida, mens den andre utelukkende har inneholdt Sigurd-syklusen. Allvismål kan da ha kommet til som et tillegg. Allvismål skiller seg også ut ved at Tor her har en annen rolle enn i de øvrige Tor-diktene i R. Ifølge Lindblad knytter Allvismål an til gudediktene, men oppviser likevel trekk i forkortelsessystemet som setter det

i en særstilling redaksjonelt sett (1980: 157). Dersom R er en reproduksjon av et eldre manuskript med samme oppbygning, er det ikke usannsynlig at Allvismål er et supplement til den opprinnelige redaksjonen. I så fall har strukturen i den opprinnelige redaksjonen hatt et enda tydeligere fokus på dikotomien intellektuell kraft (Odin) : fysisk kraft (Tor).

Vi vil i det følgende fokusere på gudediktene. Her ser vi også en klar intern redaksjonell struktur. De to første diktene, Voluspå og Håvamål, inntar en overordnet stilling. Voluspå trekker opp universets historiske syklus, oppbygging og befolkning, og Håvamål er en bredt sammensatt samling kunnskap om livet og tilværelsen. Så følger en rekke dikt om hendelser og begivenheter som involverer gudene og deres relasjoner til andre innbyggere i det mytiske universet. Rekkefølgen av diktene har en nokså tydelig ordning etter hovedpersonene Odin og Tor. I de fire første diktene er Odin hovedperson. Det er passende, siden Odin er høvdingen i Åsgard. Også det femte diktet, Skirnesmål, knytter an til Odin, siden handlingen springer ut fra at vaneguden Frøy har satt seg i Odins høysete, Lidskjalf. I det neste diktet, Harbardsljod, møtes Odin og Tor i en trette. Møtet mellom Odin og Tor danner en elegant overgang til resten av gudediktene, der Tor spiller hovedrollen.

De to æsene, Odin og Tor, representerer hver sin egenskap, hver sin kraft. Odins virksomhet knyttes i Edda til åndskraft eller kunnskap, mens Tor representerer fysisk styrke. Kunnskap er hovedtema i alle diktene der Odin er hovedperson. I Voluspå søker han kunnskap hos volva, i Håvamål og Grimnesmål formidler han kunnskap, og i Vavtrudnesmål konkurrerer han med Vavtrudne om hvem som har størst kunnskap. I diktene der Tor er aktør, er det hans fysiske styrke som tematiseres. Allvismål er et unntak, noe som også bekrefter dette diktets særstilling. Tor blir også presentert som kjempe i Voluspå (str. 26), der han må ordne opp etter at Frøya (Óðs mey) ved svik var lovet bort til en jotun:

26.

Þórr einn þar vá,
þrunginn móði,
hann sjaldan sitr
er hann slíkt um fregn;
á gengusk eiðar,
orð ok særi,
mál öll meginlig
er á meðal fóru.

(Tor, full av kampglød, sloss der alene, han sitter sjelden rolig når han hører om slikt. Eder ble brutt, ord og løfter, alle viktige avtaler som var gjort mellom dem).²

I dialogen i Harbarðsljod nevner Tor sine bragder som slåsskjempe, at han har drept jotnene Tjatse og Rugne. Odin (Harbard) framstår her som ellers som kunnskapsrik, men slu og svikefull. I Hymeskvadet reiser Tor til Jotunheimen og viser sine kjempekrefter i Hymes gård, mens han i Trymskvida gjenerobrer våpenet sitt fra jotunen Trym og dreper ham. I Loketretten truer Tor med å bruke sine fysiske krefter og hindrer dermed at den ufreden Loke har provosert fram i Æges hall, ender i det komplette kaos. Det siste gudediktet er Allvismål, der også Tor er hovedperson, men med en annen rolle enn vi er vant til å se ham i. Her står han i dialog med den kunnskapsrike dvergen Allvis (den svært vise). Det er en rolle vi er mer vant til å se Odin i.

At Allvismål bryter tematisk med de andre Tor-diktene i R, er også et argument for at det er et redaksjonelt tillegg. Men det tjener også til å avslutte gudediktene med det samme hovedtema som samlingen begynner med: kunnskap. Gjennom de to hovedpersonene formidles de to viktige kreftene som mennesker og æser trenger for å overleve: Kunnskap og fysisk styrke. Av disse kommer kunnskapen først, og den er tydelig knyttet til den fremste av gudene, Odin.

Odins mål i tilværelsen er å tilegne seg all kunnskap. Derfor oppsøker han volva i Voluspå, derfor plasserer han øyet sitt i Mimes brønn (Vsp 28), derfor borer han seg inn i fjellet til Gunnlod i Håvamål (104–10), derfor henger han seg i Yggdrasil og besøker dødsriket (Hm 138), og derfor har han ravnene Hugin og Munin som hver kveld bringer ham nytt fra verden utafør Åsgard (Grm 20). Fra Lidskjälv kan han se ut over alle verdener (se prosainnledningen til Grm og Skm). Redaktøren av den eldre Edda har gjort kunnskap til et hovedtema i sin presentasjon av gudediktene og Odin til kunnskapsgud.

2. Dersom ikke noe annet er oppgitt, er alle Edda-strofer gjengitt etter *Eddukvæði*, Íslenzk fornrit, 2014. Artikkelforfatteren er ansvarlig for alle oversettelser.

Yggdrasil – det dobbelte verdensbildet

R begynner med Voluspå, et visjonsdikt der en kunnskapsrik kvinneskikkelse (volva) forteller om verdens historie fra før skapelsen til verdens undergang og enda lenger. I strofe 19 presenteres verdenstreet Yggdrasil, den norrøne *axis mundi*. Asken har navn etter myten om at Odin hengte seg i treet for å besøke dødsriket i sin jakt på kunnskap (*Ed-dukvaði*, Hm 138): *Yggr* er et odinsnavn, mens *drasill* er et poetisk ord for hest. Odins hest, den som bærer Odin, kan dermed tolkes som en galge,³ og i myten navnet knytter an til, er galgen samtidig veien til kunnskap. Yggdrasil blir presentert slik i Vsp 19:

19.
Ask veit ek standa,
heitir Yggdrasill,
hár baðmr, ausinn
hvíta auri;
þaðan koma döggrvar
þærs í dala falla,
stendr æ yfir grœnn
Urðarbrunni.

(Jeg vet om en ask som heter Yggdrasil, med høy stamme, overøst med hvit leire. Derfra kommer dogg som faller i dalene. Den står alltid grønn over Urds brønn).

Treet blir straks knyttet til kunnskap:

20.
Þaðan koma meyjar
margs vitandi
þrjár ór þeim sæ
er und þolli stendr;
Urð hétu eina,
aðra Verðandi,

3. Jf. hestr Sigars (Skj. *Sigvat* 12,1); hestr Signýar vers Yt 10. Anatoly Libermann argumenterer for at syntagmet *askr yggdrasils* opprinnelig er en kjenning for Odin. Han forstår *drasill* i sin bokstavelige betydning 'hest', og *askr* som 'mann'. 'Den fryktelige hestens mann' er Odin (Liberman 2016: 53–65). Dette rokker imidlertid ikke ved at syntagmet i Håvamål viser til asken, og at navnet har blitt tolket som 'galge'.

– skáru á skíði –
 Skuld ina þriðju.
 Þær lög lögðu,
 þær líf kuru
 alda börnum,
 ørlög seggja.

(Derfra kommer tre jenter som har kunnskap om mangt, fra den sjøen (dvs. brønnen) som ligger under treet. De kalte den ene Urd, den andre Verdande, og den tredje Skuld. De (man)⁴ ristet i tre (skar runer), de bestemte lover, de bestemte livet til menneskenes barn, folks skjebne).

I Grimnesmål får vi flere detaljer om Yggdrasil. Etter to strofer som forteller at gudene holder ting under treet (29 og 30), følger fem strofer som beskriver treet ytterligere. Det har tre røtter (str. 31), og opp og ned langs stammen renner ekornet Ratatosk og formidler informasjon mellom ørnen i trekrona og ormen Nidhogg ved røttene (32). Så står det fire hjorter rundt treet og gnager på lauvverket (33), mens “flere ormer enn en dåre kan tenke seg”⁵ tærer på rotverket (34). Strofe 35 oppsummerer hvordan asken lider:

35.
 Askr Yggdrasils
 drýgir erfiði
 meira en menn viti:
 hjotrtr bítr ofan,
 en á hliðu fúnar,
 skerðir Niðhoggr neðan.

(Askene Yggdrasil plages mer enn folk vet. Hjort biter ovenfra, det råtner på siden, Nidhogg gnager nedenfra.)

Yggdrasil står midt i universet og har en helt sentral betydning i mytologien. Doggen fra treet gir næring (Vsp 19) som alt liv er avhengig av. Derfor er treet nært koplet til Ragnarok. Treets død faller sammen med

4. Finnur Jónsson (1932: 6) mener subjektet kan være det samme som til “hétu” (1.5), det ubestemte pronomenet: ‘man ristet i tre’.
5. “ormar fleirri ... en þat of hyggi hverr ósviðra apa” (Grm 34).

verdens undergang. At treet lider (Grm 35) og skjelver (Vsp 46), er tegn på at Ragnarok nærmer seg.

Over jorda har treet greiner med eviggrønne blader som strekker seg både høyt og vidt. Under jorda har det et kraftig rotsystem. Greinene tæres av beitedyr, mens røttene gnages av ormer. Treet beskrives som en symmetrisk organisme, med grønne greiner over jorda og dype røtter under jorda. De to halvdelene er like viktige for at treet skal leve. Når hjortene har gnagd opp bladverket, vil treet dø, og når ormene har ødelagt røttene, vil treet også dø. Treet har en synlig del og en skjult del, men begge er deler av den samme organismen og avhengige av hverandre.

Vi kan se Yggdrasil som et bilde på verden og tilværelsen, den åpne virkeligheten som kan oppfattes med alminnelige sanser, og den skjulte som man må ha spesielle redskaper eller egenskaper for å trenge inn i. De to verdener er atskilt, men de er likevel ett.

Kunnskapen og treet

Verdenstreeet kan forstås som en modell av oppfatningen av kunnskap i det norrøne universet. På samme måte som treet er delt i en synlig og en skjult del, finnes det en åpen og en skjult verden som begge inneholder kunnskap. Åpen kunnskap finnes ute i det fri, over jorda, og den kan alle få del i ved hjelp av sine naturlige sanser. Skjult kunnskap finnes i det underjordiske, og den er ikke tilgjengelig med alminnelige menneskelige sanser. På samme måte som den synlige og den skjulte delen tilhører samme organisme, er også åpen og skjult kunnskap deler av det samme kontinuum.

Man kan også dele inn kunnskap tematisk. Teoretisk kunnskap kan være verdenskunnskap om hvordan verden er ordnet og hva alle ting heter, og historisk kunnskap, om verdens historie fra begynnelse til slutt. Praktisk kunnskap er knyttet til håndverk, det å lage ting, mestring av praktiske oppgaver og utfordringer, men også livskunnskap som skikk og bruk og råd om hvordan man skal oppføre seg. Begge kategoriene kan inneholde åpen og skjult kunnskap. I det mytiske universet er ikke æsene særlig bedre utstyrt enn menneskene. Den skjulte kunnskapen er derfor heller ikke umiddelbart tilgjengelig for dem.

Brønnene

I Grimnesmål og Snorres *Edda* (SE) leser vi at verdenstreet har tre røtter. I tilknytning til røttene ligger også forskjellige lokaliteter med sine innbyggere. Også i Voluspå leser vi om brønner under Yggdrasil, uten at de er direkte knyttet til treet røtter. Beskrivelsene i de tre kildene SE, Grm og Vsp er ulike, men har felles trekk. SE er som vi må forvente, mest utbygd. Her leser vi at den ene av de tre røttene ligger “með ásum” (hos æsene), den andre “með hrímþursum” (hos rimtussene dvs. jotnene), og den tredje “stendr yfir Niflheimi” (står over Nivlheim), dvs. dødsriket, der Hel hersker. Under denne rota ligger brønnen Hvergelme (Hvergelmir). Under rota som ligger hos rimtussene, er Mimes brønn. Til slutt får vi vite om den tredje brønnen, og den får spesiell oppmerksomhet: “Þriðja rót asksins stendr á himni ok undir þeirri rót er brunnr sá, er mjök er heilagr, er heitir Urðarbrunnr; þar eigu goðin dómstað sinn” (Gylf 14). (Den tredje rota til asken står i himmelen, og under den rota er den brønnen som er svært hellig og kalles Urds brønn. Der har gudene sitt domsted.) Dette må være den rota som ligger hos æsene.

SE bygger etter alt å dømme på Grm og Vsp, selv om framstillingen avviker noe. I Grm 31 får vi vite at Yggdrasil har tre røtter. Hel bor under den ene, rimtussene under den andre og menneskene (menskir menn) under den tredje. I SE har æsene tatt menneskenes plass. Noen strofer tidligere (25–26) forteller Grm om treet Lerad (Læraðr), og under dette finnes Hvergelme, som fylles av væske som renner fra hornene til hjorten Eiktyrne (Eikþyrnir). Det står ikke i Grm at Hvergelme er en brønn, heller ikke at treet er identisk med Yggdrasil. Dette kan være en tolkning i SE. Men ifølge Grm skal alle elver komme fra denne kilden.

I Vsp får vi høre om to brønner under Yggdrasil. De er ikke direkte knyttet til røttene, men til mytiske skikkelser. Det er Urds brønn som vi får høre om i Vsp 19–20, og Mimes brønn i str. 28. Også den tredje brønnen, Hvergelme, kan med visse forbehold også knyttes til Vsp. SE siterer en rekke strofer fra Vsp, og noen av dem er ikke bevart i de helhetlige versjonene i R og Hauksbók. Strofen der Hvergelme forekommer, har ingen eksplisitt referanse til Vsp, men de fleste utgivere har knyttet den til dette diktet:

En í Hvergelmi er verst:

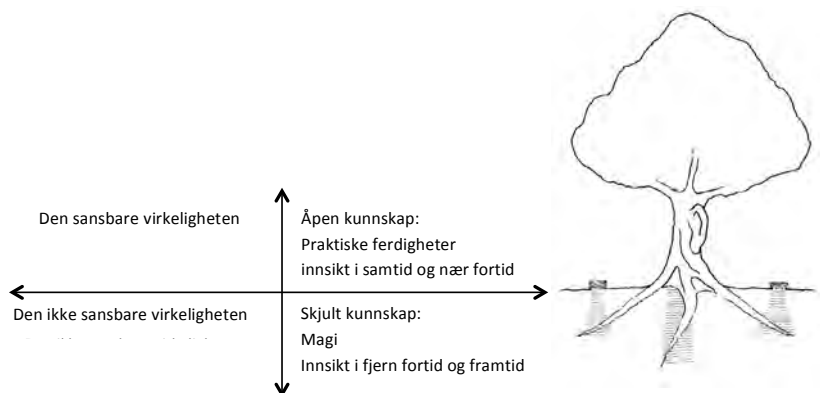
Þar kveir Niðhoggr

nái framgengna.

(Gylf 51; *Eddukvæði*, str. 14, s 319; Bugge 1867: 30)

(Men det er verst i Hvergelme: der piner Nidhogg de dødes lik).

Treets røtter stikker ned i den skjulte verden. Mellom røttene finner vi flere lokaliteter som gjemmer kunnskap. Ved rota som knyttes til rimtussene, ligger Mimes brønn, der Odin søker kunnskap. En annen rot knyttes til Nivlheim, der Hel hersker. I dødsriket finnes også kunnskap som ikke de levende uten videre har del i. De tre nornene som kjenner alles skjebne, knyttes til Urds brønn. Brønner er vannkilder og derfor livgivende, og brønnene i Vsp (R) er dessuten knyttet til kunnskap. Brønnene fører fra den åpne verden ned til det underjordiske og er dermed kanaler ned i den skjulte virkeligheten under verdenstreet og portaler inn til den skjulte kunnskapen.

Figur. Åpen og skjult kunnskap. Yggdrasill med brønnene er tegnet av Sigrún Sigurðardóttir.

Innbyggerne i de skjulte domenene

Nornene

Ifølge Snorres *Edda* finnes det norner av ulike ætter, men tre norner holder til under Yggdrasil, det er skjebnenornene Urd, Verdande og Skuld

(Vsp 20; Gylf 14). Skjebnenornene har full oversikt over hele historien fra universet ble skapt og til Ragnarok og enda lenger. De er tre, som de tre tidsaspekt; fortid, nåtid og framtid. Navnene deres, Urd, Verdandi og Skuld, avspeiler dette. *Urð* og *Verðandi* blir forstått som avledninger av samme rot som verbet *verða* (å skje), og kan tolkes som det som har skjedd (fortid) og det som skjer (nåtid), mens *Skuld* er beslektet med verbet *skulu* og viser til framtidspunktet, det som skal skje. Sammen dekker de hele historien, og som vi vet, er historien et kontinuum. Det som er framtid i dag, blir nåtid i morgen og neste dag er det fortid. Historien er som en sammenhengende tidslinje med tre aspekter. Det gir derfor god mening å betrakte de tre nornene som en treenighet, én skikkelse med tre aspekter. Treenighetstanken er ellers ikke ukjent i den norrøne litteraturen. I Gylvaginnging opptrer en annen kunnskapskilde som en treenighet, nemlig *Hár*, *Jafnhár* og *Þriði*. Alle disse tre navnene er nevnt i oppregningen av Odin-navn i Grimnesmål (str. 46–50), og det kan ikke være tvil om at de tre representerer Odin selv som en treenighet. Dialogen med Ganglere, som for øvrig også er et Odins-navn, kan leses som en ironisk parallell til Odins dialog med volva.

Om nornenes opphav står det i Vsp 20 at de kommer “ór þeim sæ er und þolli stendr” (fra den sjøen (dvs. brønnen)⁶ som ligger under treet). Slik knyttes de til det underjordiske, til den skjulte verden. Den ellers knappe beskrivelsen forteller også at nornene er “margs vitandi” (vet mangt). Det kopler vi umiddelbart til uttrykk som *fjolkunnugr*, som i norrønt assosieres med trolldom, men som i noe videre forstand viser til kunnskap utover det alminnelige. Det er neppe trolldom dikteren har i tankene her, men den skjulte kunnskapen om skjebnen og historiens gang.

Dvergene

Også praktisk kunnskap kan være skjult og åpen. En god smed kan lage et godt verktøy, men om han vil lage en hammer som alltid treffer når den blir kastet mot noen og som så vender tilbake i eierens hånd, så trengs det noe mer. Da trengs skjult kunnskap. En erfaren skipsbygger kan bygge gode skip, men for å bygge et skip som alltid får bøl, og som seiler like godt på land som på vann, og som kan foldes sammen til lom-

6. Hauksbók-versjonen (str. 20) har “ór þeim sal” (fra den salen), men det refererer til “Urðarbrunnr” som er nevnt i str. 19.

meformat når det ikke er i bruk, så trengs skjult kunnskap. Dvergene er underjordiske vesener, de bor i stein og mold (Gylf 7) og har tilgang på slik kunnskap. Alle redskaper og rekvisitter med fantastiske egenskaper i det mytiske universet er laget av dverger.

Jotnene

Jotnene er ikke like tydelige med tanke på tilhørighet i det skjulte eller i det åpne. Men de har i alle fall tilgang til det underjordiske og knyttes til fjellet. Jotunkvinnen Gunnlod vokter den dyrebare skaldemjøden inne i fjellet, og når Odin er på vei dit inn, har han “jötna vegir ... yfir ok undir” (jotnenes land (fjellet) over og under, Hm 106). Jotnene er også kjent for å ha store kunnskaper, i R representert ved den vise Vavtrudne, som Odin ikke kunne sette fast uten med knep. Det blir tydelig understreket at jotunen holder til innendørs (i hans *salakynni* (bolig), Vm 3, og i hans *høll* (hall), Vm 5, 6, 7).

Odins jakt på kunnskap – møtet med volva

Vi har sett at Odin, den fremste av æsene, i Edda-diktene framstår som kunnskapsgud, og at han vil tilegne seg all kunnskap, både åpen og skjult. Ravnene Hugin og Munin (Grm 20) hjelper ham med den åpne kunnskapen. Her er også høgsetet Lidskjalv (Skm) til nytte; derfra ser Odin ut over alle verdener. En større utfordring er det for Odin å skaffe seg skjult kunnskap. I Edda-diktene får vi høre en rekke myter om hans fantastiske ekspedisjoner for å skaffe skjult kunnskap.

I Vsp, det første diktet i R, hører vi at Odin søker den store oversikten over hvordan universet er skapt og ordnet. Han oppsøker en volva som vet det hele. Hun forteller ham historiens gang fra universet ble skapt, videre hva som skal skje fram til Ragnarok, og så forteller hun om selve undergangen og videre at det skal stige fram en ny verden.

Volva følger tidslinja strengt kronologisk gjennom verdens historie. Etter introduksjonsstrofen (1) følger en rekke strofer om fortida (2–27), så kommer brytningspunktet, strofe 28, som begynner slik: “Ein sat hún úti ...” (Alene/én satt hun ute ...), og handler om samtida, når samtalen foregår. Resten av diktet handler om framtida. Volva legger vekt

på det som skal skje med Balder, og forteller detaljert om det uunngåelige ragnarok.

Om Balders skjebne sier volva (i Sophus Bugges unormaliserte gjengivelse (Bugge 1867 str. 32)):

Ec sa baldri
blodgom tivor
odins barni
or log folgin

Den kan normaliseres slik:

Vsp 31
Ek sá Baldri
blóðgum, Tívuurr,
Óðins barni
ørlog fólgin.⁷

Tolkningen av halvstrofen er ikke åpenbar. Ordet “tivor” har vært mest omdiskutert, men det har også vært ulike tolkningsforslag til “folgin”. To semantiske tolkninger av ordet “tivor” (*tívuurr*) har vært lansert. Sophus Bugge (1899: xl) tolket ordet som et lån fra gammelengelsk med betydningen ‘offer’, mens flere forskere har valgt den enklere løsningen å knytte ordet til det norrøne *týr* (‘gud’) gjennom flertallsformen *tívar*. Jeg slutter meg til den siste forklaringen. Ordets form og syntaktiske funksjon har imidlertid ikke blitt mye diskutert. Formen er blitt forstått som dativ og overledd til adjektivet “blodgom” (*blóðgum* ‘blodig’ dat.). Problemet med denne tolkningen er at en slik dativform i beste fall er marginal. Jeg har tolket den som en nominativform, en vokativ som viser til Odin, ikke til Balder (Jørgensen 2018).

Formen “folgin” (*fólgin*, eldre *folgin*) er utvilsomt partisipp av verbet *fela*, som har primærbetydningen ‘skjule’. Det gir også mening å tolke ordet i den betydningen, for skjebnen er skjult. Sigurður Nordal tolker formen i betydningen ‘skjule, (feste) skjebnetråden’, dvs. å dø (Sigurður Nordal 1927: 71). Men *fela* kan også ha betydningen ‘å overlate’ (Fritzner: *fela*, 2) eller ‘tiltenke’, og den betydningen finner vi uten tvil i Atlakvida

7. Jeg har her endret normaliseringen fra *Eddukvæði* “Baldri, blóðgum tívuurr,” til “Baldri blóðgum, Tívuurr,” i samsvar med min tolkning av strofen (Jørgensen 2018).

(17): “nú er sá ormgarðr ykkur um fólgin” (nå er ormegården tiltenkt dere), dvs. nå er deres skjebne beseglet, dere skal dø i ormegården. Sijmons-Gering (1927: 44) mener tolkningen ‘verbergen’ (skjule) er mest sannsynlig, men åpner også for tolkningen ‘aufheben’ (ta opp i den hensikt å gi noen noe). Tolkningen ‘tiltenke, overlate’ gir også mening i Vsp. Det er i alle fall sikkert at volva snakker om Balders død.

Det første verbet i halvstrofen, “sa” (*sá*, pret. av *sjá*, ‘se’) kan virke uproblematisk og har så vidt jeg vet ikke vært diskutert. Forstår man verbet i sin vanligste betydning, framstår volva som en tilskuer, et vitne til at Balder fikk bestemt eller ble tildelt sin skjebne. Men verbet *sjá* kan både i moderne islandsk, norsk og norrønt, inneholde et handlingsaspekt.⁸ Fritzner har følgende betydningsvariant (*sjá*, 8): “sjá e-m e-t dvs. skaffe en noget; ef hann tekr aðra konu, þá mun hann ok sjá meynni gjaforð (*Vulg[ata:] providebit puellæ nuptias*) *Stj.* 302¹¹ (2 Mos. 21, 10)”. Uttrykket “sjá meynni gjaforð” betyr altså “skaffe jenta en ekteskapsavtale”. Betydningen “sørge for” er også godt belagt i lovene: “með því mote at hann siai henni aðra nyttsamlega luti” (Retterbøter, NgL1, s 456 note 2) (på det vis at han sørger for andre nyttige ting for henne). Om vi legger denne betydningen til grunn for tolkningen av strofen, får volva en aktiv rolle, og strofen kan leses slik:

“Jeg (volva), gud (Odin), *sørget for* at den blodige Balder, Odins barn, ble *tildelt/tiltenkt* sin skjebne”. Tolkningen av *fólgin* er ikke avgjørende her. Det kan evt. leses “Jeg, gud, *sørget for* den blodige Balders skjulte skjebne”. Det avgjørende er at volva, “ek”, selv blir ansvarlig for Balders skjebne.

8. Islandsk (*sjá*): sjá fyrir fjölskyldunni (forsørge familien); sjá til þess: annast það, tryggja það (ta seg av noe, sørge for noe); hann sá til þess að nóg væri af veitingum (han sørget for tilstrekkelig bevertning); sjá um heimilið: annast heimilið (passe huset, gjøre det som trengs i hjemmet). Íslensk nútímamálsorðabók. <http://islenskordabok.ar-nastofnun.is/>

Norsk (*sjå*): syta for (å få utført el utretta noko). Han måtte koma ut og sjå å finna seg noko vilt; ta fatt på, setja i gang med (eit arbeid el ei handling). Eg vil sjå til at få nedskriva det vesle eg kjenner. <http://no2014.uib.no/>. Urd Vindenes har analysert konstruksjonen “se+å/og+få” i artikkelen “se å få deg et liv!” (Vindenes 2016: 63–68)

Hvem er volva?

Når den fremste blant æsene, Odin selv, ønsker opplysninger om det som har skjedd og det som skal skje, skulle man forvente at han ville oppsøke den fremste autoriteten, den som har førstehåndskunnskap. Det er derfor verd å prøve den tolkning at volva faktisk er en realisering av norrøne, og da helst hele treenigheten. Volva presenteres slik i "samtidstrofen" (str. 28): "Ein sat hún úti". Uttrykket "að sitja úti" (å sitte ute) er kjent bl.a. fra eldre Borgartings kristenrett i betydningen "sitte ude for at paakalde troltene" (Hertzberg 1895: 556a). En person som praktiserer nettopp dette, kalles *útiseti*, og slike er omtalt i en rekke kilder, både norske og islandske. Flere Edda-kommentatorer har vist til denne forklaringen, uten at de har forfulgt den (Holtsmark 1950: 38–39, Gehring 1927: 37–38). Gísli Sigurðsson har grepet fatt i uttrykket og forsøkt den tolkning at det er volva som påkaller Odin for å søke kunnskap, ikke omvendt. Gísli argumenterer for at volvas kunnskaper ikke rekker lenger enn til samtida. For å få innsikt i framtida påkaller hun Odin, som lar henne få en visjon (Gísli Sigurðsson 1999: 215–16).

Ifølge Gísli mener volva at hun har rett til å få del i Odins kunnskap fordi hun kjenner hemmeligheten hans – at han gjemte øyet i brønnen (str. 28; Gísli Sigurðsson 1999: 216). Dette kan gi mening fordi det forklarer at volva kjenner til Odins kunnskap, men det gir henne knapt noen rett til å presse ham. Vi vet ellers ikke om Odin har fått kunnskap om framtida gjennom Mimes brønn. Slik kunnskap ville det være mer naturlig å søke i Urds brønn. Det er også tydelig at Odin gir volva gaver. Det virker underlig at den som yter kunnskap, skulle gi gaver til den som søker kunnskap, og ikke omvendt. Dette forklarer Gísli med å henvise til en forestilling belagt i islandske folkesagn, knyttet til "að sitja (liggja) úti á krossgötum" (å sitte/ligge ute ved veikryss) (Jón Árnason 1862: 436). Jón Árnason har her koplet sammen to tradisjoner med det til felles at en person setter seg i et veikryss, gjerne mellom fire kirker, nyttårsnatta og påkaller noen. I den ene tradisjonen påkaller han avdøde slektninger i den hensikt å få kunnskap fra dem. I den andre tradisjonen påkaller han *huldufólkið* (de underjordiske). De vil by ham mat og gaver som han får beholde, dersom han ikke fraviker ritualet. Det krever bl.a. at han skal tie, ikke si et ord. Den senere forestillingen er belagt i sagn om Fúsi og om Jón Krukk (Jón Árnason 1862: 125; 437). Men gavene fra de underjordiske er ikke koplet til forestillingen om å søke kunnskap,

og forestillingen om å påkalle de døde for å søke kunnskap er ikke koplet til gaver. Folkesagnene støtter altså ikke den forestilling at den som sitter ute for å søke kunnskap, også får gaver.

Uttrykket *sitja úti* og *útiseti* er imidlertid godt belagt bl.a. i lovene, og det gir grunnlag for den tolkningen Gísli argumenterer for. Jeg vil derfor ikke avvise tolkningen som en mulighet, men argumentene er ikke overbevisende, og den tradisjonelle tolkningen, at Odin oppsøker volva for å skaffe seg kunnskap, passer svært godt inn i den helhetlige framstillingen av Odin som kunnskapssøkende som vi ellers ser i R. Jeg vil derfor holde meg til den tradisjonelle oppfatningen, at Odin søker kunnskap hos volva.

Sitja úti er et uttrykk sammensatt av svært alminnelige ord, og jeg vil i denne konteksten tolke uttrykket helt bokstavelig: “Å sitte ute” kan ganske enkelt leses som en motsetning til “å sitte inne”. Den som har den skjulte kunnskapen, hører hjemme i det skjulte, men her sitter hun altså ute i det fri, slik at Odin kan få kontakt med henne. Når dialogen er slutt, og volva har sagt Odin alt han vil vite, trekker hun seg tilbake igjen til sitt tilhold i det skjulte, slik den siste linja i diktet sier: “Nú mun hún søkkvask” (Nå vil hun senke seg).

Det første ordet i setningen “Ein sat hún úti”, er ikke blitt problematisert i særlig grad; “einn” er det normale norrøne ordet for ‘alene’, og slik blir denne forekomsten også gjennomgående tolket: “Alene satt hun ute”. Dersom vi tolker volva som en representant for nornene, at hun alene representerer treenigheten, kan adverbet “ein” tolkes som en understreking av nettopp det: Representantene for de tre tidsaspektene fortid, nåtid og framtid opptrer her i én skikkelse.

Jeg vil altså forstå volva som en representant for eller en realisering av den samme makt som nornene, den treenige skjebnemakten. Hun har selv rådd for Balders skjebne. Hun kjenner historien, for det er hun selv som har bestemt den.

Øyet i brønnen

Odins fremste kjennetegn er at han er enøyd. Både i Vsp og SE får vi vite at Odins andre øye er skjult i Mimes brønn. Snorre forteller historien slik at Odin har bedt om en slurk vann fra brønnen for å sikre seg kunnskap, men han får ikke noe før han legger øyet sitt i pant. I Vsp 28 leser vi:

Vsp 28

“...

Allt veit ek, Óðinn,

hvar þú auga falt:

í inum mæra

Mímisbrunni.”

Drekkur mjöð Mímir

morgin hverjan

af veði Valföðrs.

Vituhð er enn – eða hvað?

(Alt vet jeg, Odin, hvor du gjemte (eller overgav) øyet i den navngjetne Mimes brønn. Mime drikker hver morgen mjød av Valfars (Odins) pant. Vet dere nok – eller hva?)

Vi ser at øyet her kalles for “veð” (pant), og det tolkes gjerne, i samsvar med SE, som noe Mime krever for å gi Odin del i kunnskapen (Gylf 8). Det er uten tvil et pant for noe, nemlig kunnskap. I det første linjeparet beskrives plasseringen av øyet som en aktiv handling, “hvar þú auga falt” (hvor du gjemte – eller plasserte – øyet). Dette tyder på at Odin har plassert øyet i brønnen, som en villet handling. Brønnen er som sagt en kanal fra den åpne verden inn i den skjulte, og når øyet er plassert i brønnen, kan det se inn i det skjulte. Odin er altså ikke halvt blind, men han har et delt syn. Med det ene øyet ser han den åpne verden, med det andre ser han inn i den skjulte. Den vanlige lesningen, som er understøttet av framstillingen av Snorres *Edda*, innebærer det samme hovedpoenget, at Odin legger øyet sitt i brønnen for å få kunnskap. Men i Snorres framstilling ser det ut til at kunnskapen er materialisert i vannet, og at det utelukkende er drikken Odin er ute etter. Tenker vi oss at øyet er virksomt nede i brønnen, får myten et vesentlig, supplerende innhold. Denne tolkningen står likevel ikke i motsetning til ideen om væsken som kunnskapsmetafor (jf. Quinn 2010).

Dødsriket

I Snorres *Edda* leser vi at Odin (*Alfaðir*) kastet Hel ned i *Niflheimr* og satte henne til å styre over ni verdener (Gylf 33). *Niflheim* nevnes flere ganger i SE (Gylf 3, 4, 14, 33), men vi får også høre om *Niflhel*, som en lokalitet innenfor dødsriket, “nede i den niende verden”. *Niflheim* fore-

kommer ikke i Edda-diktene, men to dikt forteller om Nivlhel (Vavtrudnesmål str. 43 og Vegtamskvida str. 2). Begge steder er det tydelig snakk om dødsriket. Mest sannsynlig skyldes differensieringen av Nivlhel og Nivlheim Snorre. Vi skal videre merke oss at Snorre plasserer brønnen Hvergelmir midt i Nivlheim (Gylf 3), og videre at Nivlheim ligger under en av Yggdrasils røtter (Gylf 14). Snorre knytter altså en tredje brønn og et tredje domene til Yggdrasils tredje rot. Også i dette domenet finnes skjult kunnskap som Odin vil ha del i. Det får han ved å henge seg i treet og på den måten besøke dødsriket. Kunnskapen han henter opp, kalles *rúnar*, som kan forstås som en betegnelse på 'skjult kunnskap'.

Den norrøne litteraturen viser en rekke eksempler på at de døde kan formidle kunnskap som de levende ikke har direkte tilgang på. Det kan f.eks. skje ved at en person oppsøker en avdød i gravhaugen (*Eddukvæði: Grógaldr, Vegtamskviða*) eller ved at en avdød viser seg i en drøm. Det hender også at en avdød livner til et øyeblikk og gir de levende råd eller opplysninger (f.eks. *Grónlendinga saga*, kap 5). Vi har sett at Odin besøker alle de tre domenene ved Yggdrasils røtter for å skaffe skjult kunnskap: Mimes brønn, skjebnenornene og dødsriket.

Kunnskapsmodellen som tolkningsnøkkel

Vi har skissert en modell der kunnskapen kan deles i to, åpen og skjult kunnskap. Den skjulte kunnskapen finnes i det underjordiske. Det vil si at denne kunnskapen er vanskelig tilgjengelig, men den kan på en måte stedfestes. Jeg har videre postulert at dette universet, eller denne modellen, omfatter all kunnskap. Kunnskap er noe som finnes, ikke noe som produseres. Odin vil tilegne seg all kunnskap, og han oppsøker kunnskapen der den finnes.

Tre lærdomsavsnitt i Hávamål

I Hm finnes to sekvenser som handler om Odins dramatiske jakt på skjult kunnskap, avbrutt av at han formidler skjult kunnskap til en skapning som kalles Loddfávne (*Loddfáfnir*). Først borer han seg inn i fjellet til jotunkvinnen Gunnlod for å få tak i den edle skaldedrikken, så kommer rådene til Loddfávne etterfulgt av myten om Odins besøk i dødsriket for å hente ut kunnskap som finnes der.

Skaldemjøden

Myten om skaldemjøden blir detaljert fortalt i Snorres *Edda* (Skskm 1). Her er mjødens historie lang og sammensatt. Ved fredsslutningen mellom æser og vaner spyttet partene i et kar. Av denne væsken skapte gudene den meget vise mannskikkelsen Kvase. To dverger drepte Kvase og brygget mjød av blodet. Mjøden havnet så hos jotunen Suttung, som lot datteren Gunnlod vokte den inne i fjellet. Ulike ætter hadde dermed bidratt til å skape mjøden: æser, vaner og dverger. Nå var den skjult hos en jotun, og Odin hentet den ut derfra. Med navaren Rate boret Odin seg inn i fjellet til Gunnlod. Han lå med henne tre netter og fikk drikke tre slurker av mjøden, som var oppbevart i tre kar. Odin tømte i seg alt, og i ørneskikkelse fløy han hjem til Valhall. Suttung forfulgte ham, og Odin slapp så vidt unna og ble reddet av sine egne. Trygt hjemme gulpet han opp skaldemjøden i noen kar. Den som drikker av mjøden, får med den skaldekunstens gave. Myten opphøyer skaldekunsten til et guddommelig nivå, et språk til å formidle dyp kunnskap og til å kommunisere utover den åpne virkelighetens grenser.

Den siste delen av historien, der Odin tilegner seg mjøden fra Gunnlods varetekt, bygger på Håvamål, str. 104–110. Hm forteller at Odin først hadde oppsøkt Suttung uten å få noe ut av det. Han trengte så ved hjelp av “Rates munn” (tolket som et bor) gjennom fjellet, slik at jotnenes land (fjellet) var både over og under ham. Som i SE fikk Odin så tak i mjøden ved å svike vokteren Gunnlod i kjærlighet. Suttung tok opp jakten, men som vi forstår, lyktes det Odin å berge mjøden.

Snorres tolkning, at mjøden bærer i seg skaldekunstens gave, blir underbygget av en rekke skaldekjenninger. I Håvamål blir ikke drikken eksplisitt koplet til skaldekunsten. I str. 105 kalles den “hinn dýri mjøðr” (den dyrebare mjøden), uten at egenskapene blir nærmere beskrevet her. Seinere i diktet, i str. 140–141, hører vi igjen om “hinn dýri mjøðr”, og her følger en beskrivelse av egenskapene, men den er videre og åpnere enn den vi finner i SE:

140.

Fimbulljóð níu
nam ek af inum frægja syni
Bólþórs, Bestlu fōður,
ok ek drykk of gat
ins dýra mjaðar,
ausinn Óðreri.

(Ni kraftfulle sanger lærte jeg av Boltor(n)s berømte sønn, Bestlas far, og jeg fikk drikke av den dyrebare mjøden, øst fra (eller med) Odrøre.⁹)

141.

Þá nam ek frævask
ok fróðr vera
ok vaxa ok vel hafask;
orð mér af orði
orðs leitaði,
verk mér af verki
verks leitaði.

(Da modnet jeg (ble fruktbar) og ble klok, vokste og skikket meg vel, ord søkte ord for meg av ord, handling søkte handling for meg av handling.)

Vi finner den samme betegnelsen, “drykkr ins dýra mjaðar” i str. 105 og i str. 140. I begge sekvensene (str. 107 og str. 140) knyttes drikken til “Óðrerir”, som i SE er navnet på ett av de tre karene drikken ble oppbevart i hos Gunnlod. Det er altså tydelig nok samme drikk som omtales de to stedene. Det er vel slik å forstå at det er virkningen av denne som beskrives i str. 141. Det ser ut til at den dyrebare mjøden setter Odin i stand til å gi kunnskapen uttrykk i ord og handling. Skaldekunsten er den mest avanserte form for retorikk, og derfor har mjøden særlig blitt knyttet til skaldekunsten. Men det hindrer ikke at den har hatt et videre virkefelt. Strofe 141 tyder på at den også kan bevirke handling.

Loddfávnesmål

Etter myten om skaldemjøden bringer Hávamål (str. 111–137) en sekvens som kalles Loddfávnesmål, og som opprinnelig kan ha vært et eget dikt (Finnur Magnússon 1822: 74; Bugge 1867: 56; Finnur Jónsson 1932: 40). Det inneholder en dialog, der “ek” (jeg) formidler skjult kunnskap (rúnar) til en mottaker. Jeg-personen har hørt budskapet i *Háva hǫllu* (Odins Hall) og blir vanligvis identifisert med Odin, mottakeren med den ellers ukjente Loddfávne. Lærestrofene introduseres med linjeparet “Ráðumk

9. Tolkningen av “ausinn Óðrerir” kan diskuteres. Ursula Dronke setter det i forbindelse med et dåpsrituale (2011: 62–63). Finnur Jónsson ser også muligheten av at karet Odrøre er brukt som øse (1932: 47).

þér, Loddfáfnir, en þú ráð nemir” (Jeg råder deg, Loddfávne, og du bør lære rådet, *Eddukvæði*: str. 112 osv.). Den tolkning at jeg-personen er Odin eller en tredje person og Loddfávne mottaker, forutsetter at nominativformen *Loddfáfnir* tolkes som vokativ og identifiseres med pronomenet *þér*. Men formen kan også tolkes som apposisjon til subjektet (Jeg, Loddfávne, råder deg).¹⁰ Men enten Loddfávne er den som yter eller mottar, så handler strofene like fullt om formidling av skjult kunnskap, og ut fra konteksten kan vi gjette at Odin er Loddfávnes motpart, i alle fall har kunnskapen sitt utspring hos Odin. Jeg vil legge den tradisjonelle tolkningen til grunn for analysen, altså at Odin her formidler kunnskap til Loddfávne. Sekvensen introduseres med strofe 111:

Mál er at þylja
þular stóli á,
Urðarbrunni at;
sá ek ok þagðak,
sá ek ok hugðak,
hlýdda ek á manna mál;
of rúnar heyrða ek dæma,
né of ráðum þogðu,
Háva hollu at,
Háva hollu í,
heyrða ek segja svá:

(Det skal synges (þylja) fra sangerpodiet ved Urds brønn. Jeg så og tidde, jeg så og tenkte, jeg lyttet til folks tale. Om *rúnar* (skjult kunnskap) hørte jeg, og de tidde ikke om betydningen. Ved Den høyes hall (dvs. ‘Odins hall’ eller ‘den høye hallen’), i Den høyes hall hørte jeg dette:).

Så følger 26 strofer som inneholder råd, både åpen og skjult kunnskap. 19 av disse begynner med frasen

Ráðumk þér Loddfáfnir,
at þu ráð nemir,
njóta mundu, ef þú nemir,
þér munu góð ef þú getr.

10. Se f.eks Karl J. Simrocks tyske oversettelse (1851: 45): “Das rat ich, Loddfáfnir, vernimm die Lehre”.

(Jeg råder deg, Loddfávne, til å lære rådet – du vil ha nytte av det om du lærer det, det vil gjøre deg godt om du forstår det)

, fulgt av et råd. De fleste rådene er nokså hverdagslige og fornuftige.

Mange råd gjelder alminnelig oppførsel, advarsler mot folk som vil en vondt, osv. Men to av strofene advarer og gir råd mot trolldom (str. 113 og 137). Rådene i denne sekvensen er ikke ulike de rådene vi kjenner fra den første delen av diktet (str. 1–77). Begge sekvensene inneholder gode, fornuftige råd og leveregler. Menneskene advares mot trolldom, og det gis også råd om beskyttelse mot den slags, men diktet gir ingen råd eller anvisninger om hvordan man utfører trolldom. Jeg tolker det slik at dikteren – eller håvamålsredaktøren – vil mennesket godt, og trolldomskunnskap og kanskje annen skjult kunnskap er ikke godt for mennesket.

Besøket i dødsriket

Strofene 138–139 inneholder myten om at Odin besøker dødsriket for å skaffe kunnskap som finnes der. Han henger seg og etter ni netter vender han tilbake til livet med skjult kunnskap.

Hm 138.
Veit ek at ek hekk
vindga meiði á
nætr allar níu,
geiri undaðr
ok gefinn Óðni,
sjalfr sjalfum mér,
á þeim meiði,
er manngi veit
hvers hann af rótum renn.

(Jeg veit at jeg hang i det forblåste treet, hele ni netter, såret med spyd og gitt til Odin, jeg selv til meg selv, i det treet som ingen kjenner røttene til.)

Igjen assosieres handlingen med et offer. Odin *gir* seg selv til seg selv. Og som i myten om øyet er motivet å hente kunnskap. Strofen understreker også at treet's røtter er skjulte. I de neste strofene hører vi hva han hentet opp (fra dødsriket), nemlig *rúnar*:

139.
 Við hleifi mik sældu
 né við hornigi;
 nýsta ek niðr,
 nam ek upp rúnar,
 æpandi nam,
 fell ek aptr þaðan.

(Jeg fikk verken stillet sult eller tørst, jeg stirret ned, jeg hentet opp [eller jeg lærte] runer, skrikende, så falt jeg tilbake derfra.)

Det interessante her er hva Odin hentet opp fra den skjulte verden, og som han kaller *rúnar*. En naturlig tolkning er at *rúnar* viser til det som følger i de neste strofene, *fimbulkjóð níu* (ni meget kraftfulle sanger). Strofe 140–41 refererer igjen til skaldemjøden, som vi har omtalt. Så følger fra str. 142 en oppregning av lærdom i form *rúnar*.

Strofe 142 lyder slik:

Rúnar munt þú finna
 ok ráðna stafi,
 mjök stóra stafi,
 mjök stinna stafi,
 er fáði fimbulpúl
 ok gørðu ginnregin
 ok reist Hroptr røgna.

(Runer (*rúnar*) skal du finne, tegn som kan tydes, svært mektige (*stóra*) tegn, svært kraftige (*stinna*) tegn, som den kraftfulle formidleren (*fimbulpúl*) malte og de trollkyndige maktene (*ginnregin*) laget og som Odin (*Hroptr røgna*) ristet.)

Her og i de følgende strofene (143–44) ser det ut til at *rúnar* er kraftfulle skriftlignende tegn som er forbundet med magiske krefter. Men det er åpenbart den voldsomme kraften som er hovedsaken her. Tegnene fungerer som en materialisering av denne; de bærer kraftfull, skjult kunnskap.

Som en naturlig fortsettelse av runestrofene med den skjulte kunnskapen fra dødsriket, avsluttes så Hm med atten galdrer, besvergelses

med magisk virkning (str. 146–63). I strofe 162 kommer plutselig en ny referanse til Loddfávne:

Þat kann ek it sjautjándá
at mik mun seint firrask
it manunga man.
Ljóða þessa
mun þú, Loddfáfnir,
lengi vanr vera;
þó sé þér góð ef þú getr,
nýt ef þú nemr,
þorrf ef þú þiggr.

(Den syttende (galder) kan jeg, for at jeg seint skal miste den kjærlige ungdomya. Disse strofene (galdrene) må du lenge være foruten (eller: vil du ha bruk for), Loddfávne. Måtte de likevel bli deg til hjelp om du lærer dem; nyt godt av dem om du kan dem, og måtte de bli til nytte om du tar imot.)¹¹

En parallell til myten om Odins opphenting av *rúnar* fra dødsriket finner vi i Sigrdrivamál. Sigurd Fávnesbane kommer til valkyrien Sigrdriva som ligger i koma. En tilstand i dyp søvn eller koma er ekvivalent med et besøk i den skjulte verden eller gjerne et opphold i dødsriket. Diktet opplyser også at det er Odin som står bak søvntilstanden (str. 2). Sigurd vekker henne og får da en mengde råd om hvordan han skal klare seg. Rådene kalles *-rúnar*; det er *sigrúnar* som vil hjelpe ham til seier, *ølrúnar* for å unngå å bli sveket av en annens hustru, *bjargrúnar* for å berge et foster fra en fødende kvinne, *brímrúnar* til redning i havsnød, osv. (*limrúnar*, *malrúnar*, *hugrúnar*). Her menes også tegn som skal *ristes* i en gjenstand for så å gi en magisk virkning (Fritzner: *rúnar*, 4). Her er str. 6 som eksempel:

Sigrúnar skaltu kunna,
ef þú vilt sigr hafa,
ok rísta á hjalti hjørs,
sumar á véttrimum,
sumar á valþostum,
ok nefna tysvar Tý. (Sigrdr str. 6)

11. Vésteinn Ólason og Jónas Kristjánsson nevner i sin kommentar til diktet at henvisningen til Loddfávne kan høre hjemme i Loddfávnesmál, og at *vanr* kan bety 'ha behov for' (Eddukvæði 1: 355).

(Seiersruner bør du kunne, om du vil ha seier, og riste dem på sverdhjaltet, noen på *vétrimar*, noen på *valbatar*¹² og nevne Ty to ganger).

Passe klok

Håvamål følger etter Voluspå i R. Tittelen *Hávamál* betyr “Den høyes tale”, og “Den høye” viser uten tvil til Odin. I den første sekvensen av Hm får vi livsvisdom i form av en rekke ordtak-liknende strofer. Flere av dem handler om verdien av kunnskap. Strofe 10 og 11 begynner begge slik:

Byrði betri
berrat maðr brautu at
en sé mannvit mikit,

(Bedre bør bærer ingen med seg på veien enn godt vett),

og str. 10 fyller ut:

auði betra
þykkir þat í ókunnum stað
slíkt er válaðs vera.

(Det regnes for bedre enn rikdom på ukjent sted, det er den vanskeligstiltes redning).

Så følger en rekke strofer om hvordan for mye drikk virker på vettet, og om hvor viktig forstand og fornuft er i dagliglivet. Strofe 24–27 begynner med “Ósnotr maðr” (uklokt menneske) og gir så eksempler på hvor dårlig stilt man er i verden om man mangler vett.

Etter at klokskap og vett har fått så mye omtale og blitt framstilt som noe dyrebart for mennesket, kommer det en ny tone inn i strofe 54–56. Første halvstrofe er lik i de tre strofene:

Meðalsnotr
skyli manna hverr,
æva til snotr sé;

12. *vétrimar* (m. pl. sverdringer); *valbatar* (f. pl. usikker betydning. Guðbrandur Vigfússon (IED) gjetter på ‘friðbønd’, bånd festet til en ring i hjaltet). Begge deler tilhører sverdhjaltet.

(Middels klok skulle enhver – aldri for klok – være).

Strofe 54 fortsetter slik:

þeim er fyrða
fegrst at lifa
er vel margt vitu.

(De menneskene lever det beste livet som vet passe mye).

Strofe 55 tar i samme streng:

þvíat snotr's manns hjarta
verðr sjaldan glatt,
ef sá er alsnotr er á.

(For det kloke menneskets hjerte finner ingen glede om den som eier det, er fullstendig klok).

Man skal altså ikke være *for* klok. Det ideelle er å være *meðalsnotr* (middels klok). Disse strofene er ved første lesning overraskende. Hvilken kunnskap har man om man er *for* klok? Den tredje av disse strofene (56) gir oss en nøkkel til å forstå:

Meðalsnotr
skyli manna hverr,
æva til snotr sé;
ørlög sín
viti engi fyrir,
þeim er sorgalausastr sefi.

(Middels klok bør enhver være, aldri *for* klok. Ingen bør kjenne skjebnen sin på forhånd. Da er man mest bekymringsløs til sinns).

Kjennskap til skjebnen er skjult kunnskap, og den kunnskapen gjør ikke mennesket noe godt. Idealet er å være klok, men med den begrensning at mennesket ikke bør tilegne seg skjult kunnskap, for den skjulte kunnskapen er ikke er av det gode. Vi har tidligere sett det samme forbeholdet mot skjult kunnskap i Loddfåvnesmål (ovf. s. 80).

Else Mundal (2009: 285–87) har analysert disse strofene ut fra betydningen av adjektivet ‘snotr’ og kommet til et liknende resultat. Hun kopler adjektivet til en kvinnelig klokskap som innebærer kunnskap om framtida, en kunnskap som ikke gjør mennesket lykkelig. Hun mener ordets etymologi rommer et aspekt av det som her kalles skjult kunnskap, og viser til Jan de Vries som tillegger ordet grunnbetydningen ‘mit spør-sinn begabt’ (utstyrt med følsomhet). Dette gir Mundal “assosiasjonar til ein person som er flink til å finne fram på ulike måtar, kanskje også finne det som er løynt for andre, eller ligg i framtida” (s. 285–86). Kanskje trekker hun assosiasjonene til ‘spørsinn’ langt, men kommer i alle fall til en fornuftig konklusjon.

Den siste strofen i Håvamål begynner slik i R:

Nú eru Háva mál kveðin
Háva høllu i,
allþorǫf ýta sonum,
óþorǫf ýta sonum.

(Nå er Håvamål kvedet i den høyes hall, svært nyttig for menneskers sønner, unyttig for menneskers sønner.)

En yngre hånd har rettet opp den tilsynelatende motsigelsen mellom tredje og fjerde verselinje ved å endre *yta* (menneskers) til *jotna* (jotners) i fjerde verselinje. Denne rettelsen er blitt tatt til følge i mange utgaver og oversettelser, også i ÍF. Om vi leser denne strofen i lys av tolkningen av “meðalsnotr”, blir imidlertid denne emendasjonen unødvendig. Håvamål har formidlet åpen kunnskap, som er nyttig for menneskene, men også skjult kunnskap, som ikke er godt for menneskene.¹³

Skjult kunnskap i norrøn litteratur

Modellen med åpen og skjult kunnskap har gyldighet også utenfor den mytologiske diktningen. Avslutningsvis vil jeg gi noen få eksempler fra litteraturen på hvordan den skjulte kunnskapen kan komme til uttrykk. Vi skal se på noen eksempler som vi kan forstå i lys av Odins kunnskaps-tilegnelse.

13. Judy Quinn (2010: 212–13) har også kritisert denne rettelsen.

Torgeir Ljosvetningegöde

I *Islendingebok* (kap. 7) leser vi den forunderlige historien om hvordan kristendommen ble vedtatt på Alltinget i år 1000. Kristne og hedenske grupper sto mot hverandre, og det var overhengende fare for at lovfellesskapet skulle sprekke. Det ville føre til at hele samfunnsordningen ville gå i oppløsning. Lovsigemannen, Torgeir Ljosvetningegöde, var selv hedning, men greide å komme opp med et løsningsforslag som begge parter godtok. Det gikk i korthet ut på at alle skulle la seg kristne, men det skulle likevel være tillatt å blote i det skjulte (*á laun*). Denne løsningen kom han opp med etter å ha dukket ned i mørket:

þá lagðisk hann niðr Þorgeirr ok breiddi feld sinn á sik ok hvílði þann dag allan ok nóttina eptir ok kvað ekki orð. En of morguninn eftir settisk hann upp ok gærði orð, at menn skyldi ganga til lögbergis. (*Íslb* kap. 7)

(Da la Torgeir seg ned, bredde over seg fellen sin og lå stille hele den dagen og den følgende natta og sa ikke et ord. Men om morgenen satte han seg opp og gav beskjed om at folk skulle gå til Lovberget).

Denne handlingen har vært gjenstand for flere tolkningsforsøk, grundigst av Jón Hnefill Aðalsteinsson i avhandlingen *Under the Cloak* (1978). Jón Hnefill knyttet Torgeirs handlemåte til sjamanisme. Han hadde altså foretatt en sjelereise og innhentet råd mens kroppen lå under fellen. Denne forståelsen samsvarer godt med en modell med åpen og skjult kunnskap, men tolkningen kan forenkles. Ved å bre over seg fellen dykker Torgeir ned i den skjulte kunnskapens rike (det utelukker ikke sjamanisme). Han får vite at kristendommen tilhører framtida, og at det ikke er noen vei utenom. Det er mulig at et slikt ritual som Torgeir benytter, ikke ville vært tilgjengelig for en kristen. Samtidig ville et slikt råd fra en kristen lovsigemann ikke hatt gjennomslagskraft blant hedningene. Ved å krype ned i det skjulte får Torgeir innsikt i framtida.

Den blinde som ser

I *Sagaen om øyrbyggene* (kap. 63) hører vi om den blinde fostermora til Torodd Torbrandsson. I fjøset var det nettopp født en diger apalgrå oksekalf som Torodd hadde store forhåpninger til. Fostermora ser at kalven vil bringe ulykke og ber Torodd om å slakte den. Torodd følger ikke rådet

og blir seinere drept av oksen. Som Odin ser inn i det skjulte med sitt “blinde” øye, ser den blinde fostermora det som er skjult for andre.

I Ynglingesaga (34) får vi høre om den blinde Svipdag som hjelper kongssønnen Ingjald til styrke ved å gi ham et ulvehjerte å spise:

Annan dag eptir lét Svipdagr taka hjarta ór vargi ok steikja á teini og gaf síðan Ingjaldi konungssyni at eta, ok þaðan af varð hann allra manna grimmastr og verst skaplundaðr. (*Heimskringla* 1: 64)

(Neste dag fikk Svipdag tatt hjertet ut av en ulv og stekt det på spidd. Så lot han Ingjald kongssønn spise det, og deretter ble han helt grusom og fikk et forferdelig lynne).

Svipdag er blind, men har innsikt i den skjulte kunnskapen. I Olav den helliges saga (Hkr OH 94) hører vi om Arnved blinde, som i “friðgerðar saga” (fredsslutningssagaen) uredd gir de klokeste rådene, både til den svenske og den norske Olav. Han presenteres slik: “hann var sýndr svo lítt að varla var hann herfær ok manna snjallastr” (Han hadde så dårlig syn at han knapt var i stand til å slåss, men meget klok).

Beretningen om slaget på Pezinavollene finnes i flere kilder (se Sandaaker 1991: 85–86), bl.a. i Håkon herdebreids saga i Hkr (kap. 21). Den greske kong Kirjalax står mot en uovervinnelig hedningehær og påkaller Olav den hellige til hjelp. Hedningekongen er blind og spør sine menn: “Hvem er den staselige mannen som rir på den hvite hesten foran flokken?” “Ham kan vi ikke se,” svarer mennene. Grekerne, som er tallmessig underlegne, går hardt på. Det sprer seg frykt i hedningehæren, og de flykter unna. I Morkinskinna er historien knyttet til Harald Hardråde. Der står det at hedningehæren ble ledet av flere konger, og en av dem var blind “ok var saa þo vitraztr” (og han var likevel den klokeste) (Msk 1932: 65).

I *Landnámabók* (Sturlubók) finner vi et par gode eksempler på at blinde ser det som er skjult for andre. Tore Grimsson var som barn spådd av en havmann (marmennill), et vesen som holder til i det skjulte, Som gammel ble Tore blind og fikk dette synet:

Þá var Þórir gamall ok blindr, er hann kom út síð um kveld og sá, at maðr róri útan í Kaldárós á jærnnokkva, mikill ok illiligr, ok gekk þar upp til bæjar þess, er í Hripi hét, og gróf þar í stöðulshliði; en um nóttina kom þar upp

jarðeldr, og brann þá Borgarhraun. Þar var bærinn, sem nú er borgin. (Landn Sturlub, Hauksb. ÍF: 97–99)

Tore var gammel og blind da han kom ut sent om kvelden og så[!] at en mann rodde inn i Kaldaros med en jernbåt. Han var stor og fæl, og han gikk opp til den gården som het Ripe (í Hripi) grov der i leet til melkeplassen. Og om natta brøt det ut jordild, og da brant Borgarhraun. Gården lå der som borgen ligger nå.

Videre i *Landnámabók* leser vi om Trase i Skógar og den blinde Lodmund i Sólheimar. Han var riktig nok presentert som trollkyndig før vi får høre om blindheten, og trollkyndig er Trase også.

Þat var eitt sinn, at Þrasi sá um morgun vatnahlaup mikit; hann veitti vatnit með fjölkynngi austr fyrir Sólheima, en þræll Loðmundar sá, og kvað (falla) sjó norðan um landit at þeim. Loðmundr var þá blindr. Hann bað þrælinn færa sér í dælikeri þat, er hann kallaði sjó, ok er hann kom aptr, sagði Loðmundr: “Ekki þykki mér þetta sjór.” Síðan bað hann þrælinn fylgja sér til vatsins, “og stikk stafsbroddi mínum í vatnit.” Hringr var í stafnum, og hélt Loðmundr tveim höndum um stafinn, en beit í hringinn. Þá tóku vötnin að falla vestr aptr fyrir Skóga. (Landn Sturlub. ÍF 304–6)

Det hendte en gang at Trase en morgen så en stor vannflom. Han ledet vannet østover forbi Solheimar med trolldom, men en av Lodmunds trelles så det og sa at sjøen rant nordfra over landet mot dem. Lodmund var da blind. Han bad trelsen hente en bøtte med det som han kalte sjø, og da han kom tilbake, sa Lodmund: “Jeg tror ikke at dette er sjø.” Så bad han trelsen føre ham til vannet, “og stikk stavspissen min i vannet.” Det var en ring i staven, og Lodmund holdt staven med begge hender og bet i ringen. Da begynte vannet å renne vestover igjen forbi Skogar.

Trase snudde elva igjen mot øst, og det endte med at de to trollmennene møttes og ble enige om å lede elva korteste vei til havet, og det ble Jökulsá.

Gudrun Osviversdottir ble den første nonne på Island. I sagaen om laksdølene (kap. 78) får vi vite at hun ble blind (*sjónlaus*) i alderdommen. Det gir mening på handlingsplanet at gamle mennesker mister synet, men når det nevnes i sagaen, åpner det i tillegg for den tolkning at hun gjennom sin nye tro fikk dyp innsikt.

De dødes kunnskap

De dødes tilholdssted er under jorda, i det skjulte. Litteraturen gir mange eksempler på at de døde har tilgang på skjult kunnskap. Det kan skje at døde oppsøker levende i drømme og gir dem viktige råd. Dette ser vi for eksempel i Olav den helliges saga (Hkr), der Olav får besøk i drømme av en mann som det mer enn antydes at er Olav Tryggvason. To ganger viser drømmemannen seg foran Olavs skjebnevalg. Mens Olav Haraldsson ennå er i viking, råder drømmemannen ham til å dra tilbake til Norge og kreve sin kongsarv. Det blir opphavet til makttovertakelsen i Norge. Det er også drømmemannen som gir Olav det avgjørende råd å vende tilbake til Norge etter eksilet i Gardarrike. Dette fører til martyriet på Stiklestad og, slik sagaen framstiller det, til den endelige seier for kristningen av Norge.

De levende kan også aktivt søke råd hos de døde, slik Odin gjør når han vekker opp den døde volva i Vegtamskvida. I Edda-diktet Grogaldur (Grógaldur, overlevert i ms. fra 1600-t.) vekker helten sin døde mor for å søke hjelp. Han vil ut på en farlig ferd for å møte drømmekvinnen *Mengloð*. Moren gir ham en rekke råd på veien i form av galdrer.

Den døendes ord ser ut til å ha særlig vekt. Etter at Sigurd har gitt Fávne banesår, utspiller det seg en lang samtale mellom de to, der Fávne formidler atskillig kunnskap. Den døende har fått innsyn i dødsriket, men har enda kontakt med de levende, og kan derfor formidle skjult kunnskap. Sagaene gir flere eksempler på at den døende gir råd eller opplysninger om det som skal skje i framtida. Etter at Torstein i *Vatnsdølenes saga* (kap. 3) har gitt ransmannen Jøkul banesår, gir Jøkul ham gode råd om hvordan han siden skal forholde seg og trekker opp hele livsløpet til sin egen drapsmann.

I *Grønlandingenes saga* leser vi om Torstein Eiriksson, som dør av pest, men våkner opp et øyeblikk for å fortelle kona si, Gudrid om det gode som venter henne den tid hun har igjen å leve. Torstein er nettopp død, men ennå ikke gravlagt. En annen variant av scenen er fortalt i *Eirik raudes saga* (*Eiríks saga rauða*, kap. 6; *Grønlandinga saga*, kap. 5).

Trolig er det den døendes innsikt som ligger bak når Kveldulv i *Egil Skallagrimssons saga* råder de etterlatte til å kistelegge ham, kaste ham til havs og bosette seg der kista kommer i land. Mennene følger rådet hans, og kista driver i land i Borgarfjord. Den døde viser på den måten vei for de levende.

Oppsummering

Både Edda-dikt og sagalitteratur vitner om at kunnskap er høyt verdsatt innenfor den norrøne kulturen. Kunnskap og intellektuelle ressurser inngår som positive trekk i beskrivelsen av sagapersoner på linje med fysisk styrke. Odin er den fremste blant æsene, og hans livsprosjekt er å skaffe seg kunnskap. Han er hovedperson i de første gudediktene som alle har kunnskap som tema. Odin samler kunnskap, han konkurrerer i kunnskap og han formidler kunnskap.

Kunnskap er noe som finnes, og som kan lokaliseres. Når Odin vil skaffe seg kunnskap, går han dit kunnskapen er å finne, eller han sender ut sine informanter. Åpen kunnskap får han blant annet ved å sende ut sine ravner og ved å se ut over alle verdener fra sitt høysete Lidskjalf. Den skjulte kunnskapen finner han i det skjulte: i berget, i Mimes brønn, i dødsriket og ved å spørre ut volva, som hører hjemme i det skjulte, og som vet alt om verdens historie. Volva kan forstås som en representant for skjebnenornene, en treenig skikkelse som kjenner alle tidsaspektene, fortid, nåtid og framtid, som nornene Urd, Verdande og Skuld.

Asken Yggdrasil står som en *axis mundi* i sentrum av universet. Asken beskrives som en symmetrisk organisme med en synlig del i det fri med grener og bladverk og en skjult del med rotsystem under jorda. Kunnskap er nært knyttet til asken. Den har navn etter at Odin hengte seg i treet i sin jakt på skjult kunnskap (*rúnar*). Ved askens røtter er brønner som også knyttes til skjult kunnskap. Brønnene er kanaler fra den åpne til den skjulte verden.

Modellen med åpen og skjult kunnskap er en nyttig tolkningsnøkkel for den norrøne litteraturen. Det gir mening at Torgeir Ljosvetningegøde trekker en oksehud over hodet når han skal søke løsning på et spørsmål av eksistensiell betydning for Island. I det skjulte ser han det som ikke er åpenbart. Dette forklarer også at blinde ofte har særlig innsikt i det som er skjult for de seende, slik sagaene gir mange eksempler på.

Skjult kunnskap finnes også i dødsriket, og de døde kan kommunisere denne kunnskapen til de levende. Dette kan skje i drømme, eller ved at en nylig død kvikner til et øyeblikk og meddeler skjult kunnskap til sine nærmeste. Den døendes ord har særlig vekt. En dødsmerket person kan få innsikt i den skjulte kunnskapen og fremdeles formidle det han ser til de levende, slik Fávne gir Sigurd råd etter at han har fått banesåret.

I Hávamål får vi høre at kunnskap verdsettes høyt, men man skal likevel ikke være *for* klok. Den skjulte kunnskapen er tung å bære. Den lever lykkeligst som er passe klok. Denne tilsynelatende motsetningen kan forstås slik at den skjulte kunnskapen ikke gjør noen lykkelig. Den bør man ikke strebe etter.

Forkortelser

- Atl – *Atlamál*, Atlamål
 Grm – *Grímnismál*, Grimnesmål
 Gylf – *Gylfaginning*, Gylvaginning
 Hkr – *Heimskringla*
 Hm – *Hávamál*, Hávamål
 IED – *Icelandic-English Dictionary*. Se Cleasby&Vigfússon
 Íslb – *Íslendingabók*, Islendingebok.
 Landn – *Landnámabók*, Landnámsboka
 Msk – *Morkinskinna*
 R – Codex regius av *Den eldre Edda*, GKS 2365 4to
 SE – *Edda Snorra Sturlusonar*, Snorres Edda (Den yngre Edda)
 Sigrdr – *Sigrdrífumál*
 Skj – *Den norsk.islandske skjaldedigtning*. Se Finnur Jónsson
 Skm – *Skírnismál*, Skirnesmål
 Skskm – *Skáldskaparmál*, Skaldskaparmål
 Vm – *Vafþrúðnismál*, Vavtrudnesmål
 Vsp – *Völuspá*, Voluspå
 Yt – *Ynglingatal*, Ynglingetal

Litteratur

- Bugge, Sophus (utg.). 1867. *Norræn Fornkvæði: Sæmundar Edda hins fróða*. Christiania: P.T. Mallings Forlagsboghandel.
 —. 1899. *The home of the Eddic poems with especial reference to the Helgilays. Revised edition with a new introduction concerning Old Norse mythology*. London: David Nutt in the Strand.
 Cleasby, Richard og Gudbrand Vigfusson. 1957. *An Icelandic-English Dictionary*. Second Edition. Oxford: Clarendon Press.

- Clunies Ross, Margaret. 1994. *Prolonged Echoes*. Odense: University Press of Southern Denmark.
- Dronke, Ursula. 1997. *The Poetic Edda* vol. 2. Oxford: Oxford University Press.
- . 2011. *The Poetic Edda* vol. 3. Oxford: Oxford University Press.
- Eddukvæði*, utg. Jónas Kristjánsson og Vésteinn Ólason. Íslenzk fornrit. 2014. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag.
- Eiríks saga rauða*, utg. Einar Ólafur Sveinsson og Matthías Þórðarson. Íslenzk Fornrit 4. 1935. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag.
- Eyrbyggja saga*, utg. Einar Ólafur Sveinsson og Matthías Þórðarson. Íslenzk Fornrit 4. 1935. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag.
- Finnur Jónsson (red.). 1912–15. *Den norsk-islandske skjaldedigtning*. København og Kristiania: Gyldendal.
- . 1926. *Snorri Sturluson. Edda*. 2. utg. København: G.E.C. Gad.
- . 1932. *De gamle Eddadigte*. København: G.E.C. Gad.
- Finnur Magnússon (red.). 1822. *Den ældre Edda*, bind 3. København: Gyldendal.
- Fritzner, Johan. 1886–96. *Ordbog over det gamle norske Sprog* 1–3. Kristiania: Den norske Forlagsforening.
- Gísli Sigurðsson. 1999. “Ein sat hún úti”. I: *Heiðin minni. Greinar um fornarnar bókmenntir*, red. Haraldur Bessason m.fl., 209–19. Reykjavík: Forlagið.
- Grønlandinga saga*, utg. Einar Ólafur Sveinsson og Matthías Þórðarson. Íslenzk Fornrit 4. 1935. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag.
- Hastrup, Kirsten. 1985. *Culture and History in Medieval Iceland*. Oxford: Clarendon Press.
- . 1990. *Island of Antropology*. Odense: Odense University Press.
- Heimskringla* 1–3, utg. Bjarni Aðalbjarnarson. Íslenzk fornrit 26–28. 1941–51. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag.
- Hertzberg, Ebbe. 1895. *Glossarium*. Gustav Storm og Ebbe Hertzberg (red.) *Norges gamle Love*, bind 5. Christiania: Grøndahl & Søn.
- Holtmark, Anne 1950. *Forelesninger over Völuspá. Høsten 1949*. Oslo: Skrivemaskinstua (Univ. i Oslo).
- . 1970. *Norrøn mytologi. Tro og myter i vikingtiden*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Íslendingabók*, utg. Jakob Benediktsson. Íslenzk fornrit 1. 1968. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag.

- Jón Árnason 1862. *Íslenzkar þjóðsögur og æfintýri*, bind 1. Leipzig: J.C. Heinrichs.
- Jón Hnefill Aðalsteinsson. 1978. *Under the cloak. The acceptance of Christianity in Iceland with particular reference to the religious attitudes prevailing at the time*, *Studia ethnologica Upsaliensia* 4: Uppsala.
- Jørgensen, Jon Gunnar. 2018. “Tívir – dativus umulius?”. I: *Deutsch-isländische Beziehungen : philologische Studien anlässlich des 70. Geburtstags von Hubert Seelow*, red. Lena Rohrbach & Sebastian Kürschner, 74–84. Berlin: Nordeuropa-Institut der Humboldt-Universität zu Berlin.
- Landnámabók*, utg. Jakob Benediktsson. Íslenzk fornrit 1. 1968. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- Liberman, Anatoly. 2016. *In Prayer and Laughter: Essays on Medieval Scandinavian and Germanic Mythology, Literature, and Culture*. Moskva: Paleograph Press
- Lindblad, Gustaf. 1980. “Poetiska Eddans förhistoria och skrivskicket i *Codex regius*”. *Arkiv för nordisk filologi* 95, 142–167.
- Meletinskij, Eleazar. 1973. “Scandinavian Mythology as a System” *Journal of Symbolic Anthropology* 1–2. 1973.
- Morkinskinna*, utg. Finnur Jónsson. 1932. København: STUAGNL.
- Mundal, Else. 2009. “Meðalsnotr skyli manna hverr”. I: *Greppaminni. Rit til heiðurs Vésteini Ólasyni sjötugum*, red. Margrét Eggertsdóttir m.fl. 279–87. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag.
- Ordbog over det norrøne prosasprog* (ONP) <<https://onp.ku.dk/onp/onp.php>> (27.3.2020).
- Quinn, Judy. 2010. “Liquid Knowledge: Traditional Conceptualisations of Learning in Eddic Poetry”. I: *Along the Oral-Written Continuum. Types of Texts, Relations and their Implications*, red. Slavica Rankovic, Leidulf Melve og Else Mundal, 175–217. Turnhout: Brepols.
- Sandaaker, Odd. 1991. “Mirakelet på Pezina-vollane”. *Collegium Mediaevale* vol. 4 1991/1, 85–98.
- Sigurður Nordal. 1927. *Völuspá : Völvens spådom*. København: H. Aschehoug & co. Dansk forlag.
- Sijmons, Barend og Hugo Gering. 1927. *Die Lieder der Edda, Kommentar*, erste Hälfte. Halle: Buchhandlung des Waisenhauses.
- Simrock, Karl J. (utg.). 1851. *Die Edda*. Stuttgart: Verlag der J.G. Corti’schen Buchhandlung.
- Steinsland, Gro. 2005. *Norrøn religion*. Oslo: Pax forlag.

Turville-Petre, Gabriel. 1964. *Myth and Religion of the North*. London: Weidenfeld & Nicolson.

Vindenes, Urd. 2015. "Se å få deg et liv!" – om grammatikalisering og bruk av *se-o-V*-konstruksjonen i norsk. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 33/1, 63–88.

Abstract

Both Eddic poetry and saga literature bear witness to the fact that knowledge was held in high regard in Norse culture. In descriptions of characters in the sagas, knowledge and intellectual resources are seen as positive features on a par with physical strength. The life project of Óðinn, the foremost of the Æsir, is to acquire knowledge. He is the main character in the first mythological poems, all of which have knowledge as their central themes. Óðinn collects knowledge, he competes in knowledge and he conveys knowledge.

Knowledge is something that exists in the world and that can be located. When Óðinn wants to acquire knowledge, he seeks it where it can be found, or he sends out his informers. He acquires open knowledge by sending out his ravens and by looking out over the world from his high seat, Hliðskjalf. Hidden knowledge he brings out of hiding: from the mountain, from Mimir's well, from the realm of the dead and by asking the seeress, who belongs in hiding and knows everything about the history of the world. The seeress can be seen as a representative of the Fates, a triune figure who, as the Norns Urd, Verdandi, Skuld, knows all aspects of time, past, present and future.

The ash tree Yggdrasil stands as an *axis mundi* at the centre of the universe. The tree is described as a symmetrical organism with the visible part – its branches and foliage – in the open and a hidden part consisting of roots under the ground. Knowledge is closely associated with this tree. It gets its name from the fact that Óðinn hanged himself from it in his pursuit of hidden knowledge (*rúnar*). There are wells at the roots of the tree that are also associated with hidden knowledge. The wells are channels between the open and the hidden world.

This model of open and hidden knowledge provides a useful key to interpreting Norse literature. It explains why Thorgeirr Ljosvetningagodi pulls an ox-hide over his head when he seeks a solution to a question

of existential significance for Iceland. In hiding, he sees what is not evident. It also explains why the blind often have special insight into what is hidden for the sighted, as the sagas provide many examples of.

Hidden knowledge is also to be found in the realm of the dead, and the dead can communicate this knowledge to the living. It may happen in dreams or by a recently dead person reviving briefly to convey hidden knowledge to those around him. Utterances from the dead are deemed particularly significant. A doomed person may gain insight into hidden knowledge and be able to convey this insight to the living, as Fáfñir does with Sigurd after he has sustained a fatal wound.

In Hávamál, we are told that knowledge is highly valued, but that nonetheless one should not be too wise. Hidden knowledge is hard to bear. Happiest is he who is moderately wise. This apparent contradiction can be interpreted as meaning that hidden knowledge makes nobody happy, and should not be striven for.

Jon Gunnar Jørgensen
Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo
Postboks 1102, Blindern
NO-0317 OSLO
j.g.jorgensen@iln.uio.no

Tistel-mistel-formelen i vikingtid og nordisk middelalder

– Form, funksjon og symbolverdi

Av Michael Schulte

Hans-Peter Naumann in memoriam

Artikkelen kaster nytt lys over *tistel-mistel*-formelen i *Bósa saga* og i en rekke yngre runeinnskrifter. Den undersøker ulike grafologiske representasjoner og forvanskinger av formelen, samtidig som formelens innhold utredes. Bidraget argumenterer for at *tistel-mistel*-formelen i vikingtiden og middelalderen er en prototypisk fruktbarhetsformel med positivt og/eller negativt fortegn. Tistelens og mistelens kulturhistoriske bakgrunn og deres medisinske bruk støtter opp om denne tolkningen. Konklusjonen er at denne formelen hadde en kompleks symbolverdi med livstruende og livsbevarende funksjoner. Med andre ord, den oppfylte et helt spekter av ulike oppgaver: fra forbannelsesformular til vernemagi og velsignelse.*

1 Innledning

Formler er en uvurderlig språklig ressurs som vi sjelden ser med et språkshistorisk blikk. En velkjent formel i norrønt er trekløveret *þistill, mistill, kistill*, som vanligvis opptrer i denne grunnleggende rekkefølgen: **þmk**

*. Dette prosjektet ble støttet gjennom Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur. Jeg takker publikum ved *1st Symposium of the Project "Formulae in Icelandic Saga Literature"*. *The Formula in Oral Poetry and Prose. New Approaches, Models and Interpretations* (Tartu, desember 2019) for nyttige kommentarer og innspill. Særlig takk til arrangøren Daniel Sävborg (Universitetet i Tartu) og symposiumdeltakerne Stephen Mitchell (Harvard University), Ilya Sverdlov (Helsingfors universitet) og Bernt Ø. Thorvaldsen (Universitetet i Sørøst-Norge) for faglige innspill og konstruktiv kritikk. Informasjonen om de to innskriftene i Randlev kirke har jeg også å takke Stephen Mitchell for. Dessuten går en særlig takk til sosiolingvist og botaniker Gerard Cheshire (University of Bristol), som opplyste meg om *tistel-mistel*-formelens fruktbarhetssymbolikk.

står som forkortelse for grunnformelen: **pistil–mistil–kistil** (dvs. norr. *þi-still* ‘tistel’, *mistill* ‘misteltein’, og *kistill* ‘lita kiste, skrin’). *Tistel-mistel*-formelen, slik jeg kaller den her, hadde mest sannsynlig direkte forløpere i senurnordisk tid på 500/600-tallet, og den har etterlevninger i moderne tid. En etterfølger av denne formelen fantes på Sørlandet så sent som på 1960-tallet. Uttrykket *tisle, misle, du er ei fisle!* ble brukt i barnelek, om barna (særlig jenter) følte seg truet, ertet eller hånet av andre, særlig gutter.¹ Formelen klarte å sette vedkommende på plass som en liten firfisle. Haugen (2020) konstaterer at “Barnerim er internasjonalt vandregods, og representerer vel den eneste kategori muntlig overlevert metrisk diktning som er levende ennå i dag.” Barnerimet *tisle, misle, du er ei fisle!* kan derfor tolkes som en del av den fellesnordiske tradisjon (se om norske barneverns Hagemann 1969). Dette kan ses på som en verne- og forbannelsesformel, nedarvet fra den norrøne *tistel-mistel*-formelen.

Formelen viser seg hyppig i de yngre runeinnskrifter, og når et klimaks i den berømte *Bósa saga ok Herrauðs*, en *fornaldarsaga* fra 1300-tallet (jf. Jiriczek 1893: 19). Selve håndskriftene dateres for øvrig til 1400- og 1500-tallet: AM 586 4to (c. 1450–1500), Bl. 14v, AM 577 4to (c. 1450–1500), Bl. 54r, and AM 510 4to (c. 1550), Bl. 11v.²

Kapittel 5 i *Bósa saga* forteller hvordan Bósi og Herrauðr holdes i fangenskap hos Herrauðs far, kong Hringr fra Östergötland, og blir dømt til døden. I denne kritiske situasjonen tar Busla, Bósis fostermor, affære og overrasker den despotiske kongen i hans soverom. Busla siterer en strofe som kulminerer i en rekke av 36 runer, den såkalte *Buslubæn*, ‘Buslas bønn’.³ Runeraden ved slutten av ‘bønnen’ viser seg å være nøkkelen til gåten Busla gir kong Hringr. Selve betegnelsen *Buslubæn* skaper en litterær spenning i denne ‘bønnen’, som faktisk er en forbannelse. Som Magnus Olsen påpeker i NIyR IV, 180.

Den har været følt som den rammeste besvergelse der var å oppdrive. Den hørte natten til – det siste vers (hvor *seggir sex* nevnes) var ‘eigi [...] lofat at kveða eptir dagsetr’ –, og her kan vi finne en viss overensstemmelse med **-istil**-ristningene i Borgund kirke.

1. Jeg takker Ragnhild S. Nilsen (født 1958) fra Vågsbygd, Kristiansand, for denne informasjonen (dato 5. april 2020).
2. Om disse tre håndskriftene, se Thompson (1978: 51), Heizmann (1998: 519); dessuten McKinnell & Simek (2004: 139).
3. Se FN 3, 281–322, *Buslubæn*: s. 294–295; Heusler & Ranisch (1903: 127–128); engelsk oversettelse i Pálsson & Edwards (1968: 57–88).

2 Den visuelle formelen

Denne runeformelen i *Buslubæn* fungerer åpenbart som et litterært grep, og den kan ikke umiddelbart tilbakføres til muntlig tradisjon. Det er en skriftlig formel som avhenger av det skriftlige mediet for løsningen. Dermed har gåten i seg selv et visuelt grunnlag; som Busla sier til kong Hringr, *ek mun þér sýna*, “Jeg vil vise deg”. Etter å ha presentert kongen for gåten, formaner Busla kongen om å “gjette navnene rett”; denne oppfordringen er i tråd med den typiske *ráð rúnar*-formelen, som forutsetter en omfattende tolkningsprosess (om *ráð rúnar*-formelen, se særlig Nordby 2012 og Nordby 2014). Bydeformen av verbet *ráða* forekommer nesten utelukkende i betydningen ‘les!’ eller nærmere bestemt ‘tolk, tyd, gjett!’; jf. tysk *er-raten* ‘gjette seg fram til noe’ (se Dverstorp 2000; jf. Källström 2007: 193–197). Dette utgjør klimakset i *Buslubæn*:

*Ráð nú þessi nöfn, svá at rétt sé, elligar hríni allt þat á þér,
sem ek hefi verst beðit, nema þú gerir minn vilja.*

‘Tolk/gjett nå disse navn, slik at det blir rett, eller alle mine verste forbannelser vil treffe deg, med mindre du gjør som jeg ønsker.’⁵

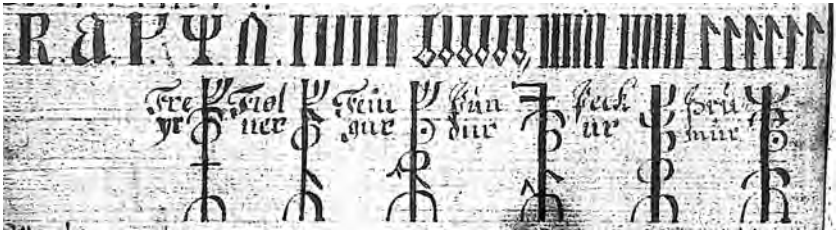
Det sier seg selv at Busla ikke kunne si fram disse kodede runer i en muntlig fremstilling, som skjuler hele hemmeligheten, dvs. navnene til de seks menn (*seggir sex*). Generelt sett er kodede runer basert på *visuelle* struktureringprinsipper; dette er ressurser som skriftsystemet, den yngre *fuþar*ken, tilbyr gjennom sin iboende, nedarvede struktur med tre ætter eller “avdelinger”: 6/5/5.⁶ Kodede runer er en utfordring for adressaten, og kan vurderes som en viktig del av den fellesnordiske gåtekulturen nettopp som *kenningar* i den norrøne skaldediktningen (se Aðalsteinsson 2003, med en allmenn oversikt). Den svenske Rök-stenen fra Östergötland (Ög136) er et utmerket eksempel på denne gåtekunsten (jf. Ralph 2007; Malm 2018; Holmberg mfl. 2018–2019).

I en senere versjon av *Buslubæn*, LBS 423 fol^x (bls. 341v) fra 1500/1600-tallet, blir hele strofen gjengitt med runer (jf. Figur 2 nedenfor). I det som følger, viser manuskriptet de 36 (eller rettere sagt, i dette

5. Se FN 3, 295; Heusler & Ranisch (1903: 128); min oversettelse.

6. Om krypterte runer, se Barnes (2012: 144–152); Düwel (2008: 182–188); Seim (2013: 139–140); Schulte (2007: § 5) og Spurkland (2005: 177–180).

tilfellet kun 35) runene, slik som de eldre manuskriptene gjør det, men det legges til en ytterligere løsningsnøkkel: Teksten erstatter de “seks krigerne” med seks menn i form av binderuner, som skjuler de seks navnene på gåten, og løsningen (i hovedsak *Óðinsheiti*) tilføyes direkte med romerske bokstaver: *Freyr*, *Fiolner*, *Feingur*, *Pundur*, *Þeckur* og *Þrumur*, tilbakeført til klassisk norrønt uten støttevokaler: *Freyr*, *Fiolnir*, *Fingr*, *Pundr*, *Þekkr* og *Þrumr* (se Figur 2 nedenfor).⁷

Figur 2: Buslubæns løsningsnøkkel i Lbs 423 fol^r (bl. 341v): seks binderuner som står for navnene til de seks krigerne (Kilde: W. Heizmann 1998, Figur 13)

Kravet om visualisering er dermed grunnlaget for denne gåten. Dette faktum blir også understreket av Thompson (1978: 55), som argumenterer for at *Buslubæn* “is an optical or visual puzzle, requiring a *written* medium in order to be unscrambled” (min fremheving; jf. Mitchell 1998: 29). Samtidig er det viktig å fremheve, slik MacLeod (2000: 254) gjør, at det ikke dreier seg om et rent grafisk grep: binderuner, eller runeliga-turer i snever forstand, glimrer med sitt fravær. Runesekvensen R. F. P. Y. N. | | | | |. 000000: 111111: | | | | |: | | | | |: (se Figur 1) er sannsynligvis i slekt med *ráð rúnar*-formelen, men den viser ikke en eneste binderune. Den bygger på et veletablert mønster som gjenfinnes i flere runeinnskrifter, blant annet på en runepinne fra Bryggen (N B391, se [6] nedenfor). MacLeod (2000: 254) omtaler denne innskriften i tråd med Thompson (1978) som ‘sonorous nonsense’: *ristill*, *oistill*, *þistill*, *kistill*, *mistill*, *uistill*. Det sentrale målet med denne runeformelen er å gjette seg fram til løsningen i en omfattende semantisk-leksikalsk tolkningsprosess – i tråd med skaldediktningen og andre typer gåter. Særlig Mindy MacLeod fremhever dette poenget:

7. Sammenlikn de seks navnene i AM 247 8vo^x (c. 1800), Bl. 4v og Jón Árnason (1862: 450).

As is clear from the context, it is the words formed by the runes rather than the characters themselves which must be unbound or deciphered and the formulation originally has no association with bind-runes. (MacLeod 2000: 254)

3 Varianter av *tistel-mistel*-formelen

Den visuelle formelen kan by på flere utfordringer i det grafiske medium. Forvanskning kan skje bevisst eller ubevisst. Den berømte Gørlev-stenen viser at runeristere var klar over dette viktige skillet mellom bevisst forvanskning og skrivefeil: Innskriften på baksiden inneholder ifølge DR239 uttrykket **iaksataru(na)ri(t)** ‘jeg satte runene rett’ (se [1] nedenfor). Källström (2007: 95) bemerker treffende at dette bør oppfattes “som en sorts ristarformel, men troligen avses här inte alla runorna i inskriften, utan endast de runor som ingår i det föregående textavsnittet **pmkiiisssttiiiilll**.” Med andre ord, utsagnet at risteren satte runene rett, relateres umiddelbart til *tistel-mistel*-formelen, som er skrevet i en form for normert lønnskrift, jf. runesteinen Ög181 Ledberg (se nedenfor innskrift [2]). En annen form for forvanskning ses på stavkirken fra Borgund (se [3] nedenfor) hvor *tistel-mistel*-formelen blir imitert totalt tre ganger (N365–367; se NIyR IV, 176–181).

Denne tolkningen blir befestet ved en rekke runeinnskrifter som anvender den basale *tistel-mistel*-formelen med ulike grader av forvanskning og omstilling (jf. trestolpen fra Nore stavkirke N132). Med andre ord, det viser seg mange ulike grafematiske realisasjoner med utgangspunkt i trekløveret **pistil-mistil-kistil**. Magnus Olsen konstaterer at Nore kirke (N132) er et godt eksempel på det (se [8] nedenfor):

“runene i den gamle magiske formel **pmk : iii : sss : ttt : iii : Ill** har kunnet omstilles, vist for å gjøre en verneinnskrift vanskelig eller uløselig for de skadevesener den skulle hindre fra å bane sig vei frem gjennom innskriften. Runene var ved omstillingen blitt ‘bundet’, og oppgaven var å lese de tilskitete trylleord ‘ubundet’ (*óbundit*).” (NIyR II, 165; fremheving M. Olsen)

La oss derfor se på ulike varianter av denne formelen i de yngre runeinnskriftene ved å inkludere mulige, men mindre kjente, eksempler. Flere *tistel-mistel*-innskrifter er velkjente, mens andre, mindre sikre kandidater

er delvis ukjent i forskningslitteraturen (se særlig innskrift I og II fra Randlev kirke).⁸

Oversikt over varianter av tistel-mistel-formelen i runeinnskrifter

1. *Gørlev runestein; DR239 (Sjælland, Danmark, c. 800–850)*
 [...] fuþarkhniastbmlR : niutualkums :
 Þmkiiiissttiiiilll : iak sata ru[na]ri[t]
 [...] fuþorkhniastbmlR. Njót vel kumbls.
 Þistill, mistill, kistill. Ek setta rúnar rétt.
 “fuþorkhniastbmlR. Nyt dette gravmerket vel!
 Þistill, mistill, kistill. Jeg satte runene rett!”
 2. *Ledberg runestein; Ög181 (Östergötland, Sverige, tidlig på 1000-tallet)*
 [...] þmk : iii : sss : ttt : iii : lll
 [...] þistill, mistill, kistill.
 3. *Borgund stavkirke; N364, N365 (Sogn, Norge, antakelig 1100-tallet)⁹*
 tistilmistil okønþiriþipistil (rune 15 er þ, se NIyR IV, 175–176)
 Tistill (for kistill?), mistill ok hinn þ(i)riði [þirkþi] þistill.¹⁰
 “Tistel (ell. liten kiste), mistel og den tredje [fortørkede] tistel.”
 4. *Lomen stavkirke II; N75 (Oppland, Norge, mellomalder)*
 tr : þ : k : iii sss ttt iii lll
 Dróttinn/tristill(?), þistill, kistill.
 “Herren/treenigheten(?), epistel, liten kiste.”
 5. *Bryggen runepinne; N B338 (Bergen, Norge, mellomalder)*
 xx þþþ·k·k·k·l·l·l·uu·b·b·b·l·l·l·s·s·s·t·t·t·n·n·n
 (noen skilletegn er utydelige)
 þistill, kistill, listill, uistill, bistill, mistill
8. Innskrifter 1–9 i denne oversikten gjengis også hos McKinnell & Simek (2004: 134–140 [= Q1–Q13]). Jf. tidligere presentasjoner av *-istil*-innskrifter: Sierke 1939: 53–56; Olsen hos von Friesen (1933: 108); Moltke (1936–1937: 255–256); dessuten DR, sp. 1049–1051, Jansson (1987: 151–152) og Düwel (2008: 98–99, 139–140, 196). Jeg takker Stephen Mitchell for å gjøre meg oppmerksom på de to mindre kjente innskriftene fra Randlev kirke. Flere fjerne varianter av denne formelen blir ikke tatt med her (men jf. NIyR II, 155–156, 185–186 og NIyR IV, 180, med fotnote 2).
 9. N365 er en etterligning av N364 (jf. NIyR IV, 176–177). To mindre sikre kandidater fra Borgund stavkirke er N366 og N367.
 10. Om lesningen *þirkþi i betydningen ‘fortørket’ (antakelig en kontaminasjon av norr. þerra, pret. þerða og þurka, pret. þurkaða), se Olsen (1933: 108); jf. fotnote 36.

“Tistel, liten kiste, liten list (stripe?), en gjest (en med opphold), en som er bister(?), liten nål.”

6. *Bryggen runepinne; N B391 (Bergen, Norge, 1250–1350)*
mtpkrgbiiiiissssstttttiiiiilllll
mistill, tistill, pistill, kistill, ristill, gistill, bistill.
 “Mistel, tistel, epistel, liten kiste, ristel (ell. risteverktøy), liten gjest(?), en som er bister(?)”

7. *Tønsberg runepinne; Gosling 1986–1988 (Norge, c. 1250–1325)*
[...] uilt | tu | gifta | mer | æina | þa : en | þarer : þþþ ii ss aa rrr
mrthkiiiiissssstttttiiiiilllll [...]
[...] Villtu gipta mér eina þá? En þar er[u] þessar [3x]: mistill, ristill, tistill, histill, kistill. [...]
 “Vil du gifte deg kun med meg? Men da er det disse: mistel, ristel (ell. risteverktøy), tistel, histel(?), liten kiste.”

8. *Nore stavkirke trestolpe II; N132 (Numedal, Norge, c. 1200)¹⁴*
ltlsssiikutramsstttll
en forvansket tistel-mistel-formel? Se tekstkommentar.

9. *Eidsborg stavkirke trevegg IV; N167 (Telemark, Norge, c. 1250)*
llllliiifuførkþ
en forvansket tistel-mistel-formel og fuførk? Se tekstkommentar.

10. *Vedslet sandstein amulett; DR57 (Jylland, Danmark, etter 1200)*
þmkrhli | iklmrþh | A?hþa
þistill, mistill, kistill, ristill hlé [...] kistill, listill(?), mistill, ristill, þistill, histill(?)¹²
 “Tistel, mistel, liten kiste, ristel (ell. risteverktøy). Beskyttelse (norr. hlé). [...] liten kiste, liten list, mistel, ristel (ell. risteverktøy), tistel [...].”
en forvansket tistel-mistel-formel?

11. Magnus Olsen (NIyR II, 165) vurderer også muligheten for å lese Oseberg-innskriften N 137 **litiluism** som en forvansket (og bevisst villedende) *tistel-mistel*-formel, lest fra høyre mot venstre (**m** = “kraftordet *mistill*” eller en begrepsrune **l** = *maðr*, s. 165). Standardtolkningen er visstnok *litillviss* (er) *maðr*, dvs. ‘menneske vet lite’, og Olsen innskrenker dette forslaget selv, og sier at han ikke “gjør krav på å gi noget direkte bidrag til tolkningen av Oseberg-innskriften”. Avslutningsvis sier han: “De overveielser som jeg her har ment å burde ta med, gjør ikke krav på å gi noget direkte bidrag til tolkningen av Oseberg-innskriften, men metodologisk interesse vil man sikkert ikke kunne frakjenne dem.” Jf. Sanness Johnsen (1968: 173–174).

12. Moltke (1938: 140) slår fast at det dreier seg om et *ephesion* *grammaton*: “the first two groups contain the same runes in transposed order.”

11. *Randlev kirke I; Stoklund 1987 (Århus amt, Danmark, mellomalder)*
Þisma[s]sm r (muligens kortkvist-s og langkvist-s)
þistill, mistill? [...]
en forvansket tistel-mistel-formel?
12. *Randlev kirke II; Stoklund 1987 (Århus amt, Danmark, mellomalder)*
þisma[...]gęsmis
þistill, mistill? [...]
en forvansket tistel-mistel-formel?
13. *Klukowiczi mynt; Düwel & Kuzmenko 2013 (Polen, signum D 163, 895/896)*
þmkr (kortkvist-m)
þistill, mistill, kistill, ristill
 “Tistel, mistel, kistel, ristel.”
en forvansket tistel-mistel-formel?

Dessuten forekommer en kortform av denne formelen muligens i to eldre runeinnskrifter allerede i senurnordisk tid:

14. *By runestein; KJ71 (Bu, Norge, c. 500–600)*
[...] rmpï
**rīstilaR, *mīstilaR, *þīstilaR, *īstilaR* (jf. Kusmenko 2017)
 “Ristel, mistel, tistel, barlind (dvs. kvist av barlind?).”
en urnordisk kortform av tistel-mistel-formelen?
15. *Halskov brakteat; IK70/KJ130 note (Sjælland, Danmark)*
fahide laþoþ [...] þm
fāhidē laþōþu [...] þm (= **þīstilaR, *mīstilaR?*)
 “(Han/hun) skrev/malte denne innbydelsen (jf. norr. *lǫð*). Tistel, mistel.”
en urnordisk kortform av tistel-mistel-formelen?

Flere edda- og sagaforskere, særlig Harris (1975) og Mitchell (1979), bidro til en økende bevissthet om det brede funksjonsspekteret til *tistel-mistel*-formelen. Dette kommer tydeligvis også runeforskningen til gode. Blant de fremtredende danske og svenske representantene for *tistel-mistel*-formelen er de omtalte innskriftene fra Gørlev (DR239, fra 800-tallet) og Ledberg (Ög181, fra 1000-tallet).¹³ Begge disse runeinnskriftene anender innledningssekvensen **þmk** som forkortelse for grunnformelen: **þis-**

13. Se særlig Heizmann (1998) og Kusmenko (2017).

til–mistil–kistil. Legg merke til at rotvokalen i ordet *pistill* opprinnelig var lang, med en rekonstruert grunnform germ. **peihstela-* > yngre **pistilaR* med betydningen ‘den (planten) som er spiss og/eller stikker; plante med bitter smak(?)’.¹⁴ Denne betydningen kommer tydelig fram i sanskrit *tikta-* (partisipp perfekt til roten *tij* ‘stikke’) ‘bitter (i smak)’, og den andenes som plantenavn på en indisk urt (se MW, 446a; jf. nedenfor).

Disse to runeinnskriftene er blant de mest opplagte tilfellene av denne type forkorting i nordiske runeminnesmerker fra vikingtid og tidlig middelalder.¹⁵ Ytterligere eksempler finnes i norske stavkirker fra middelalderen, for eksempel på den kjente vegginnskriften fra Nore kirke i Buskerud (N132; se [8] ovenfor) og i en kiste i Lomen kirke (N75; se [4] ovenfor), som blir omtalt nedenfor. Nore (N 132) viser en utvidet og mer intrikat variant av den basale *tistel–mistel*-formelen (jf. NIyR II, 154):

ltlsssiikutramsstlttll

På grunnlag av akrofoni-prinsippet, kan sekvensen **kutram** stå for **kistil**, **uistil**, **tistil**, **ristil**, **aistil/oistil** og **mistil**, noe som Magnus Olsen (NIyR II, 155) og andre har foreslått (jf. også Kusmenko 2017: 244). Det er heller ikke utelukket at **kutram** står for **ku[β] tr[otin]** *Guð dróttinn*, slik McKinnell og Simek (2004: 138) foreslår. Videre er det flere runepinner fra Bryggen som sannsynligvis inneholder sene varianter av *tistel–mistel*-formelen, for eksempel N B391 **mtpkrgb iiiiisssssttttttiiiiliiiiii** fra 1300-tallet (= *mistill–tistill–pistill–kistill–ristill–gistill–bistill*)¹⁶ og to mindre kjente danske kalkristninger fra Randlev kirke i Hads herred, Århus amt, som begge to begynner med sekvensen Þ|ᚢΥ| [-] **pisma**.¹⁷ Et bilde av innskrift I er gjengitt her (se Figur 3).

14. Se Bjorvand & Lindeman (2019: 1305), under *tistel*.

15. Jf. også Moltke (1985: 171) og MacLeod & Mees (2006: 145–146).

16. Se Liestøl (1963: 18–19) med utgangspunkt i NIyR IV, 173ff., Mitchell (1998: 29) og Düwel (2008: 158).

17. Jeg takker Stephen Mitchell for denne referansen til den upublisert rapporten av Marie Stoklund, Nationalmuseet, København, datert den 7. oktober 1987 (med henvisning til Mogen Larsens rapport fra 24. juli 1987).

Figur 3: Randlev kirke, innskrift I: **þisma[s]sm-r** (Kilde: Stephen Mitchell)

Som Stoklund (1987: 2) påpeker, synes de to innskriftene å være “ridset i våd puds”, den ene “med et stump instrument”, den andre “med et ganske fint, nåleagtigt instrument.” Etter mitt skjønn er det svært sannsynlig at det dreier seg om to forvanskete eller tilslørte varianter av *tistel-mistel*-formelen, selv om Marie Stoklund i sin rapport fra 1987 ikke drøfter denne muligheten.¹⁸ Begge de to befinner seg i nærheten av korset, den første er plassert under innvielseskoret, den andre står “i høyde af cirkelkorset” (Stoklund 1987: 1).

En helt annen forekomst av *tistel-mistel*-formelen kan også legges til vår liste: en runemynt fra Øst-Europa, nærmere bestemt Klukowiczi i Polen (Signum D163, 895/896; se [13] ovenfor). Denne innskriften leser Klaus Düwel som **þmkr** (med en kortkvistrune for **m**) og bemerker at denne sekvensen “may be interpreted as the first runes of the runic invocation known from some runic inscriptions with the words **þ(istil)**, **m(istil)**, **k(istil)**, **r(istil)**” (Düwel i Düwel & Kuzmenko 2013: 347). Dette viser den brede spredningen og varierte bruken av denne formelen på forskjellige innskriftbærere, for eksempel på minnesteiner, trestolper og kirkevegger, mynter, runepinner, i helt ulike funksjonelle kontekster og over et stort geografisk område. Dersom sekvensen **þm** på Halskov Over-

18. Stoklund sier dog (Randlev runer [1987], s. 2): “Ingen af indskrifterne synes meningsgivende, men der er tydeligt tale om efterligning eller gentagelse, idet det dog er vanskeligt at sige, hvad der er det primære. Det er imidlertid ret almindeligt at træffe den form for gentagelse af indskrifter blandt kalkristningerne.”

drev-C og **rmþi** på Bysteinen er tidlige varianter av *tistel-mistel*-formelen, må vi anta at denne formelen eksisterer allerede i senurnordisk tid på 500-tallet (se [14] ovenfor).

Slik jeg tolker det, har *tistel-mistel*-formelen vært svært hyppig brukt i vikingtiden og i middelalderen. Den ble vanligvis forkortet og kodet, dvs. ‘bundet’ (*bundit*) som Busla uttrykker det i *Buslubæn*. En urnordisk kortform **pm** (for **þīstilaR*, **mīstilaR*) er muligens å finne på Halskov-brakteaten (KJ130/IK70), som nærmere drøftes av Düwel (i IK 1,1 [1986:129]; jf. også McKinnell & Simek 2004: 138–139). Men formelen opptrer også ‘ubundet’ i sin uforkortede standardform på Gørlev-steinen fra Danmark (DR239; se [1]). Gørlev gir oss dermed en nøkkel for å avkode runene i *Buslubæn*; mellomrom er satt inn i translitterasjonen av forfatteren:

pmk iii sss ttt iii III

þistill–mistill–kistill

Dette mønsteret blir også brukt ved den ovennevnte innskriften i Lomen kirke (N75; se [4]) fra Oppland; innskriften leses slik, med mellomrom introdusert i translitterasjonen:

trpk iii sss ttt iii III

Med andre ord, innskriften fra Lomen kirke gjenspeiler *ristill-þistill-kistill*, gjentatt tre ganger (se også NIyR I, 216 og NIyR V, 20). Her har vi tydeligvis med en kristen bønneformel å gjøre. Magnus Olsen (NIyR II, 155) argumenterer for at den første t-runen i denne innskriften skyldes en form for kristengjøring av “den gamle ramhedenske runeformel”, slik at **tr** kan tolkes som de første runene i Herrens navn **tr[otin]** *Dróttinn* (jf. NIyR IV, 178), og noe lignende gjelder sannsynligvis også for p-runen, som står for *pistill* (varia lectio *pistoli*), det vil si ‘epistel’ eller ‘apostelbrev’ som ble lest i messen (fra lat. *epistola*; se NO, 480a). McKinnell og Simek (2004: 136) foretrekker å lese **tristill** (for norr. *þristill*), noe som viser til *trinitas*-symbolikken. Formelen har gjennomgått en transformasjon og blitt tilpasset en kristen kirkelig kontekst.

Stavkirken fra Borgund (se [3]) viser hele sekvensen på en (mer eller mindre) direkte måte uten koding eller forkorting: **tistil mistil ok øn þiriþi**

þistil, *kistill* [*tistill*], *mistill*, *ok hinn þriði*, *þistill*, ‘Kistel, mistel, og den tredje, tistel’ (om de to ordformene **tistil** og **þistil** i dette formularet, se det følgende).¹⁹ Her blir runene **t**, **m** og **þ** direkte kombinert med runesekvensen *-istil*, slik vi er vant til fra standardformelen (jf. Gørlev og Ledberg under [1] og [2]). Borgund viser oss dermed hvordan vi avkoder de ‘bundne’ runene. Som Magnus Olsen bemerker i NIyR I, 216:

Det eiendommelige ved disse innskrifter [dvs. Gørlev-stenen og Ledberg-stenen; M.S.], som er gruppert på samme måte som Lomen-innskriften, er at hver av første gruppes runer skal leses sammen med én rune i hver av de øvrige fem grupper til magiske ord: på Gørlev- og Ledberg-stenene **þistil mistil kistil**.

Det bør legges til at rimordet *tistill* som er tuftet på *þistill* og *mistill*, ikke nødvendigvis utgjør et meningsfullt ord; jf. det følgende om rimordene *eystill*/*øystill* og *vistill* i *Buslubæn*. Ettersom *tistil* og *þistil* forekommer i én og samme formel, virker det lite sannsynlig at *tistill* gjenspeiler det norrøne ordet *þistill* med overgang fra /θ/ til mellomnorsk /t/ i trykksterk stilling.²⁰ I stedet vil jeg slutte meg til Magnus Olsen (NIyR IV, 181), som antyder at **tistil** er bevisst forvansket for ***kistil**. Olsen (NIyR IV, 181, fotnote 1) regner med en omskrivning og spør:

Er **tistil** en eufemistisk omdannelse av *kistill* som skyldes skrekk like overfor det som den ved magi anvendte kiste rummet av unevnelige ting? [...] Når **kistil** blev ombyttet med **tistil**, fikk ordet en uskyldig, barnslig klang.

Dette er ikke utelukket, og rent runografisk bekreftes denne lesningen (**tistil** for **kistil**) ved at **t**-runen (1) i flere middelalderinnskrifter faktisk står for **k** (ʀ).²¹ Dersom dette er tilfellet, har vi å gjøre med grunnformelen, men i dette tilfellet i omvendt rekkefølge: *kistill*–*mistill*–*þistill*.

Ved å bruke runeinnskriftene fra Gørlev og Borgund som løsningsnøkkel, er vi i stand til å ‘løse’, eller avkode, runene i *Buslubæn* (se Figur 1). De ‘seks mennene’ (*seggir sex*) er *ristill* (**ristil**), *eystill*/*øystill* (**oistil**),²² *þi-*

19. Se NIyR IV, 176 og 364, dessuten Harris (1975: 28), Mitchell (1998: 27–28) og Heizmann (1998: 519).

20. Se for eksempel Seip (1971: 394) og Mørck (2018: 316).

21. Se særlig Seim (1998: 93, 102), dessuten Kusmenko (2017: 246).

22. Det er lite sannsynlig at denne formen representerer den eldre lydverdien til **a**-runen, **aistil** i stedet for **oistil**, noe som ville gitt en mulig stavemåte for *eystill* eller *eistill* (jf. Thompson 1978: 51, 53). Heller ingen av disse er belagt i norrønt.

still (**þistill**), *kistill* (**kistill**), *mistill* (**mistill**) og til slutt *vistill* (**uistill**).²³ Dette er tydeligvis en utvidet versjon av grunnformelen med ytterligere tre rimord. Sekvensene **uistill** og **aistill/oistill** forekommer også på vegginskriften fra Nore kirke (N 132). Ordet *kistill* er uten tvil et forminskingsord, dvs. en diminutivavledning til norr. *kista* ‘kiste’,²⁴ og *Norrøn ordbok* (s. 502) glosserer *ristill* som (1) “ristel, skjærejern i plog” og (2) “gjæv kvinne (Snorra Edda)”.²⁵

Kusmenko (2017: 249) identifiserer *ristill* som et skjære- eller ris-teverktøy, spesielt et verktøy for å riste runer (jf. norr. *rista rúnar* ‘skjære eller risse runer’), mens *eystill/øystill* og *vistill* kan tolkes som *hapax legomena* dannet på grunnlag av rim. Thompson (1978) omtaler disse rimordene som “sonorous nonsense”, og de er heller ikke oppført i ONP og Fritzner (1886–1896, 1972). Det bør bemerkes at redskapsordet *ristill/ristill* enten har lang eller kort rotvokal; det kan være avledet fra det sterke verbet (I. klasse) *rista* (pret. *reist*), eller fra det svake ijan-verbet *rista* (pret. *risti*); gammelnorsk og gammelsvensk har kun formen med kortvokal; jf. norr. *ristill* og gsv. *ristell*.²⁶ Semantisk er det vel så viktig å bemerke at *ristill* er et uttrykk fra norsk folkemedisin (jf. også gno.-isl. *náristill* og nyn. *nárisle*), som betegner en farlig hudsykdom; *zona herpetica* (se Falk 1921: 68–72). Det er meget sannsynlig at denne flertydigheten er med på å forsterke trolldomsformelens kraft.

I det store og hele danner *ila*-suffikset agens-substantiv som for eksempel *ferill* ‘reisende’, redskapsord som for eksempel *lykill* ‘nøkkel’, *skutill* ‘harpun’ og diminutiver, for eksempel *kistill* ‘en liten kiste, skrin’ i forhold til grunnordet *kista* (jf. Torp 1974: 27).

Substantivet *mistill* (ty. *Mistel*) er antakeligvis en eldre *ela/ila*-formasjon **mihstela*- basert på den germanske roten **mih*s- ‘møkk; [også] klebrig væske eller saft (av tre)’ (jf. ty. *Mist* ‘gjødse’).²⁷ Noe lignende gjelder for den gamle *ela/ila*-formasjonen *þistill* (ty. *Distel*) som kan sammenliknes med gind. *tj-* ‘være spiss, stikke’ (3. sg. pres. *tějate* ‘spisser, skjerper’).²⁸ Be-

23. Jf. Thompson (1978: 51, 53).

24. Om *kistill*, se Fritzner (1891 II: 289a-b), dessuten Torp (1974: 27).

25. Se også Fritzner (1896 III: 118a): 1. ‘skjærejern på plog’, 2. *ristill er kölluð sú kona, er skörunglynd er* (Snorra Edda); jf. dessuten SAOB, spalte 2164, 2181.

26. For en detaljert omtale av *ristill* (med kort rotvokal), se Kusmenko (2017: 249).

27. Se Hermodsson (1971) og Tiefenbach (2003: 97); jf. også Bjorvand & Lindeman (2019: 822), under *misteltein*. For en annen tolkning (dvs. **me-sd-ilo-*, til roten **sed-* ‘sette seg’), se NIL, 591, med fotnote 11.

tydningen ‘bitter, stikkende (smak)’ kommer som tidligere nevnt fram i sanskrit: partisipp perfekt *tikta-* (fra roten *tij*) betyr ‘bitter (i smak)’ og brukes også som navn på en indisk medisinplante (se MW, 446a).

Symbolverdien til de norrøne ordene *mistill* og *þistill* blir drøftet i det følgende avsnitt.

De resterende formasjonene i *Buslubæn* og andre steder vil sannsynligvis være rimende *hapax legomena* tilsvarende magiske formler som *hocus pocus* eller *abracadabra* (jf. Thompson 1978). Et slikt rimord uten mening er mest sannsynlig *histill* på runepinnen fra Tønsberg (se Gosling 1986–1988: 181–182). Men i de fleste tilfeller er det også mulig å argumentere for neologismer slik Kusmenko (2017: 249–250) gjør. I hvert fall vitner disse rimordene om et retorisk grep fremført på sagascenen, så vel som i de utvidede *tistel-mistel*-formlene i runeinnskriftene:

p[istil] *pistill* ‘epistel, brev’ (Lomen stavkirke N75),

b[istil] *bistill* (Bryggen N B391) fra norr. *bistr* ‘dårlig, bister, sint’ (jf. mnt. *bister*; for en annen tolkning se Liestøl 1963: 19),

uistil *vistill* (*Buslubæn*) fra norr. *vist* f. ‘opphold’, *vist* f. ‘mat, niste’, eller mindre sannsynlig fra *vestr* n. (himmelretningen) ‘vest’,

aistil/oistil *eystill/øystill/eistill* (*Buslubæn*, jf. fotnote 23) muligens fra *austr* (Bryggen N B338) n. (himmelretningen) ‘øst’, fra *austr* m. ‘øsing, øsevann’ (NO, 57a), eller *æsta* vb. ‘be om noe, ønske’, dermed *æstill* i betydning av *biðill* ‘den som ber om noe, frier’ (jf. McKinnel & Simek 2004: 139),

nistil *nistill* ‘liten nål’ (jf. Torp 1974: 27),

gistil *gistill* (Bryggen N B391) ‘liten gjest’ (også navn på en sjøkonger) eller avledning fra verbet *gista* ‘gjeste, besøke’ (jf. Kusmenko 2017: 250).

Formen **tistil** i innskriften fra Borgund stavkirke (N364) er imidlertid ikke belagt, selv om den formelt kunne relateres til *tisti* ‘kvist’ (dvs. *kvistr*, jf. NO, s. 636a) eller til *tista* vb. ‘kvitre’ og *tíst* ‘kvitring’ (jf. Liestøl 1963: 19–20; McKinnel & Simek 2004: 136). Men Olsen (NIyR IV, 181) argumenterer for at det kan være en feilstaving av formelordet *kistill* (se ovenfor).

28. Se Bjorvand & Lindeman 2019: 1305, under *tistel*; dessuten MW, 446a, under *tij*.

4 Funksjonsspekteret av *tistel-mistel*-formelen

Når det gjelder formelens funksjon, mente Magnus Olsen at vi opprinnelig har å gjøre med en form for vernemagi mot gjenferd (norr. *draugr* [nyn. *draug*], *aptrgongumaðr* ‘gjenganger’, og *útburðr*, egentlig ‘et dødfødt barn, barn som ikke skulle leve eller som døde uten dåp’).²⁹ Den skulle holde de gravlagte nede i graven og samtidig mulige gravrøvere borte.³⁰ Gravfreden vernes med den gamle formelen og forsterkes gjennom bruken av selve *fubarken* (se Gørlev [1] og Eidsborg [9]).³¹ En av grunnfunksjonene er å gi de onde maktene vanskelige oppgaver å løse for å holde dem i sjakk. Formelens funksjon i *Bósa saga* var også å holde kong Hringr nede og hindre ham i å reise seg fra sengen (se innledningen). Det at en person blir utsatt for en forbannelse liggende rett på sengen, har flere litterære paralleller, blant annet i *Bragða-Olvis saga*, *Ála-flekks saga*, og i en sak fra Bergen anno 1325 (se Mitchell 1998: 29). Men i disse tilfeller er det ikke den omtalte *tistel-mistel*-formelen som anvendes.

Verneformelen innbefatter ondtaavergende (apotropeiske) og livsbeskyttende-legende aspekter. Slik Reichborn-Kjennerud (1928: 130) uttrykker det, tar folketroen utgangspunkt i at mistelteinen symboliserer “det urørte”, fordi menneskets ureine hånd “kan ta bort noget av lægekraften.” Dette er ifølge ham grunnlaget for mistelteinens legende kraft:

Meget taler for at mistelteinen og flogrognen i folketroen har fått sin lægekraft og sin evne til å verne mot trolldom fordi de vokser parasittisk høyt over jorden uten å ha rot i denne. (Reichborn-Kjennerud 1928: 130)

Verneformelens funksjon forsterkes ved ordet *hlé* n. ‘ly, livd, beskyttelse; le(-side)’ som brukes på Vedslet sandstein-amulett DR57: **pmkrhli** (se [10] ovenfor; jf. Moltke 1938: 140). Denne vernefunksjonen kommer direkte til uttrykk i ordet *hlé*. Dette kan tolkes som en av de primære funksjonene til *tistel-mistel*-formelen, og den har røtter som går tilbake til hedsens tid (jf. Christiansen 1974). Ordet *hlé* forekommer også på Strand-spennen KJ18 **siklis nAhli**, gjengitt med ‘dette smykket er beskytt-

29. Se NlyR, IV, 178–180, med fotnote 1. Jf. den nyere litteraturen hos Nedoma (1998: 41, med fotnote 46–47) og McKinnell & Simek (2004).

30. Se Brøndum-Nielsen (1933: 122–123), Olsen (1957: 177 ff.); jf. Moltke (1985: 167 ff.).

31. Om futharkens funksjoner, se blant annet Schulte (2012) og Schulte (2019), også Liestøl (1960).

else mot gjenferd'.³² Olsen (i Nordén 1937: 159) tolket **nAhli** som **nauða-hlé* 'beskyttelse mot *nauðir* ('nød; flt. '; jf. **naudi-gastiR** på Hogganviksteinen), men **nA-** går mest sannsynlig tilbake til germ. **nawi-* m. 'lik, avdød' (= norr. *nár* m. 'lik'; jf. SuR, § 32.2).

At vi har å gjøre med et forbannelsesformular, støttes ved det faktum at en sen versjon av *Buslubæn* inneholder en samling av forbannelsesformler fra eddadiktningen; *Reginismál*, *Helgaqviða Hundingsbana önnur*, *Skírnismál*, *Guðrúnarqviða önnur* og *Sigrdrífumál* (se nærmere Heizmann 1998: 520). I tillegg finnes det noen få strofer som også forekommer i Jiriczeks versjon av *Buslubæn* i AM 247 8vol^x (se Jiriczek 1893: 143–144). Disse strofer fra eddadiktningen bekrefter at *tistel-mistel*-formelen kan fungere som en forbannelse.³³ Men tydeligvis har den flere funksjoner enn som så. Harris (1975) utvider funksjonsspektret ved en ny tolkning av *Skírnismál* 31, 6–8. Her sammenlikner Freyr Gerðr med en tistel for å bryte hennes motstand, og det er verdt å nevne at både mistelen og tistelen (særlig den tistelarten som kalles *Centum capita* 'hundre hoder') ble brukt til å vekke uimotsæelig kjærlighet hos noen av motsatt kjønn, en oppfatning som muligens går tilbake til Pythagoras (jf. Biedermann 1992: 394; om mistelens funksjon som afrodisiakum, se Tubeuf 1923: 34–35):

<i>ver þú sem þistill, sá er var þrunginn</i>	'bli som en tistel, den som var overmoden (fylt)
<i>i önn ofanverða.</i>	på slutten av innhøstingen. ³⁴

Den høstmodne tistel symboliserer tørke, forfall og ufruktbarhet.³⁵ Magnus Olsen (1909: 23) kommenterer at "[d]et var, maa vi tænke os, den kraftigste trusel, runeristeren kjendte, mot den kvinde, hvis motstand han ville bryte". Interessant nok dukker dette frieri-motivet også opp i

32. I Krauses oversettelse (KJ18): "Das Schmuckstück ist Schutz gegen Tote (= Wieder-gänger)"; se særlig Nedoma (1998: 43), dessuten McKinnell & Simek (2004: 163, 138).

33. Se blant annet Heizmann (1996).

34. Se Kuhn (1983: 75) og Heizmann (1996), min oversettelse. Klaus von See et al. (1997: 125) oversetter: "Sei du wie die Distel, / die erdrückt wurde / am Ende der Erntezeit". Legg merke til at syntagmet *i önn[önd] ofanverða* er svært omdiskutert; se Klaus von See et al. (1997: 122–126), med en gjennomgang av ulike oversettelser og tolkningsforslag; se dessuten N. von Hofsten (1957: 47), Harris (1975: 27–33), og McKinnell & Simek (2004: 139–140).

35. Magnus Olsens forsøk på å lese "den fortørkede tistel" (*tistil mistil ok in þirkþi þistil*) inn i Borgund-innskriften (Olsen 1933: 108), ble revidert i NIyR (se N364–N365); se Borgund [3].

en *tistel-mistel*-innskrift: runepinnen fra Tønsberg (se [7]) inneholder spørsmålet “*Villtu gipta mér eina þá?*”, før den siterer en utvidet variant av *tistel-mistel*-formelen. Gosling (1986–1988: 181–182) foreslår at dette gjenspeiler frieri-motivet som er kjent fra *Skírnismál* 31 og som er forankret i tistelens fruktbarhetssymbolikk (jf. en mer forsiktig tolkning hos McKinnell & Simek 2004: 137).

Harris (1975) og Mitchell (1998) utdyper dette argumentet på et bredt vestnordisk litterært grunnlag, og viser at *tistel-mistel*-formelen truer individets seksualitet og fruktbarhet (jf. også Liberman 2004). Med andre ord, det dreier seg om en seksuell forbannelse. Et annet tydelig eksempel er den gammelengelske trylleformelen 9, vers 16–18; her blir forbannelsen kastet på en mulig kvegtyv.³⁶

*Eall hē weornige, swā fȳr (hs. syer) wudu weornie, / swā breðel þēo, swā þystel,
/ sē ðe þis feoh oðfergean þence, / oððe ðis orf oðēhtian ðence! Amen.*

‘Måtte han forsvinne (fortæres) som tørr ved kan forsvinne (fortæres), være så sprø som tistelen, den som tenker å lede dette fe bort, eller den som tenker å føre disse dyrene bort! Amen.’

Dette gir oss et tolkningsgrunnlag for *tistel-mistel*-formelen, slik som Harris (1975: 31) poengterer det:

The thistle is anthropomorphic; and its brittle dryness in autumn is the antithesis of the fluid suppleness of a nubile girl in the spring of life.

Samtidig har både tistelen og mistelen en legende og apotropeisk (ondt-avvergende) funksjon; den riktige dose av tistel- og mistelsaften er helbredende medisiner mot ulike sykdommer (jf. Harborne & Baxter 2001: nr. 130; Pahlow 2000: 233–234; Beck 2002: 99, med referanser). Tistelsaften er en av de mest rensende og styrkende urter som er kjent. Det er frøene som inneholder den største andelen av melketistelen (*silymarin*), som er den aktive bestanddelen i planten, blant annet mot leverskader (jf. Marzell 1929–1930; Christiansen 1974: 392; Harborne & Baxter 2001: nr. 130). Etymologien av ordet *mistel* kommer denne tolkningen i møte: dersom ordet norr. *mistil-* (fra urnord. **mīstila-*) formalt tilhører

36. Se Grendon (1909: 182); jf. Harris (1975: 29), von See et al. (1997: 125) og McKinnell & Simek (2004: 140).

a-stammen germ. **mīhsa*- n. og gjenspeiler germ. **mīhstela*- m., kan navnet bunne i det faktum at bærene inneholder en klebrig og fruktbar væske (om denne etymologien se ovenfor).³⁷ I store deler av Europa ble mistelen sett på som en legeplante, en lykkeplante, og et fruktbarhetstegn (se særlig Tubeuf 1923: 32–36). I Rhindalen, særlig i Siebengebirge sør for Bonn, heter det fra gammelt av at en jente som finner en mistel på et epletre, snart blir brud (jf. Tubeuf 1923: 34–35). Slik Karl von Tubeuf (1923: 35) uttrykker det:

Überall schimmert hier, wenn auch zum Teil nur sehr verblaßt, die Bedeutung der Mistel als Fruchtbarkeitssymbol durch.

Gerard Cheshire opplyser i to e-poster at hele formelen kan være en fruktbarhetsformel siden de tre rimordene *þistill*, *mistill*, *kistill* alluderer til melk i middelaldermedisinen. Cheshire uttrykker det slik:

My theory for the *þistill mistill kistill* rhyme is that they all allude to the fertility symbolised by a mother's milk. A thistle (*þistill*) plant 'bleeds' milk-coloured sap when broken, a mistletoe (*mistill*) has milk-coloured berries, and a casket or container (*kistill*) was vernacular for a lactating breast. So, the sap, berry and milk were mixed and consumed as a cure for infertility. Ancient and Medieval logic would have associated the three substances in such a way.³⁸

Den hvitflekke Maria-tistelen minnet om Marias morsmelk og ble i middelalderen betraktet som en legeplante mot en rekke lidelser (jf. Christiansen 1974: 392; Biedermann 1992: 394; Pahlow 2000: 225–226;). Dermed kan *tistel-mistel*-formelen få både et positivt og et negativt fortegn. Tistelen er frodig og full av helbredende hvit saft tidlig om sommeren, mens den er tørr, sprø og vissen ved innhøstingen etter sommeren.³⁹ Tistelen blir assosiert med denne bitre, helbredende væsken. Dens symbolikk forsterkes i formelen ved mistelen, som var et symbol for udødelighet på grunn av de eviggrønne bladene og dens parasittiske livsform høyt oppe i trærne (jf. Beck 2002: 99; Schubert 2004). Plinius

37. Se Bjorvand & Lindeman (2019: 822), under *misteltein*: "grunnen til navnet [germ. **mīhstela*-] kan f.eks. være at bærene inneholder en tykk og illelukende væske".

38. Disse to e-postene fra Gerard Cheshire mottok jeg den 25. april 2020.

39. Jf. også Pontoppidans eksempel på tistelens "spådomsevne": "Er Tidsel-Knoppen vel fyldt, da venter Bonden sig en rig Høst" (siteret etter Christiansen 1974: 392).

Secundus den eldre bemerker at kelterne i det gamle Gallia tilskriver mistelen en kraft som helbreder alt (“omnia sanantem”).⁴⁰ Den tykke saften fra bærene ble i antikken assosiert med eikas sperma, og R. von Ranke-Graves (1965) bemerker at “denne væsken hadde ry på seg for å ha en stor foryngende kraft (*chylos*)” (sitert etter Biedermann 1992: 260). Denne symbolikken underbygger *tistel-mistel*-formelens store spredning og virkningsradius.

5 Avslutning

Jeg konkluderer med at *tistel-mistel*-formelen kan fungere som velsignelse eller forbannelse alt etter kontekst. Den symboliserer både livsbevarende og livstruende aspekter, fruktbarhet og tørke, liv og død. Formelen er ikke utelukkende negativt ladet slik en rekke forskere antar (se særlig Harris 1975; Heizmann 1996; Mitchell 1998). Ifølge germanske, keltiske og romerske kilder koples mistelen til forestillingen om *Kraut des Lebens und des Todes* (‘livets og dødens plante’; se Beck 2002: 100). I folketroen har den antakelig fått sin legende kraft og sin vernefunksjon mot trolldom fordi den “vokser parasittisk høit over jorden uten å ha rot i denne”, slik Reichborn-Kjennerud (1928: 130) uttrykker det. I myten om Balder blir den slanke, smidige mistelteinen til et farlig og skjebnesvangert verktøy, noe som også kan sies om den som skjøt pilen, Balders blinde bror.⁴¹ Men hans navn, *Hǫðr*, som er i slekt med førsteleddet i personnavnet **hadulaikaR** på Kjølevik-steinen (KJ75) og **hǫpuwoiaFR** på Stentofte-steinen (KJ96), betyr antakelig ‘kriger’ (se Liberman 2004: 23; jf. Neckel 1920; de Vries 1955: 49). Det er han, ledet av Loki, som utfører den krigerske handlingen: *Hǫðr nam scióta* (*Vǫluspá*, stofe 31–32). *Misteltein* ble også brukt som sverdnavn i norrønt (sverd til Sæmingr Arngrímsson), noe som kan tolkes som direkte etterlevning av baldersmyten med den tosidige misteltein-symbolikken (jf. Falk 1914: 56; Heizmann 1993: 42).

Forbannelsen i *Bósa saga* bekrefter at runeformelen fungerer som en effektiv besvergelse (jf. innledningen og NIyR, IV, 178–181). Som Bernt Ø. Thorvaldsen påpeker, inngår denne besvergelsen i en større *níðingr*-

40. Se Plinius: *Naturalis historiae libri*, XVI, sitert etter Schulz (2003: 133).

41. Om dette spenningsforholdet, jf. Biedermann (1992: 260) og Liberman (2004: 21–31).

modell som inkluderer nettopp *nid* 'nid' og *nidíng* 'niding' (se Thorvaldsen 2010: 259; 266–267 og Thorvaldsen 2011: 183–184). Ufruktbarhet, eller snarere impotens, er et sentralt tema i forbannelsesformularet i denne sagaen, og det viser seg at den har flere (mer eller mindre) direkte paralleller i bruken av runeformelen på ulike gjenstander og kirkevegger (jf. runeinnskriften fra Borgund kirke).

De kristne bønneformler fra høymiddelalderen tar utgangspunkt i formelens positive funksjoner, eller – hvis man vil se på det på en annen måte – transformerer det negative truende fortegn til en religiøs bønn. Allerede i antikken ble det sagt at tistelen kunne fordri demoner og avverge onde varsler (jf. Biedermann 1992: 394). Tydelige eksempler på den kristne, synkretistiske funksjonen viser seg i runeinnskriftene fra stavkirkene i Lomen og Nore, og muligens i to innskrifter fra Randlev kirke i Århus amt (se [11–12] ovenfor). Innskriften fra Lomen påkaller sannsynligvis *Dróttinn*, dvs. Herren, i en form for folkelig synkretisme. Flere kirkeinnskrifter og runepinner med utvidete, delvis også sterkt forvanskede *tistel-mistel*-formler (mulige tilfeller av skriftimitasjon innbefattet), støtter opp under denne tolkningen (se særlig de tre runepinnene fra Bryggen [5–6] og Tønsberg [7]).⁴²

Fruktbarhetsmotivet og vernefunksjonen mot onde makter, som har røtter i den romerske, keltiske og germanske mytologien, står sentralt ved både den hedenske og den kristne bruken av *tistel-mistel*-formelen. Symbolverdien til tistelen og mistelen støtter opp om denne tolkningen.

Litteratur

Korpusutgaver og forkortelser

DR + nummer = runeinnskrift publisert i Jacobsen, Lis & Moltke, Erik. 1941–1942.

E-RGA = Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde.

42. Man vil muligens kunne oppspore flere runeinnskrifter med varianter av denne formelen, men jeg nøyer meg med de mer eller mindre sikre og velkjente eksemplene (se oversikten i avsnitt 3).

- FN = Guðni Jónsson (ed.) 1954. *Fornaldar Sögur Norðurlanda*, Þriðja bindi. Reykjavík: Odd Björnsson.
- IK + nummer = Axboe, Morten et al. 1985–1989.
- KJ + nummer = Wolfgang Krause & Herbert Jankuhn. 1966. *Die Runeninschriften im älteren Futhark*, I. Text. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- MW = Monier Monier-Williams. 1899. *A Sanskrit-English Dictionary, etymologically and philologically arranged with special reference to cognate Indo-European Languages*. New ed. with the collaboration of Ernst Leumann, Carl Capeller and other scholars. Oxford: Clarendon.
- N + nummer = runeinnskrift publisert i NIyR.
- NIL = Dagmar S. Wodtko, Britta Irslinger & Carolin Schneider. 2008. *Nomina im indogermanischen Lexikon*, (Indogermanische Bibliothek. 2. Reihe). Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- NIyR = Magnus Olsen, *Norges Innskrifter med de yngre Runer I–V* (1941–1960); Aslak Liestøl: *Norges Innskrifter med de yngre Runer VI.1* (1980); *Bryggen i Bergen* [N 603–N 637]; Ingrid Sannes Johnsen, *Norges Innskrifter med de yngre Runer VI.2* (1990); *Bryggen i Bergen* [N 638–N 772]. (Norges Indskrifter indtil Reformationen, Anden afdeling). Oslo: Kjeldeskriftfondet.
- NO = Leiv Heggstad, Finn Hødnebo & Erik Simensen. 2008. *Norrøn ordbok*, 5. utg. Oslo: Samlaget.
- Ög + nummer = runeinnskrift publisert i Erik Brate. 1911–1918. *Östergötlands runinskrifter*, (Sveriges runinskrifter 2). Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- ONP = *Ordbog over det norrøne prosasprog*. København, URL: <https://onp.ku.dk/>, hentet: 11.07.2019.
- Q + nummer = *tistel-mistel*-innskrift gjengitt hos John McKinnell & Rudolf Simek 2004 (se Litteratur).
- SAOB = *Ordbok över det svenska språket utgiven av Svenska Akademien*, 22. Lund 1959.
- SuR = Wolfgang Krause. 1971. *Die Sprache der urnordischen Runeninschriften*, (Germanische Bibliothek, 3. Reihe). Heidelberg: Universitätsverlag Winter.

Litteratur

- Ásgeir Blöndal Magnússon. 1995. *Íslensk Orðsifjabók*, 3. prentun með leiðréttingum. Reykjavík: Orðabók Háskólans.
- Axboe, Morten et al. 1985–1989. *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit*, (Ikonographischer Katalog, 1-3), (Münstersche Mittelalter-Schriften, 24). München: Fink.
- Barnes, Michael. 2012. *Runes. A Handbook*. Woodbridge: Boydell.
- Beck, Heinrich. 2002. “Mistel. § 3. Mythologisch-Volkskundliches”, i Heinrich Beck et al. (red.), *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, bd. 20. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 98–100.
- Biedermann, Hans. 1992. *Symbolleksikon*, oversatt av Finn B. Larsen. Oslo: Cappelen.
- Bjorvand, Harald & Fredrik Otto Lindeman. 2019. *Våre arveord. Etymologisk ordbok*, 3. utg. Oslo: Institutt for sammenlignende kulturforskning & Novus.
- Brøndum-Nielsen, Johs. 1933. “Danske runeindskrifter”, i Otto von Friesen (red.), *Runorna*, (Nordisk Kultur VI). Oslo: Aschehoug, Stockholm: Bonnier, København: Schultz, 114–144.
- Bæksted, Anders. 1942. *Islands runeindskrifter*, (Bibliotheca Arnarnæana 2). Copenhagen: Munksgaard.
- Christiansen, I. 1974. “Tistel”, i Finn Hødnebo et al. (red.), *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, 18. Oslo: Gyldendal et al., 392–393.
- Dverstorp, Nils. 2000. *Ráð rúnar – en undersökning av verbet råða och hur det används i runinskrifter*. Kandidatuppsats i nordiska språk, Växjö universitet, Institutionen för humaniora (nå Linnéuniversitetet).
- Düwel, Klaus. 2008. *Runenkunde*, (Sammlung Metzler 72), 4. Aufl. Stuttgart, Weimar: Metzler.
- Düwel, Klaus & Kuzmenko, Yuriy. 2013. “Runic inscriptions in Eastern Europe – an overview”. *Studia Historyczne* 56.3: 327–361.
- Falk, Hjalmar. 1914. *Altnordische Waffenkunde*. Kristiania: Dybwad.
- Falk, Hjalmar. 1921. “Norske navn og kure for helvedesild”. *Maal og Minne* 1921: 67–72.
- Fjellhammer Seim, Karin. Se: Seim, Karin Fjellhammer.
- Friesen, Otto von. 1933. *Runorna*, (Nordisk Kultur 6), Oslo: Aschehoug, Stockholm: Bonnier & København: Schultz.

- Fritzner, Johan. 1886–96, 1972. *Ordbog over Det gamle norske Sprog*, 3. bind, Kristiania: Den norske Forlagsforening; bind 4 ved Finn Hødnebo: Rettelser och tillegg. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gosling, Kevin. 1986/1988 (publ. 1989). “The runic material from Tønsberg”. *Universitetets Oldsaksamling. Årbok 1986/88*, 175–187.
- Grendon, Felix. 1909. “The Anglo-Saxon charms”. *The Journal of American Folk-Lore* 22 (April-June 1909), no. 84, 105–237.
- Hagemann, Sonja. 1969. *Elling Holst: norske barnerims plass i den fellesnordiske tradisjon*. Oslo: Damm.
- Harborne, Jeffrey B. & Baxter, Herbert. 2001. *Chemical Dictionary of Economic Plants*. Chichester: Wiley.
- Harris, Joseph. 1975. “Cursing with the thistle: *Skírnismál* 31, 6–8, and OE Metrical Charm 9, 16–17”. *Neuphilologische Mitteilungen* 76: 26–33.
- Haugen, Morten Olsen. 2020. “Barnerim”, *Store Norske Leksikon*, se: URL: <https://snl.no/barnerim> (dato 16.04.2020).
- Heizmann, Wilhelm. 1993. *Wörterbuch der Pflanzennamen im Altwestnordischen*, (E-RGA 7). Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Heizmann, Wilhelm. 1996. “Der Fluch mit der Distel. Zu *För Scírnis* 31.6–8”. *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 46: 91–104.
- Heizmann, Wilhelm. 1998. “*Runica manuscripta*: Die isländische Überlieferung”, i Klaus Düwel (red.), *Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung. Abhandlungen des Vierten Internationalen Symposiums über Runen und Runeninschriften in Göttingen (4.–9. August 1995)*, (E-RGA 15). Berlin, New York: Walter de Gruyter, 513–535.
- Hermann Pálsson & Edwards, Paul G. (eds/trans.). 1968. *Gautrek's Saga and Other Medieval Tales*. London & New York: New York University Press.
- Hermodsson, Lars. 1971. “Der Name der Mistel”. *Studia neophilologica* 43.1: 173–179.
- Heusler, Andreas & Wilhelm Ranisch. 1903. *Eddica minora. Dichtungen eddischer Art aus den Fornaldarsögur und anderen Prosawerken*. Dortmund: Ruhfus.
- Hofsten, Nils von. 1957. *Eddadikternas djur och växter. Animals and Plants in the Eddic Poems* (Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 30). Uppsala: Lundequist & København: Munksgaard.

- Holmberg, Per, Bo Gräslund, Olof Sundqvist, Henrik Williams. 2018–2019. “The Rök Runestone and the End of the World”. *Futhark* 9–10: 7–38.
- Jacobsen, Lis & Moltke, Erik. 1941–1942. *Danmarks runeindskrifter* (2 vols + index), under medvirkning af Karl Martin Nielsen & Anders Bæksted. København: Munksgaard.
- Jansson, Sven B. F. 1987. *Runes in Sweden*, trans. Peter Foote. Stockholm: Gidlund.
- Jiriczek, Otto Luitpold. 1893. *Die Bósa-saga in zwei Fassungen nebst Proben aus den Bósa-Rímur*. Strassburg: Trübner.
- Jón Árnason. 1862–1864. *Íslenzkar þjóðsögur og Ævintýri*, 1–2. Leipzig: Hinrichs’s Bókaverzlun.
- Jón Hnefill Aðalsteinsson (2003). “Rätsel und Rätseldichtung. § 3. Norden”, i Heinrich Beck et al. (red.), *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, bd. 24, 94–98. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Kaplan, Merill. 2012. “Once more on the mistletoe”, i Merill Kaplan & Timothy R. Tangherlini (red.), *News from other Worlds. Studies in Nordic Folklore, Mythology and Culture. In Honor of John F. Lindow*, (Occasional monograph series 1). Berkeley: North Pinehurst Press, 36–60.
- Kuhn, Hans. 1968. *Edda. Die Lieder des Codex Regius nebst verwandten Denkmälern, 2. Kurzes Wörterbuch*, (Germanische Bibliothek. 4. Reihe. Texte), red. Gustav Neckel, 3. Aufl. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- Kuhn, Hans. 1983. *Edda. Die Lieder des Codex Regius nebst verwandten Denkmälern. 1. Text*, (Germanische Bibliothek. 4. Reihe. Texte.), red. Gustav Neckel, 5. Aufl. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- Kusmenko, Jurij. 2017. “Was bedeuten die Runen **rmþi** in der Runeninschriften auf dem Stein von By?”, i Jana Krüger et al. (red.), *Die Faszination des Verborgenen und seine Entschlüsselung – Rāði sār kunnī. Beiträge zur Runologie, skandinavistischen Mediävistik und germanischen Sprachwissenschaft*, (E-RGA 101). Berlin, Boston: Walter de Gruyter, 243–259.
- Källström, Magnus. 2007. *Mästare och minnesmärken. Studier kring vikingatida runristare och skriftmiljöer i Norden*. (Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 43). Doktorsavhandling, Stockholms universitet, Almqvist & Wiksell.

- Liberman, Anatoly. 2004. "Some controversial aspects of the myth of Balder". *Alvissmál* 11: 17–54.
- Liestøl, Aslak. 1960. "Futharken", i Finn Hødnebo et al. (red.), *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, 5. Oslo: Gyldendal et al., 35–37.
- Liestøl, Aslak. 1963 [publ. 1964]. "Runer frå Bryggen". *Viking* 27: 5–53.
- MacLeod, Mindy. 2000. *Bandrúnir* in Icelandic Sagas, i Geraldine Barnes & Margaret Clunies Ross (red.), *Old Norse Myths, Literature and Society. The Proceedings of the 11th International Saga Conference*, 2–7 July 2000, University of Sydney. Sydney: Center for Medieval Studies, University of Sydney, 252–263.
- MacLeod, Mindy & Bernard Mees. 2006. *Runic Amulets and Magic Objects*. Woodbridge: Boydell.
- Malm, Mats. 2018. "[Memory in] Runology", i Jürg Glauser, Pernille Hermann & Steve Mitchell (red.), *Handbook of Pre-Modern Nordic Memory Studies. Interdisciplinary Approaches*. Berlin, Boston: Walter de Gruyter, 217–227.
- Marzell, H[einrich]. 1929–1930 [2000]. "Distel", *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* 2, red. Hanns Bächtold-Stäubli, Berlin: Walter de Gruyter, 301–302. [Gjenopptrykt i Eduard Hoffmann-Krayer. *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, bd. 2. Berlin: Walter de Gruyter, 2000.]
- Marzell, H[einrich]. 1934–1935 [2000]. "Mistel", *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* 4, red. Hanns Bächtold-Stäubli, Berlin: Walter de Gruyter, 387–393. [Gjenopptrykt i Eduard Hoffmann-Krayer, Eduard. *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, bd. 6. Berlin: Walter de Gruyter, 2000.]
- McKinnell, John & Simek, Rudolf, with Klaus Düwel. 2004. *Runes, Magic and Religion. A Sourcebook* (Studia Mediaevalia Septentrionalia 10). Wien: Fassbaender.
- Mitchell, Stephen A. 1997. "Nordic witchcraft in transition: impotence, heresy, and diabolism in 14th-century Bergen". *Scandia* 63.1: 17–33.
- Mitchell, Stephen A. 1998. "Anaphrodisiac charms in the Nordic Middle Ages: Impotence, infertility, and magic". *Norveg* 1: 19–42.
- Moltke, Erik. 1936–1938. "Runologiske bidrag". *Acta Philologica Scandinavica* 11: 255–256.
- Moltke, Erik. 1938. "Mediaeval rune-amulets in Denmark". *Acta Ethnologica* 3: 116–147.

- Moltke, Erik. 1985. *Runes and their Origin. Denmark and Elsewhere*, trans. Peter G. Foote. Copenhagen: National Museum of Denmark.
- Mørck, Endre. 2018. "Seinmellomalderen (1350–1536)", i Agnete Nesse (red.), *Norsk språkhistorie, IV, Tidslinjer*. Oslo: Novus, 293–356.
- Neckel, Gustav. 1920. *Die Überlieferungen vom Gotte Balder, dargestellt und vergleichend untersucht*. Dortmund: Ruhfus.
- Nedoma, Robert. 1998. "Zur Problematik der Deutung älterer Runeninschriften – kultisch, magisch oder profan?", i Klaus Düwel (red.), *Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung*, (E-RGA 15). Berlin: Walter de Gruyter, 24–54.
- Nordby, K. Jonas. 2012. "Ráð þat, if you can!". *Futhark* 3: 81–88.
- Nordby, K. Jonas. 2014. "DR415 Berlin: Yet another ráð þat inscription?". *Futhark* 5: 189–193.
- Nordén, Arthur. 1937. "Magiska runinskrifter". *Arkiv för nordisk filologi* 53: 147–189.
- Olsen, Magnus. 1932. "Rúnar er ristur rýnastir menn". *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap* 5: 167–188.
- Olsen, Magnus. 1933. "De norröne runeinnskrifter", i Otto von Friesen (red.), *Runorna*, (Nordisk Kultur VI). Oslo: Aschehoug, Stockholm: Bonnier, København: Schultz, 83–113.
- Pahlow, Mannfried. 2000. *Das grosse Buch der Heilpflanzen*. Salzburg: Weltbild.
- Plinius Secundus d[er] Ä[ltere], Gaius. 1973–1997. *Naturkunde. Lateinisch-deutsch. Naturalis historiae libri XXXVII*, utg. og oversatt av R. König. München, Zürich: Artemis & Winkler.
- Ralph, Bo. 2007. "Gåtan som lösning. Ett bidrag till förståelsen av Rökstenens runinskrift". *Maal og Minne* 2007(2): 133–157.
- Ranke-Graves, Robert von. 1965. *Griechische Mythologie. Quellen und Deutung*. Reinbek: Rowohlt.
- Reichborn-Kjennerud, Ingjald. 1928. *Vår gamle trolldomsmedisin*, bind I. Oslo: Dybwad.
- Sanness Johnsen, Ingrid. 1969. *Stuttruner i vikingtidens innskrifter*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Schubert, Peter. 2004. "Mistel, *Viscum album* (Viscaceae)", i Hilke Steinicke et al. (red.), *Druidenfuss und Hexensessel: Magische Pflanzen*, (Beiheft zur Ausstellung im Palmengarten. Sonderheft 38). Frankfurt am Main: Palmengarten der Stadt Frankfurt, 48–50.

- Schulte, Michael. 2007. "Zahlensysteme", i Heinrich Beck et al. (red.), *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, bd. 35. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 816–827.
- Schulte, Michael. 2012. "Schöpfkelle von Skei, Runendenkmal", i Sebastian Brather et al. (red.), *Germanische Altertumskunde Online (GAO)*. Berlin, Boston: Walter de Gruyter; hentet: 30.08.2019.
- Schulte, Michael. 2019. "Futhark, älteres und jüngerer", i Sebastian Brather et al. (red.), *Germanische Altertumskunde Online (GAO)*. Berlin, Boston: Walter de Gruyter; hentet: 30.11.2019.
- Schulz, Monika. 2003. *Beschwörungen im Mittelalter. Einführung und Überblick*, (Beiträge zur älteren Literaturgeschichte). Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- See, Klaus von et al. 1997. *Kommentar zu den Liedern der Edda*, Bd. 2, *Götterlieder (Skírnismál, Hárbarðsljóð, Hymiskviða, Lokasenna, Prymskviða)*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- Seim, Karin Fjellhammer. 1998. *De vestnordiske futhark-innskripte fra vikingtid og middelalder: form og funksjon*. Phil. diss., Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, Trondheim.
- Seim, Karin Fjellhammer. 2013. "Runologi", i Odd Einar Haugen (red.), *Handbok i norrøn filologi*, 2. utg. Bergen: Fagbokforlaget, 128–193.
- Seip, Didrik Arup. 1971. *Norwegische Sprachgeschichte*, bearbeitet und erweitert von Laurits Saltveit, (Grundriss der Germanischen Philologie 19). Berlin: Walter de Gruyter.
- Sierke, Sigurd. 1939. *Kannten die vorchristlichen Germanen Runenzauber?* (Schriften der Albertus-Universität. Geisteswissenschaftliche Reihe 24). Königsberg: Ost-Europa-Verlag.
- Spurkland, Terje. 2005. *Norwegian Runes and Runic Inscriptions*, trans. Betsy van der Hoek. Woodbridge: Boydell.
- Stoklund, Marie. 1987. "Runeindskrifter i Randlev kirke, Hads herred, Århus amt." Upublisert rapport, Nationalmuseet, København, datert 7.10.1987.
- Stoklund, Marie 1998. "Gørlev", i Heinrich Beck et al. (red.), *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, bd. 12. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 277–278.
- Thompson, Claiborne W. 1978. "The runes in *Bósa saga ok Herrauðs*". *Scandinavian Studies* 50.1: 50–56.

- Thorvaldsen, Bernt Øyvind. 2010. "The poetic curse and its relatives", i Slavica Ranković, Leidulf Melve og Else Mundal (red.), *Along the Oral-Written Continuum: Types of Texts, Relations and their Implications*, (Utrecht Studies in Medieval Literacy 20). Turnhout: Brepols, 253–267.
- Thorvaldsen, Bernt Øyvind. 2011. "The *níðingr* and the wolf". *Viking and Medieval Scandinavia* 7: 171–196.
- Tiefenbach, H. 2002. "Mistel. § 1. Sprachliches", i Heinrich Beck et al. (red.), *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, bd. 20. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 96–97.
- Torp, Alf. 1974. *Gamalnorsk ordavleiding. Nyutgåva med rättelser och register*, (Scripta Minora Regiae Societatis Humaniorum Litterarum Lundensis, 1973–1974, 2). Lund: Gleerup.
- Tubeuf, Karl Freiherr von. 1923. *Monographie der Mistel*, unter Beteiligung von Gustav Neckel und Heinrich Marzell. München, Berlin: Oldenbourg.
- Vries, Jan de. 1955. "Der Mythos von Balders Tod". *Arkiv för nordisk filologi* 70: 41–60.
- Vries, Jan de. 1956. *Altgermanische Religionsgeschichte*, (Grundriss der germanischen Philologie, 12). Berlin: Walter de Gruyter.
- Vries, Jan de. 1962. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*, 2., verbesserte Aufl. Leiden: Brill.

Abstract

The paper aims to shed new light on the *thistle-mistle* formula in the famous *Bósa saga* and in a series of younger runic inscriptions, including some hitherto unpublished runic scribbles on a churchwall in Denmark. The author explores different graphological representations and disguised variants of this runic formula to get to grips with its positive and/or negative content. Thus, the *thistle-mistle* formula in the Nordic Viking Age and Middle Ages is identified as a clear-cut case of the written, visual formula which may be deliberately disguised for magical reasons.

Based on Harris (1975) and Mitchell (1998), the author argues that this is a prototypical fertility formula which can be charged positively or negatively. The background of the thistle and the mistle in terms of folk-

MICHAEL SCHULTE

lore, medieval medicine and cultural history is drawn into this discussion as well. The bottom-line is that this runic formula fulfilled a spectrum of diverse functions: from potential fertility charms via protective-
apotropeic blessings to charms of impotence and infertility. This interpretation is supported by the belief that several plants and trees in older times (e.g. the thistle and the juniper) deter the dead from returning and keep the person in question down. A case in point is the use of curses in *Bósa saga*.

Michael Schulte
Universitetet i Agder
Institutt for nordisk og mediefag
Postboks 422
NO-4604 Kristiansand
michaels@uia.no

Å velje eit minorisert språk: mellom språkpolitiske ideal og språkleg realitet

Av Jorunn Simonsen Thingnes

Artikkelen tek føre seg Høgskulen på Vestlandets (HVL) avgjerd om å ha nynorsk som hovudspråk og korleis vedtaket vart grunngeve og konkretisert då institusjonen utarbeidde språkpolitiske retningslinjer. Artikkelen drøftar kva som skjer i det språkpolitiske spenningsfeltet mellom ideal og realitet, og han synleggjer avvegingar og diskursar om nynorsk. Materialet er samla inn ved å observere arbeidet med å utvikle retningslinjene. Det består primært av intervju, observasjon, høyringssvar og endelege retningslinjer for institusjonen. Analysen kombinerer etnografisk orientert diskursanalyse og språkpolitisk etnografi, og datamaterialet vert studert i lys av teoriar om språkleg autentisitet, legitimitet og språkplanlegging (særleg Woolard 2005; Mæhlum 2007; van Leeuwen 2007). Artikkelen syner korleis nynorsk er del av ein minoritetsspråksdiskurs der språkval stadig må forklarast og forsvarast. Vidare syner han korleis HVL kan vere med på å oppretthalde og endre det bildet av nynorsk som gjorde det naudsynt å forsvare språkvalet i første omgang.

1 Introduksjon

«Eg er også glad for at Høgskulen på Vestlandet frå starten viser eigenart ved å ha nynorsk som primærarbeidsspråk.» (Kunnskapsdepartementet 2016)

I dette sitatet yrtrar dåverande kunnskapsminister Torbjørn Røe Isaksen seg om etableringa av Høgskulen på Vestlandet (HVL). Institusjonen er eit resultat av ei samanslåing av Høgskulen i Sogn og Fjordane, Høgskolen i Bergen og Høgskolen Stord/Haugesund. I sitatet refererer Isaksen til fusjonsavtalen, som slår fast at «[h]ovudmålforma for den nye institusjonen skal vere nynorsk» (Høgskulen på Vestlandet 2016). At statsråden framhevar språkvalet og brukar ordet «eigenart», syner at valet av ny-

norsk ikkje vert oppfatta som nøytralt, men snarare som markert. Samanlikna med bokmål er nynorsk eit mindretalsspråk, i academia som i det norske samfunnet elles. Dimed skil HVL seg ut i universitets- og høyskulelandskapet, der det er uvanleg å ha slått fast ei hovudmålform, men der bokmål – og engelsk – dominerer. Etter at vedtaket vart fatta, var det behov for å tydeleggjere kva det inneber å ha nynorsk som hovudmål. Det vart sett ned ei arbeidsgruppe som skulle svare på dette spørsmålet gjennom å utarbeide språkpolitiske retningslinjer for institusjonen. Artikkelen tek utgangspunkt i den språkpolitiske prosessen ved HVL, og overordna drøftar han kva som skjer i det språkpolitiske spenningsfeltet mellom ideal og realitet. Meir konkret stiller han tre spørsmål: Kvifor argumenterer dei språkpolitiske aktørane for nynorsk også etter at språkvalet er gjort? Korleis argumenterer dei for nynorsk? Korleis bidreg HVL til å oppretthalde og/eller endre eit etablert bilde av nynorsk?

Materialet artikkelen byggjer på, er samla inn ved å observere arbeidet med å utvikle språkpolitiske retningslinjer ved HVL. Det består av intervju, observasjon, høyringssvar, saksdokument og endelege retningslinjer for institusjonen. Artikkelen syner korleis nynorsk er del av ein minoritetsspråksdiskurs der språkval stadig må forklarast og forsvarast, og kor forsvararane hentar legitimitet for språkvalet. Han syner dessutan korleis HVL gjennom valet av, og argumentasjonen for, nynorsk dels kan vere med på å oppretthalde – og endre – det bildet av nynorsk som gjorde det naudsynt å legitimere språkvalet i første omgang. Artikkelen bidreg også med kunnskap om sjølve gangen i språkpolitiske prosessar, eit område av språkpolitisk forskning der det til no finst relativt få studiar, både i nasjonal og internasjonal samanheng (sjå t.d. Hult 2015).

1.1 Nynorsk som minorisert språk

Norske styresmakter har tradisjonelt brukt omgrepet *målformer* om nynorsk og bokmål, og denne omgrepsbruken er innarbeidd hjå både nordistar og lekfolk. Det er difor naudsynt å vere tydeleg på at nynorsk i denne artikkelen ikkje vert forstått som ei *målform*, men som eit *språk*. Nemninga målform, som først vart nytta av norske styresmakter på slutten av 1800-talet, er etter mi meining for snever til å kunne fange opp essensielle sosiopolitiske, historiske, kulturelle og identitetsmessige dimensjonar ved både nynorsken og bokmålet. Vikør (2011: 52) hevdar at nynorsk er «eit utbyggingsspråk i forhold til bokmål, ikkje på den måten

at han har opphav i bokmålet, men slik at han har levd og lever under bokmålet sin dominans». ¹ Utbyggingsspråk (Kloss 1967) vert definerte ut frå sosiopolitiske forhold, ikkje lingvistiske, og det skildrar eit språks forhold til andre språk. Ifølgje Røynealand (2008: 16) har ofte «[...] politiske, geografiske, historiske, sosiologiske og kulturelle forhold langt meir å seie enn det reint lingvistiske» når ein avgjer kva som vert rekna som eit språk. Når det vert hevda at nynorsk er eit språk og ikkje ei målform, vert det mellom anna vist til at nynorsk og bokmål har ulike opphav og ulike skriftradisjonar (t.d. Grepstad 2006). Det er også verd å merke seg at norske styresmakter har føreslått å endre offisiell omgrepsbruk frå målform til språk (Kulturdepartementet 2020: 84).

Vidare vert omgrepet *minoriserte språk* nytta i artikkelen. Ifølgje Costa, De Korne og Lane (2017: 8) viser omgrepet til at

minority status is neither inherent nor fixed. It implies not only that «minorities» are forged out of «majorities», but also that certain groupness projects entail the creation of a marginalised collective «Other». Finally, and most importantly, it emphasises the processual and constructed nature of group categorisation as «a minority».

Når ein nyttar «minorisert språk» heller enn «minoritetsspråk», vert det tydeleg at statusen til eit språk ikkje er absolutt, men snarare eit resultat av ein prosess. Dimed kan også statusen endre seg over tid. Omgrepet minorisert viser til forholdet mellom språk, ikkje til ein eigenskap ved språket i seg sjølv (Costa mfl. 2017: 8). I sitatet over vert det lagt vekt på ei gruppe menneske, men i denne artikkelen er utgangspunktet språket. Like fullt vil statusen til eit språk påverke åtferda til brukarane av det. Gjennom artikkelen vil *språk* og *skriftspråk* bli brukt om kvarandre når eg referer til nynorsk.

1. Sjå Vikør 2011 og 2017 for grundigare utgreiingar kring om nynorsk er eit språk eller ei målform. Vikør sjølv konkluderer med at det er best å rekne nynorsk som målform, ikkje språk.

2 Bakgrunn

2.1 Den norske språksituasjonen – med vekt på nynorsk

Dei to norske skriftspråka nynorsk og bokmål er likestilte etter lov, men utbreiinga og statusen deira er nokså forskjellig (sjå t.d. Vikør 2018). 12 prosent av elevar i skulen brukar nynorsk, særleg i distrikta på Vestlandet. Mange nynorskbrukarar byter til bokmål i løpet av livet, og mange nyttar også bokmål i kvardagen, medan det motsette er sjeldan (Språkstatus 2017). I *Stortingsmelding nr. 35 (2007–2008) Mål og mening* vert det slått fast at det «er behov for eit meir heilhjarta og systematisk arbeid for å styrkja nynorsk språk», og at dette «er eit særskilt språkpolitisk mål» (2007–2008: 14). Dette vert følgt opp i eit framlegg til norsk språklov, som vart sendt til Stortinget i mai 2020. Eit av føremåla med lova er «å fremje likestilling mellom bokmål og nynorsk» (Kulturdepartementet 2020: 10), og det vert slått fast at «[d]et offentlege har eit særleg ansvar for å fremje nynorsk som det minst bruka språket» (ibid.: 159).²

2.1.1 Nynorsk i høgare utdanning

Bruken av nynorsk og bokmål i høgare utdanning er per 2019 primært regulert i *lov om målbruk i offentleg teneste* (mållova). Ho slår fast at statlege institusjonar, som offentlege høgskular og universitet, skal nytte begge målformene. I korte trekk skal den minst brukte målforma, nynorsk eller bokmål, vere representert med minimum 25 prosent i skriftleg tilfang (mållova 1980). Dette vert vidareført i framlegget til språklov (Kulturdepartementet 2020: 160). Institusjonane må årleg rapportere om målbruk til Språkrådet, og rapporteringa syner at berre eit fåtal av institusjonane oppfyller krava. Storparten av desse nyttar langt under 25 prosent nynorsk. To institusjonar, Høgskulen i Volda og den tidlegare Høgskulen i Sogn og Fjordane, har over fleire år ikkje nytta bokmål i så stor grad som lova krev (sjå t.d. Språkrådet 2017). Ein nyare rapport om språk i Noreg syner at «[n]ynorsk er [...] i en svært utsatt, for ikke å si

2. Datamaterialet til denne studien vart samla inn før regjeringa presenterte ny språkmelding og språklov. Det gjeldande språkpolitiske styringsdokumentet var såleis *Stortingsmelding nr. 35 (2007–2008) Mål og mening*. For at artikkelen skal vere oppdatert, refererer eg også til *Proposisjon 108 L (2019–2020). Lov om språk (språklova)* når eg viser til offisiell språkpolitikk.

marginalisert posisjon i norsk høyere utdanning i dag» (Røynealand mfl. 2018: 51). Det er langt mellom offisiell språkpolitikk og språkleg praksis når ein ser på bruken av nynorsk og bokmål i universitets- og høgskulesektoren (UH-sektoren) (sjå t.d. Thingnes 2015). Samstundes er det store skilnadar innerter i sektoren, både mellom ulike institusjonar og mellom ulike fagfelt. Det er også viktig å merke seg at bruken av engelsk er stadig aukande i UH-sektoren. Dette utfordrar posisjonen til både nynorsk og bokmål (sjå t.d. Røynealand mfl. 2018).

Universitets- og høgskulerådet vedtok i 2007 ei språkpolitisk plattform, som mellom anna framhevar mållova. Ifølgje plattformen skal også enkeltinstitusjonar i sektoren vedta eigne språkpolitiske retningslinjer (UHR 2007). I 2018 hadde 70 prosent av dei statlege universiteta og høgskulane i Noreg gjort slike vedtak. Korleis institusjonane har gått fram for å utarbeide retningslinjene, og kor omfattande dei er, varierer.

2.1.2 Diskursar om nynorsk

Mange førestillingar om nynorsk har utspring i diskursar og argumentasjon frå etableringa av landsmålet (nynorsken) på midten av 1800-talet. Målet var at Noreg skulle få eit eige skriftspråk, og motivasjonen var nasjonal, kulturell og sosial. I motsetnad til standardspråk i mange andre land tok ikkje landsmålet utgangspunkt i språket til eliten, men snarare i bondestanden og dimed også det rurale (sjå t.d. Mæhlum 2007). Samstundes var forkjemparane for landsmålet tidleg opptekne av at nynorsk måtte institusjonaliserast, og at språket skulle ha prestisje. Dels som ein konsekvens av dette fekk nynorsk etter mykje kamp innpass både i utdanning og forskning (sjå m.a. Almenningen mfl. 2003).

I dei 150 åra sidan landsmålet vart etablert, har den norske språksituasjonen, og nynorsk spesielt, vore mykje diskutert. Følgjande spørsmål har vore sentrale: Byggjer nynorsk på alle dialekter eller primært på dialekter frå Vestlandet? Er nynorsk eit nasjonal- eller eit regionalspråk? Og ikkje minst: Er nynorsk eit minoritetsspråk? Desse spørsmåla er også knytte til dei ulike måtane nynorsk har henta legitimitet på, og korleis denne legitimiteten har blitt utfordra. Frå byrjinga fekk nynorsk legitimitet gjennom å vere uttrykket for det norske og for å representere folk flest. Seinare har dette grunnlaget blitt utfordra. Det har blitt vanskelegare å argumentere for at bokmål, nynorskens «konkurrent», ikkje er

norsk³, og ulike samfunnsendringar har ført til eit mindre tydeleg skilje mellom byelite og bondestand. Vidare har mange hevda at nynorsken ikkje byggjer på alle dialekter og dimed ikkje er representativ. Nynorsken vert i dag i mindre grad oppfatta som eit språk som representerer dei breie laga av folket, men språket får offisiell legitimitet og offisielt vern gjennom jamstillingsvedtaket og mållova.

Spørsmålet om kva dialekter som er inkluderte i nynorsk, er mykje diskutert. Særleg har dette vore eit tema i normeringar av nynorsk. Då nynorsk vart normert i 2012, vart det lagt vekt på at den nye norma skulle byggje på faktisk språkbruk, og at ho skulle vere nasjonal og ikkje regional. Ho skulle altså byggje på dialekter frå heile landet (Språkrådet 2009; 2011). Desse retningslinjene er i samsvar med politikken som er presentert i *Mål og meining*: «[N]ynorsken skal framleis vera slik utforma at han kan ha appell til språkbrukarar over heile landet, og at ein ikkje stengjer ute former som er i allmenn bruk blant breie grupper av nynorskbrukarar» (Kultur- og kyrkjedepartementet 2008: 206). Samstundes kan føringa om å basere seg på faktisk bruk verke inn på kva former som vert inkluderte i norma (sjå Røynealand 2013).

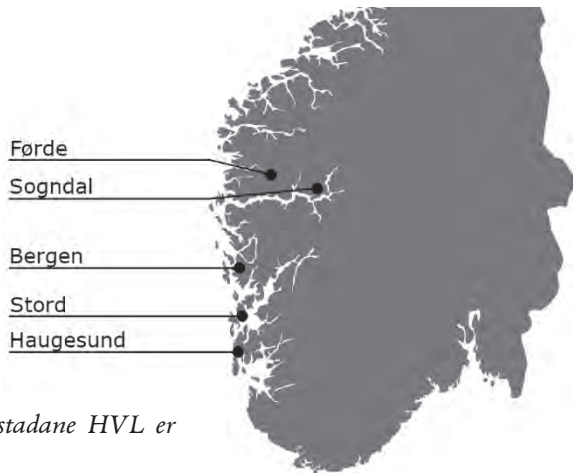
Den offisielle språkpolitikken i Noreg er at nynorsk er eit nasjonalspråk, men fleire – motstandarar, tilhengjarar og fagfolk – har argumentert for at skriftspråket snarare er eit regionalspråk (sjå t.d. Thingnes 2015; også diskutert i Røynealand 2013). Det vert mellom anna hevda at nynorsk i geografisk utbreiing er ein vestnorsk språkvarietet, som har mange vestlandske former (sjå Røynealand 2013: 59). Nokre hevdar at nynorsken har blitt regionalisert (Kultur- og kyrkjedepartementet 2008: 201; Grepstad 2003; Arnestad 2002).⁴ Målrørsla, med Noregs Mållag i spissen, har på si side stort sett halde fast ved at nynorsk er eit nasjonalspråk. Sjølv om situasjonen for nynorsk på mange vis minner om situasjonen for språk som har minoritetsspråksstatus – og vern – har ikkje målrørsla arbeidd for at nynorsk får slik status. Minoritetsspråkstatus ville stri mot prinsippet om at nynorsk er eit nasjonalspråk jamstilt med bokmål. Nynorsk har også gjennom tidene vore spådd ei dårleg framtid,

3. Det er få som i dag vil hevde at bokmål ikkje er norsk, men temaet vert drøfta no og då. Mellom anna kritiserer Johnsen (2019) det nye storverket *Norsk språkhistorie* (Sandøy 2016) for på noko vis å vere «ei språkhistorie for norsk-dansken og ikkje for norsken» og for å ikkje synleggjere at bokmål stammar frå dansk.
4. Samstundes står nynorsk ifølgje Grepstad (2003) sterkare institusjonelt nasjonalt i dag, og fleire ser nynorsk i kvardagen.

og nynorskens død er til dømes brukt som argument mot sidemål i skulen. Det har vore hevda at nynorsken berre vert halden i live gjennom statleg finansiering og tvang, til dømes gjennom sidemålsopplæringa (sjå Sture 2018).

Tanken om at nynorsk skulle byggje på bøndenes språk, og den rurale utbreiinga av nynorsk, kjem i dag til uttrykk gjennom at mange assosierer nynorsk med det rurale og med bonden. Nynorsk vert oppfatta som eit bygdespråk, og den typiske nynorskbrukaren lever på bygda og arbeider i jordbruket (Wold 2018; Mæhlum 2007: 196; Skog mfl. 1997). Samstundes vert nynorsk assosiert med ein elite, særleg den akademiske og litterære eliten. Det er også hevda at nynorsk er eit «kunstspråk» snarare enn eit bruksspråk. Dette er mellom anna knytt til nynorskens status som litterært og lyrisk språk (sjå m.a. Refseth i Grepstad 2006: 103).

2.2 Høgskulen på Vestlandet og den språkpolitiske prosessen

Figur 1: Dei fem studiestadane HVL er spreidd over

Samanslåinga av Høgskulen i Sogn og Fjordane (HiSF), Høgskolen i Bergen (HiB) og Høgskolen Stord/Haugesund (HSH) resulterte i ein av Noregs største høgskular, Høgskulen på Vestlandet (HVL), med om lag 16 000 studentar og 1600 tilsette. Institusjonen er spreidd ut over fem studiestadar på Vestlandet. Forholdet til regionen går som ein raud tråd gjennom heile fusjonsavtalen, der det mellom anna står at «Høg-

skulen på Vestlandet skal ta utgangspunkt i og byggje vidare på hovudtrekk ved vestlandsk kultur, næring og tradisjonar» (Høgskulen på Vestlandet 2016).

Dei tidlegare institusjonane som slo seg saman til HVL, har ulike historier og ulike språklege praksisar bak seg. HiSF er den institusjonen av dei tre som har nytta mest nynorsk, etterfølgd av HSH før HiB (Språkrådet 2017). Dei språkpolitiske retningslinjene for dei tre institusjonane før samanslåinga speglar skilnaden mellom dei. Retningslinjene for HiSF vert innleia med ei utgreiing av den sentrale plassen nynorsk har ved institusjonen, og retningslinjene slår fast at nynorsk er «administrasjonsspråk» og «hovudspråk i undervisninga». At HVL skulle ha nynorsk som hovudmålform, var viktig for HiSF i fusjonsforhandlingane (sjå t.d. NRK 2016). I retningslinjene for HSH vert det vist til at mållova regulerer bruken av målformene, medan retningslinjene for HiB berre nemner målformene i setninga «[n]orsk (bokmål og nynorsk) er hovudspråk ved HiB». Skilnaden mellom institusjonane kan mellom anna knytast til utbreiinga av nynorsk i dei områda/regionane dei er lokaliserte. Nynorsk kan seiast å vere majoritetsspråket i Sogn og Fjordane og på Stord, medan han i Haugesund og Bergen er mindre utbreidd. Etter samanslåinga opererer dei tre institusjonane som éin, som er underlagd dei same språkpolitiske føringane. Like fullt: Skilnaden mellom dei geografiske områda der studiestadane ligg – og praksisen ulike tilsette ber med seg – forsvinn ikkje med samanslåinga.

Alle dei tidlegare institusjonane var representerte i gruppa som fekk i oppdrag å utarbeide språkpolitiske retningslinjer for HVL. Gruppa var sett saman av fem medlemmar: éin seniorrådgjevar (HiSF), to vitenskapleg tilsette ved Institutt for språk, litteratur, matematikk og tolking (HiSF og HiB), éin administrativt tilsett ved avdeling for kommunikasjon og samfunnskontakt (HSH) og éin student (HiB). Gruppa hadde tre møte: eitt i Sogndal, eitt i Bergen og eitt over Skype. Studenten var ikkje med på det første møtet sidan hen ikkje var oppnemnd av Studenttinget på det aktuelle tidspunktet. Utanom møta heldt gruppa kontakten via e-post. Då gruppa var samd om retningslinjer, vart desse sende på høyring ved HVL. Tre instansar sende inn kommentarar: Fakultet for lærarutdanning, kultur og idrett, Fakultet for helse- og sosialvitenskap og Studenttinget. Gruppa gjekk gjennom kommentarane, drøfta framlegga dei

inneheldt, og gjorde nokre endringar i retningslinjene. Deretter vart retningslinjene sende til høgskulestyret, der dei vart vedtekne.⁵

3 Data og metode

Denne studien er ein etnografisk orientert diskursanalyse. Kjelsvik og Lane (2011) framhevar at datamaterialet i slike analysar er breitt samansett, men samstundes lokalt og avgrensa, og dei trekkjer fram observasjon, tekst i lys av kontekst og meningsproduksjon som tre sentrale stikkord. Tilnærminga inneber at metoden veks fram parallelt med ei utvida forståing for forskingsobjektet (Lane 2011). For å spisse metodologien endå eit hakk nyttar eg rammeverket språkpolitisk etnografi. Ifølgje Johnson skal språkpolitisk etnografi

include both critical analyses of local, state, and national policy texts and discourses as well as data collection on how such policy texts and discourses are interpreted and appropriated by agents in a local context (2009: 142).

Vidare rettar rammeverket merksemd mot fem sentrale tema i granskninga av språkpolitikk: 1) aktørar, 2) mål, 3) prosessar, 4) diskursar som opprettheld og vidarefører språkpolitikk, og 5) den sosiale og historiske konteksten språkpolitikken opererer innanfor (Johnson 2009: 150–151).

I tråd med den etnografiske tilnærminga er datamaterialet til denne artikkelen breitt samansett. Materialet vart samla inn mellom juni 2017 og april 2018, og innsamlinga kan delast inn i tre fasar: intervju med prorektorar ved HVL (juni 2017), observasjon av møta i gruppa som utarbeidde dei språkpolitiske retningslinjene (hausten 2017), og observasjon av høyringsrunden for retningslinjene (vinter/vår 2018). Materialet frå fase 2 er hovuddata i studien. Som det går fram av figur 2, er dette materialet sett saman av lydopptak frå dei tre møta i gruppa, feltnotat, e-postutvekslingar mellom gruppemedlemene og utkast til språkpolitiske retningslinjer. Materialet vart samla inn gjennom at eg var til stades på alle møta og mottok alle e-postane som vart sende mellom gruppemedlemene. Eg hadde også tilgang til alle dokumenta som sirkulerte mellom

5. Sjå Thingnes (2020) for ei meir detaljert skildring av heile prosessen, særleg høyringsrunden.

medlemane. Materialet frå fase 3, høyringsrunden, består av høyrings-svar, diskusjon om desse i gruppa (via e-post) og dei endelege retningslinjene. Eg har også lydopptak frå styremøtet 26. april 2019, der retningslinjene vart vedtekne. I tillegg byggjer analysen på fleire saksdokument frå HVL. Interimsstyresaka «Hovudmålforma for Høgskulen på Vestlandet» (21. oktober 2016) er særleg viktig. Innsamlingsfasane med tilhøyrande datamateriale er presenterte i figur 2.

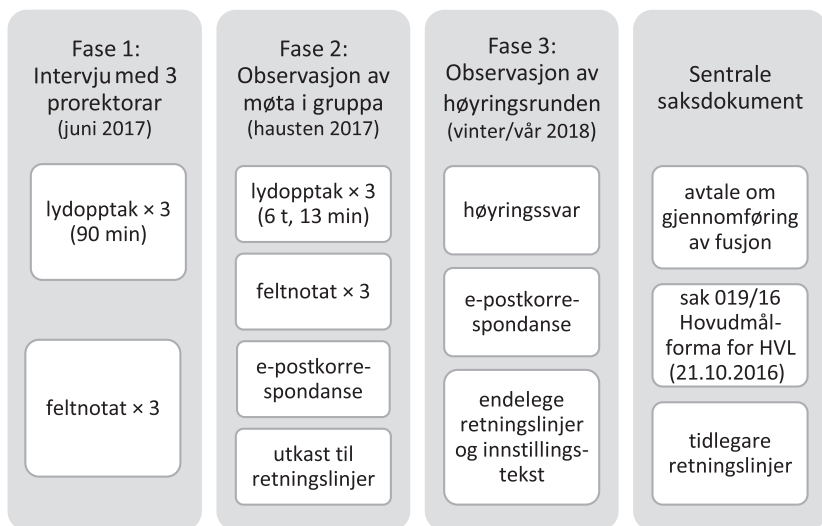

Fig. 2: Innsamlingsfasar med tilhøyrande datamateriale.

Intervjua frå fase 1 vart transkriberte, medan lydopptaka frå fase 2 vart skrivne ned som detaljerte handlingsreferat med tidspunkt, skildring av kva som fann stad, og relevante kommentarar og merknadar. På denne måten var det lett å halde oversikt over møta, og det var enkelt å finne att dei ulike hendingane i opptaka og lytte igjen dersom noko var interessant eller uklart. Dei delane av materialet som vekte mest interesse og hadde størst relevans ut frå forskingsspørsmåla, vart også transkriberte. Data-materialet frå møta som er presenterte i denne artikkelen, er henta frå desse transkripsjonane. For å lette lesinga har datautdraga linjenummer.

Då alt datamaterialet låg føre som tekst, vart det koda for å få god oversikt over materialet og avdekkje samanhengar og brot. Heile mate-rialelet vart deskriptivt koda, og kodane vart grupperte i kategoriar ut frå

likskapar (inspirert av Saldaña 2013). Kodane var ikkje førehandsbestemte, men genererte ut frå datamaterialet. Denne artikkelen tek primært føre seg dei delane av materialet som vart merkte med kategorien «nynorsk» og «bokmål». Etter fleire rundar med (re)koding og kategorisering vart meir overordna tema genererte. Til slutt sat eg att med tre: *konkretisering av nynorskvedtaket, argumentasjon og spenning mellom ideal og realitet*. For å unngå misforståingar vil eg referere til desse tre som kodar, og i artikkelen byggjer eg primært på data frå dei to siste kodane. Spenningsfeltet er eksplisitt synleggjort mot slutten av artikkelen, men det er også til stades der artikkelen tek føre seg argumentasjon.

I analysen vil eg referere til *medlemane* og *aktørane*. Førstnemnde refererer til medlemane i gruppa som utarbeidde språkpolitiske retningslinjer for HVL. Sistnemnde refererer også til desse medlemane, men inkluderer i tillegg prorektorane, høyringsinstansane og personar bak resten av datamaterialet i studien (mellom anna forfattarar av styringsdokument og sakspapir).

4 Teori

4.1 Språkplanlegging

Å gjere vedtak om eit hovudspråk er språkpolitikk, og det kan også vere del av ei medviten språkplanlegging. Gjennom å dele språkpolitiske val inn i ulike typar språkplanlegging kan ein lettare sjå sambandet mellom språkpolitiske handlingar og mål. Avgjerder om språk kan vere relaterte til mål som rettar seg mot språkleg struktur, språkstatus eller språktilegning (sjå t.d. Hornberger 2006; Haarmann 1990). I analysen av datamaterialet i denne studien er det særleg omgrepet *prestisjeplanlegging* (Haarmann 1990: 104–108) som bidreg med ei utvida forståing for vala som vert gjort ved HVL, og for diskusjonane i gruppa som utarbeidde dei språkpolitiske retningslinjene. Prestisjeplanlegging handlar om å gje eit språk høgare prestisje gjennom å promotere og intellektualisere det (Baldauf 2005: 962). All språkplanlegging vert påverka av kva haldningar som er knytte til eit språk, og av korleis språket vert evaluert – rett og slett av kor prestisjefyllt eit språk vert oppfatta (Haarmann 1990: 104; Baldauf 2005: 962).

4.2 *Autentisitet og tradisjon kontra anonymitet og modernitet*

Woolard (2005) argumenterer for at *autentisitet* og *anonymitet* er to konkurrerende, men også overlappende ideologiar som danner grunnlag for å gje ei språkleg form autoritet (jf. også Woolard 2016, Gal & Woolard 2001). Med autoritet meiner Woolard (2005: 1) at språkbrukarar i kraft av språket dei brukar, kan styre og overtyde andre. Dette er uavhengig av om det aktuelle språket har institusjonell legitimitet eller ei, fordi språket kan få legitimitet gjennom å bli tillagt autoritet. Autentisitet og anonymitet vert definerte i forhold til kvarandre, og dei to ideologiane kan forståast som ytterpunkt på ein akse. Vidare gjev dei to autoritet til ulike typar språk. Ifølgje Woolard (2005) får dialekter, patois, minoritets- og urfolksspråk autoritet gjennom å bli oppfatta som autentiske, medan majoritets- og standardspråk typisk får autoritet gjennom å bli oppfatta som anonyme og umarkerte.

autentisitet	anonymitet (nøytralitet, umarkertheit)
<i>minoritetsspråk</i>	<i>majoritetsspråk</i>
<i>dialekt</i>	<i>standardspråk</i>

Dei to ytterpunktta på aksa er vidare kjenneteikna ved graden av geografisk og sosial tilknytning. Minoritetsspråk får autoritet gjennom å ha ei sterk tilknytning til eit bestemt geografisk område og ei særskild gruppe menneske – desse språka er frå ein bestemt stad (Woolard 2016: 22). Majoritetsspråk derimot kjem ikkje frå ein bestemt stad (ibid.), og det er denne nøytraliteten som gjev standardspråk autoritet.

Mæhlum (2007) er inne på den same dikotomien mellom geografisk markerte og nøytrale språk, og ho koplær dette skiljet til tradisjon på den eine sida og modernitet på den andre. Språklege varietetar plasserer seg og vert plasserte på ulike stader langs denne aksa. Plasseringa avheng av om språka vert knytte til verdiar som vert assosierte med det tradisjonelle og gamaldagse eller med det moderne og framtidretta. I modellen står eigenskapar ved ulike typar språk i direkte motsetnad til kvarandre.

tradisjon	modernitet
<i>minoritetsspråk</i>	<i>majoritetsspråk</i>

Tradisjonsomgrepet viser til praksisar som er lokalt forankra og knytte til ein bestemt geografisk stad. Modernitetsomgrepet viser derimot til

praksisformer som ikkje er knytte til det lokale, men som snarare er geografisk uspesifiserte (Mæhlum 2007). Mæhlum nyttar modellen om fleire ulike motsetningspar: dialekt–standardtalemål, nasjonalspråk–globalspråk (engelsk) og nynorsk–bokmål. Som i modellen frå Woolard vert også ytterpunkta på Mæhlums akse definerte i forhold til kvarandre. Det vil seie at til dømes ei dialekt først er tradisjonell når ho vert samanlikna med eit standardtalemål. Førstillingar om det eine språket impliserer førstillingar om det andre (Mæhlum 2002: 76).

Modellar som dei Woolard (2005) og Mæhlum (2007) har skissert, er alltid ei forenkling. Mæhlum sjølv skriv at modellen hennar er «ei grovmaska fortolkingsramme» (s. 65). Aksen har ytterpunkt, men ideologiane overlappar også med kvarandre, og ein må vere forsiktig med å hevde at språk høyrer heime i den eine eller den andre enden av aksen. Dette gjeld også nynorsk. Bull (1997: 22) syner at nynorsken «på eit tvtydig sett [har] marknadsstatus både som offisielt standardspråk og som 'patois'». Dette samsvarer med argumentasjonen i 2.1.2, og det skil nynorsk frå ein del andre minoriserte språk som ikkje har hatt den same offisielle statusen og/eller ikkje har vore brukte på alle samfunnsområde.

Vidare er ikkje koplingane mellom språk og verdiar statiske, opplesne og vedtekne sanningar. Snarare er koplingane dynamiske og opne for forhandlingar over tid.

4.2.1 Tradisjon i det posttradisjonelle samfunnet: medvitne val og profitt
Omgrepet tradisjon vert ikkje detaljert presentert eller definert av Mæhlum, men ho seier at det er dei delane av omgrepet som viser til ein «nedarvet, overlevert og lokalt forankret praksis» (2007: 64), som vert vektlagde. Dette synet på tradisjon verkar å stå i kontrast til modernitetssosiologen Giddens syn om at tradisjon i tradisjonell forstand ikkje finst i det posttradisjonelle samfunnet (Giddens 2002). Giddens nyttar omgrepet «posttradisjonell» i staden for «postmoderne». Ifølgje han er tradisjon som idé eit produkt av moderniteten, og i det posttradisjonelle samfunnet vert tradisjon skapt og attskapt. Heile samfunnet er kjenne-teikna av at tradisjon ikkje lenger er umedvite overlevert. Når tradisjon snarare er vald, opphøyrer han å vere tradisjon i opphavleg form. Å søke til det tradisjonelle kan også vere ein måte å sikre legitimitet for eit språkval på. Ifølgje Giddens (2002: 41) definerer «tradisjon» ei sanning, og tradisjon vert sjeldan utfordra:

What is distinctive about tradition is that it defines a kind of truth. For someone following a traditional practice, questions don't have to be asked about alternatives. However much it may change, tradition provides a framework for action that can go largely unquestioned.

Det same synet på tradisjon finn ein hjå van Leeuwen (2007), som skildrar korleis diskursar kan skape legitimitet for sosiale praksisar. van Leeuwen deler inn i fire kategoriar: autoritet, moralsk evaluering, rasjonalisering og mytedanning (2007: 92). Ein kan også sjå desse som diskursive legitimeringsstrategiar (sjå Vaara, Tienari og Laurila 2006). Den første kategorien, som er særleg relevant for denne studien, vert skildra slik: «*Authorization*, that is, legitimation by reference to the authority of tradition, custom and law, and of persons in whom institutional authority of some kind is vested.» Ein underkategori av autoritet er nettopp tradisjon, og når denne kategorien vert aktivert, vert eit val legitimert ved at det samsvarer med det ein alltid har gjort. I samsvar med Giddens meiner van Leeuwen at tradisjon i seg sjølv vert rekna for å vege så tungt at argumentasjon som peikar på nettopp tradisjon, ikkje vert utfordra (van Leeuwen 2007: 96).

Autentisitet kan også ha ein verdi dersom ein ser språk frå eit marknadsperspektiv. Heller og Duchêne (2012) skisserer opp to språklege ideologiar: ein som knyter språk til stoltheit, og ein der språk er sett som ei kjelde til profitt. Også desse to dannar ein akse som koplkar språkleg form til verdiar, og stoltheit og profitt er korrelat til tradisjon og modernitet (Gal 2012: 40). Når språk er sett som profitt, dreier det seg ikkje om språket i seg sjølv, men om språket som ei vare som kan gje forteneste. Sjølv om stoltheit og profitt kan plasserast på ulike endar av aksen, syner Heller og Duchêne (2012: 67) at språk som uttrykkjer autentisitet, også bidreg til å gjere språk til ein kommersiell ressurs (sjå også Del Percio og Duchêne 2012: 49).

5 Funn og drøfting

I denne delen av artikkelen vert funna frå studien presenterte og drøfta. Den første delen (5.1) tek utgangspunkt i datamaterialet som fekk den overordna koden «argumentasjon», og han granskar kvifor og korleis aktørane argumenterer for valet av nynorsk. Del to (5.2) byggjer primært

på datamaterialet frå koden «spenning mellom ideal og realitet». Her går det fram at delar av argumentasjonen for nynorsk vert avvist av aktørar ved institusjonen, og korleis dette skjer. I den neste delen (5.3), som også byggjer på «argumentasjon»-data, spør eg om HVL gjennom nynorskvedtaket er med på å oppretthalde eller endre eit tradisjonelt bilde av nynorsk. Avslutningsvis (5.4) vert det drøfta kva som skjer i spenningsfeltet mellom språkpolitiske ideal og språkleg realitet, og denne delen byggjer på datamateriale frå kodane «spenning mellom ideal og realitet» og «konkretisering av nynorskvedtaket».

5.1 Argumentasjon for nynorsk

Aktørane i den språkpolitiske prosessen ved HVL brukar mykje tid på å argumentere for kvifor HVL har valt å ha nynorsk som hovudmålform, og kor viktig – og riktig – dei meiner valet er. Eit døme på slik argumentasjon finn ein i interimsstyresaka:

1. Som kjent er nynorsk som språk og nynorsk som nasjonal rørsle ein sterk
2. og særskilt identitetsmarkør for Vestlandet.
(Sak 019/16 Hovudmålforma for HVL⁶) [sitat 1]

Det er særleg gruppa som utarbeidde dei språkpolitiske retningslinjene, som argumenterer for valet av nynorsk, men også prorektorane. Det er verdt å merke seg at aktørane ikkje har fått i oppgåve å grunnge valet, verken gjennom mandatet til gruppa eller gjennom spørsmål frå meg som forskar. Nynorskvedtaket vart gjort i fusjonsforhandlingane og er slått fast i fusjonsavtalen (datert 25. mai 2016). Argumentasjonsfasen ligg dimed eitt år bak i tid frå då datamaterialet til denne studien vart samla inn. Likevel argumenterer aktørane for valet. Argumentasjonen vert presentert når dei peikar bakover til fusjonsavtalen og interimssaka, men også når medlemmane i gruppa planlegg arbeidet med retningslinjene, og når prorektorane skisserer institusjonsprofilen. I mange tilfelle vert det argumentert for nynorsk utan at dette er direkte relevant for det som vert drøfta, og utan at det er tilhøyrarar til stades som aktørane må overtyde. Eg var vel å merke til stades, og dette kan ha verka inn på kva som

6. Saksdokument frå Sak 019/16 Hovudmålforma for Høgskulen på Vestlandet, møte 21.10.2016 i interimsstyret for Høgskulen på Vestlandet

vart sagt. Samstundes er eg sjølv nynorskbrukar. Det gjer det mindre truleg at aktørane meinte dei måtte overtyde meg.

Grunnane til at aktørane argumenterer for valet av nynorsk, finn ein dels om ein ser attende til sitatet denne artikkelen opna med: «Eg er også glad for at Høgskulen på Vestlandet frå starten viser eigenart ved å ha nynorsk som primærarbeidsspråk» (Torbjørn Røe Isaksen, Kunnskapsdepartementet 2016). Fleire forskarar har synt at nynorsk er markert (t.d. Vikør 2011; Mæhlum 2007; Bull 2004; Milani 2002), og drøftingane deira støttar opp om forklaringa mi på kvifor aktørane ved HVL argumenterer for nynorskvalet sjølv når dei ikkje er bedne om det. Mæhlum (2007: 199–198) argumenterer til dømes for at nynorsk og nynorskbrukaren vert assosierte med eit sett med symbolske verdiar, konnotasjonar og stereotypiar som har blitt doxisk kunnskap i storsamfunnet. Det vil seie at det har blitt skapt ei allmenn oppfatning av nynorsk, som i lita grad vert utfordra eller stilt spørsmål ved. Åtferda til brukarane av nynorsk kan bli påverka av denne oppfatninga av språket, til dømes ved at konnotasjonar til nynorsk har blitt kroppsleggjorde (jf. Bourdieu 1977, sjå Mæhlum 2007: 38). Slik Bull peikar på, opplever mange nynorskbrukarar at dei må forklare og forsvare eigen språkbruk: «Nynorsk er markert, mens bokmål er umarkert. Det inneber m.a. at nynorskbrukarar støtt må forklare seg» (2004: 37). Når ein ser på datamaterialet frå denne studien under eitt, vert det tydeleg at fleire av aktørane ved HVL kjenner eit behov for å argumentere for valet av nynorsk. Dette heng truleg nett-opp saman med den minoriserte posisjonen til språket. Sjølv om nynorsk har ein sterk posisjon både numerisk og ideologisk på fleire av studie-stadane HVL er spreidd over, er situasjonen ein annan om ein ser på Vestlandet – og ikkje minst Noreg – som heilskap. Aktørane argumenterer for å legitimere og forankre institusjonens språkval og signaliserer dimed at dei opplever at ein slik legitimitet ikkje alt er tilstrekkeleg på plass.

5.1.1 Nynorsk er det autentiske

Argumentasjonen som vart brukt av dei ulike aktørane ved HVL, er lite variert. Vestlandet som geografisk territorium og sosiokulturell eining spelar ei hovudrolle, slik det følgjande sitatet frå retningslinjene illustrerer:

3. Dei vestnorske dialektane og det vestnorske fellesspråket, nynorsken, er mellom dei
4. sterkaste vestnorske kultur- og identitetsmarkørane.
(Språkpolitiske retningslinjer for HVL) [sitat 2]

Her vert ein diskurs om nynorsk som det vestnorske fellesspråket presentert. I sitatet vert valet av nynorsk grunngeve med vestlandsk dialekt, kultur og identitet. Koplinga mellom Vestlandet og det nynorske språket vert også gjord tydeleg i interimstyresaka (jf. sitat 1). Når det vert hevda at nynorsken er ein «særskilt identitetsmarkør for Vestlandet» (Sak 019/16 Hovudmålforma for HVL), vert nynorsken framstilt som eit språk som kjem frå ein bestemt geografisk stad – trass i det språkpolitiske målet om at nynorsken skal vere nasjonal og ikkje regional (jf. Kultur- og kyrkjedepartementet 2008). Tilknyttinga nynorsk har til, eller vert tillagd, Vestlandet, gjev regional verdi og autoritet til språket. Sidan Vestlandet og ein eigen vestlandsidentitet var sentralt i samanslåingsprosessen og drøftingane kring nynorsk som hovudmål, spurde eg prorektor 3 kva som ligg i vestlandsidentitet. Hen svarte:

5. eg trur at (.) det vi der vi lever og det vi lever av er ein del av identiteten vår og språket er
6. ein del av identiteten vår (.) og korleis vi snakkar og korleis vi (.) kva vi lever av nært sagt
7. og korleis vi snur oss rundt i forhold til omstilling (.) det trur eg er ein del av den identiteten
8. som vi (.) skal jobbe vidare i forhold til (.) så det har ikkje berre med sånn sett det (.) altså
9. kultur og språk viss ein skal seie det sånn men det har med heile identiteten (.) så er språket
10. altså det med ja (.) dialekt (.) er ein del av det og på Vestlandet så er det veldig mange som
11. snakkar dialekt som er knytt opp mot nynorsk (.) men identitet altså den er for meg meir enn
12. språket og meir enn (.) ja meir enn berre det (.) det er heile kven vi er kva vi lever av (.) kvar
13. vi bur og (.) kva vi lever med
(intervju, prorektor 3) [sitat 3]

Sitat 3 syner at prorektoren koplar dialekt og målform til ein (vestlandsk) identitet, men òg at identitet rommar mykje meir enn det språklege. I linje 11 koplar hen dialekt til nynorsk. Ifølgje Vikør (2011: 53) er dialektuttrykket sentralt for ei nynorsk identitetskjennele. Det regionale er også sentralt, og Vikør hevdar at nynorsken kan sikre ein regional identitet (ibid.: 52–53). Ut frå sitatet over, og andre delar av datamaterialet, er det tydeleg at aktørane ved HVL meiner ein slik identitet er til stades på Vestlandet. Cresswell (2015: 18) hevdar at «place is not just a thing in the world but a way of understanding the world». Vestlandet er eit geografisk territorium, men også ein sosial konstruksjon som ein ser, kjenner og forstår verda gjennom. Sitat 3 syner vidare at dialektene og nynorsken

er knytte til ei spesifikk gruppe og eit spesifikt samfunn. Det støttar dimed opp om Mæhlums (2007) påstand om at minoritetsspråk – i vid tyding – ofte signaliserer tilknytning til ein fellesskap som er geografisk definert, og at slike språk konnoterer tilhøyrslse til ein lokal og tradisjonell sosiokulturell kontekst. Nynorsk vert tillagd autoritet av aktørane ved HVL gjennom å bli vurdert som *autentisk* for Vestlandet, men også gjennom å ha ei sterk sosial tilknytning. Eg vil ikkje gå nærare inn på korleis Vestlandet som geografisk eining vert avgrensa, eller kva vestlandsk kultur og identitet er. Datamaterialet inneheld drøftingar kring dette (jf. sitat 3), men for denne artikkelen er det tilstrekkeleg at valet av nynorsk vert forsøkt legitimert mellom anna gjennom koplinga til den geografiske regionen «Vestlandet» og til «vestnorsk» identitet.

Valet av nynorsk vert også grunngeve ved å vise til tradisjon. Det går fram av følgjande sitat, som vart ytra av prorektor 1 som respons på ei oppfordring om å skissere den språklege profilen til HVL:

14. [...] det har jo vore viktig altså det har vore leiarar i i alle fall i institusjonane i Bergen og i
15. Sogndal eller i Sogn og Fjordane som har vore veldig opptatte av det nynorske språket for
16. eksempel i mange år spesielt sant som har (.) og i Sogn og Fjordane (.) så kjenner vi jo
17. tilknyttingen til (.) altså det er mange som har tilknytning til Noregs Mållag [...] vi har jo med
18. oss *nokre tradisjonar* og noko (.) identitet i målforma som ikkje kjem til å forsvinne med det
19. første for den pregar jo organisasjonane våre
(intervju, prorektor 1, mi utheving) [sitat 4]

Den direkte referansen til *tradisjon* byggjer opp under Gal og Woolards (2001) syn om at minoriserte språk er knytte til det tradisjonsbundne. Diskursen om tradisjon illustrerer også Giddens (2002) poeng om at tradisjon vert vald, ikkje berre umedvite tradert. Vidare vert tradisjon i sitatet kopla til Sogn og Fjordane, noko som kan sjåast i lys av Mæhlums påstand om at ein stad kan binde notida og fortida saman:

Et sted er i seg selv, både som fysisk lokalitet og som sosial enhet, en størrelse som forbinder nåtida med fortida. Stedet representerer med andre ord en form for *kontinuitet*, en erfaringsramme og referanseramme som vi deler med fortida. Slik kan vi si at stedet får funksjon som et bindeledd eller en formidler av *tradisjonen*. I den sammenhengen blir det viktig å tilføye at den dialekten som tradisjonelt er knyttet til dette stedet, har et betydelig potensiale [sic] i å framstå som det språklige uttrykket for denne tradisjonsdimensjonen. (Mæhlum 2002: 77, uthevingar i originalen)

Mæhlum skriv her om dialekt, ikkje nynorsk, men datamaterialet frå HVL syner at nynorsk kan ha det same potensialet. Nynorsk kan vere eit språkleg uttrykk for kontinuitets-, autentisitet- og tradisjonsdimensjonen ved den geografiske og mentale førestillinga om Vestlandet. Tradisjonen ligg i målforma (jf. sitat 4). At nynorsk kan vere eit språkleg uttrykk for tradisjon, er også synt og drøfta av andre. Vikør trekkjer fram at nynorsk har ein historisk-nasjonal funksjon i at språket uttrykkjer «nasjonal identitet med band attende til norrønt» (2011: 53). Her er det nasjonen Noreg språket er eit uttrykk for, men tankegangen er den same uavhengig av geografisk eining. At medlemane i gruppa og prorektorane refererer bakover for å syne at valet av nynorsk er i samsvar med historia, kan også vere ledd i legitimering. Vaara mfl. (2006: 798) hevdar at naturleggjering/normalisering er «the primary type of legitimation, as it seeks to render something legitimate by exemplarity» – og det er nettopp dette gruppemedlemane og prorektorane gjer. Som synt i 4.2.1 er tradisjon i seg sjølv ein legitimitetskategori, der val er sett som legitime dersom dei samsvarer med det ein alltid har gjort (van Leeuwen 2007). I datamaterialet frå HVL er tradisjonsomgrepet i tillegg til å vere direkte nemnt indirekte til stades:

20. er det nokon som har gjeve oss i oppdrag å vere ein nynorskshøgskule eller er dette noko som
21. er meir *naturleg* er det noko vi har hatt med oss heile vegen eller har vi no skal vi ta ein
22. posisjon som nynorskshøgskule (.) no skal vi ta ein posisjon (.) eller ligg dette *nedarva i oss*
23. *som ein naturleg del av* å vere på Vestlandet (.) det er litt den diskusjonen du opnar for når
24. du snakkar om språk kultur identitet og den tenker eg liksom må også ligge her så skal vi
25. ikkje gløyme det at i kongeleg resolusjon så ja jo også det Torbjørn Røe Isaksen ikkje sant
26. eg er også glad for at Høgskulen på Vestlandet frå starten viser eigenart (.) *det naturlege* (.)
27. eigenart *vårt DNA* som eg også kallar det å ha nynorsk som primærarbeidsspråk (medlem 3, første møtet, mine uthevingar) [sitat 5]

Sitatet er ytra i ein diskusjon kring korleis nynorskvedtaket er teke i mot ved HVL. Dei andre medlemane i gruppa kommenterer ikkje utsegna frå medlem 3. Det som er særleg verdt å merke seg, er spørsmålet som vert stilt i linje 22 og 23. Spørsmålet er retorisk uttrykt, og det er tydeleg at medlem 3 meiner at valet av nynorsk er naturleg, eller «del av vårt DNA». Sitatet kan tolkast som uttrykk for ei temmeleg essensialistisk identitetsforståing, der identiteten vert oppfatta som medfødd, permanent og uforanderleg. Denne identitetsforståinga er ikkje uvanleg, men ho står i kontrast til korleis dei fleste sosiolingvistar i dag oppfattar iden-

titet (sjå t.d. Røynealand 2018: 152). At nynorsk vert sett som «ein naturleg del av å vere på Vestlandet», betyr implisitt at ein ikkje kan stille spørsmål ved valet av skriftspråket (jf. van Leeuwen 2007; Vaara mfl. 2006). Ved å referere bakover i historia og peike på nynorsk som det autentiske legitimerer medlem 3 valet, men hen bidreg også til å attskape nynorsk som tradisjon. Ein kan hevde at nynorskens autentisitet er resultatet av sosial praksis, og aktørane ved HVL bidreg i autentisitetsprosessen.

5.1.2 Nynorsk for nynorskens del?

I sitat 5 spurde medlem 3 om det er «nokon som har gjeve oss i oppdrag å vere nynorskhøgskule» (linje 20). Det retoriske spørsmålet er relatert til om eit eventuelt ansvar for nynorsk er pålagt institusjonen, eller om det er eit ansvar institusjonen sjølv tek på seg. Temaet tek mykje plass i det første møtet i gruppa, og den gjennomgåande påstanden er at HVL sjølv tek på seg å vere ein nynorskhøgskule, dels som konsekvens av diskursen og oppfatninga om at nynorsk er det autentiske og naturlege språket på Vestlandet. Ut frå resten av materialet får ein inntrykk av at dei andre medlemmane deler dette synet. Det at HVL har eit ansvar for nynorsk, uavhengig av kvar institusjonen har fått ansvaret frå, er også eit argument for sjølve valet av nynorsk som hovudspråk.

Gruppa legg særleg vekt på at HVL har eit ansvar for å utarbeide eit nynorsk fagspråk:

28. det er jo noko som høgskulane har (.) eller universitet og høgskulane har forsømt (.) og at dei
29. skal yte bidrag til fagspråk på sine respektive språk og at vi har eit særskilt ansvar for det
30. nynorske fagspråket eg synest det seier seg sjølv at vi skal (.) men ikkje berre nynorsk men
31. særskilt ansvar for det
(medlem 5, andre møtet) [sitat 6]

Dette sitatet er relatert til *universitets- og høgskulelova*, som slår fast at «[u]niversiteter og høyskoler har ansvar for vedlikehold og vidareutvikling av norsk fagspråk» (universitets- og høgskulelova 2005).⁷ Dei andre medlemmane synest å stille seg bak ytringa. Oppfatninga om at det er behov for at nokon tek eit særleg ansvar for nynorsk, vert støtta av stortingsmeldinga *Mål og mening*:

7. Våren 2020 er ei ny lov om universitet og høgskular på høyring, men då datainnsamlinga for denne studien vart gjennomført, var det lova frå 2005 som var gjeldande.

Gjennomgåande er det likevel slik at nynorsk i dag står særleg svakt som fagspråk. Når det gjeld språkleg likestilling mellom nynorsk og bokmål, er det såleis eit større gap mellom prinsipp og praksis på det fagspråklege området enn på det allmennspråklege. (Kultur- og kyrkjedepartementet 2008: 106)

At aktørane i den språkpolitiske prosessen ved HVL ønskjer å gjere noko med denne situasjonen, kan forståast i lys av språkplanleggingsteori (jf. 4.1). Fagterminologi er essensielt dersom eit språk skal bli brukt vitskapleg og bli «intellektualisert» (jf. Baldauf 2005: 962). Ønsket frå gruppa om å styrke nynorsk fagspråk er dimed ein type prestisjeplanlegging. Eg har hevda at aktørane ved HVL argumenterer for valet av nynorsk fordi språket er minorisert og valet av det dimed ikkje vert oppfatta som legitimt (sjå 5.1). Norsk er på mange vis ikkje eit sjølvsagt val i ein UH-sektor der engelsk dominerer på mange område, og av nynorsk og bokmål er nynorsk det mest markerte språkvalet (jf. 2.1.1). Nynorsk vart tidleg institusjonalisert i academia, men sidan prestisjen til eit språk ikkje er statisk, og engelsk vert stadig meir dominerande, er norsk – og særleg nynorsk – framleis avhengig av institusjonalisering og anna prestisjeheving. Det går fram av datamaterialet at gruppa som utarbeidde retningslinjene, er opptekne av dette, og medlemane meiner at HVL har eit særskilt ansvar. Det gjekk fram av sitat 6, og det er også tydeleg i sitat 7, ytra nokre minutt etter sitat 6:

32. her ligg det et ansvar til høgskulen om at vi må ta et større ansvar enn det vi gjer i dag og det
33. er tydeleg identifisert at det er vi som skal ta dette ansvaret (.) det synest eg er greitt (.) det
34. gir oss ei rolle og det må vi ta inn over oss (.) veldig bra
(medlem 3, andre møtet) [sitat 7]

Dei andre gruppemedlemane seier «ja» og nikkar samtykkande til denne utsegna.

Ein motivasjon bak valet av nynorsk som hovudspråk ved HVL synest å vere at det vil kunne tene nynorskens posisjon både numerisk og ideologisk. Vaara mfl. (2006: 791) hevdar at «institutionalization contributes to legitimacy in the sense that established and widely spread ideas, practices, or forms are easily considered legitimate and no longer require specific legitimation». Ser ein datamaterialet frå HVL i lys av dette, kan aktørane ved HVL gjennom å normalisere valet av nynorsk og å gjere nynorskbruk meir utbreidd bidra til at språket på sikt ikkje treng spesi-
fikk legitimering. Vidare kan HVL gjennom utarbeidinga av ny termi-

nologi og bruk av nynorsk fagspråk også motverke assosiasjonane til det «bondske» og diskursane om nynorsk som «kunstspråk» og uttryddings-
truga (jf. 2.1.2).

Uttrykket for at det er eit behov for at nokon tek ansvar for nynorsk, kan sjåast i samanheng med statistikk om bruk av nynorsk og den minoriserte posisjonen språket har. Samstundes går det fram av datamaterialet at valet av nynorsk også er motivert av høgskulens eigeninteresser:

35. HVL tar eit særskilt ansvar for nynorsk og ikkje berre av godheitsgrunnar men og fordi det
36. faktisk er noko som HVL (.) profilerer seg på positivt
(medlem 2, første møtet) [sitat 8]

Sitatet syner at medlem 2 meiner at vedtaket er bra for nynorsken, men også for HVL gjennom at institusjonen vil profilere seg på valet. At gruppa meiner at institusjonen sjølv tener på vedtaket, kjem også fram av utdraget under (særleg frå linje 52).

37. Medlem 3: vi må ikkje framstille det som vi er redningsplattforma for nynorsken sin plass og
38. utvikling i Noregs høgare utdanning altså det er eit eller anna her med å bli for
39. Medlem 5: vi er (.) vi er ikkje rednings
40. Medlem 3: nei altså vi må ikkje framstille det som vi fornærmar oss sjølve til ei viss grad
41. sant (.) dette er ein del av vår identitet det er ikkje eit oppdrag vi tar på oss fordi ingen andre
42. har hatt det på seg det er ikkje eit oppdrag nokon har gjeve oss «huff må vi ta på oss det
43. også» (.) det er eit oppdrag vi har sjølv funne ut av at sjølv sagt dette er noe av det som ber
44. og bind oss saman mest så er det dette med språk og identitet [.] det er difor det ligg her
45. Medlem 2: og at vi
46. Medlem 3: vi eig det
47. Medlem 2: sjølv sagt det er openbert at nynorsken profitterer på at HVL [vel han som
48. hovudmål]
49. Medlem 3: det er klart
50. Medlem 2: men vi bør jo absolutt framstille det (.) altså vi må jo (.)
51. Medlem 3: ja
52. Medlem 2: sjå også fordi det er sant at vi også tenar på det ikkje sant (.) og det er kanskje vel
53. så viktig i den her samanhengen at HVL profitterer på
54. Medlem 5: ja
55. Medlem 3: ja
56. Medlem 2: på nynorskprofilen sin trur jo eg i alle fall (.) eller opplever eg
57. Medlem 3: ja også det gjev oss ei moglegheit for vidare vekst og utvikling også
(første møtet) [sitat 9]

Utsegna «HVL profitterer på nynorskprofilen sin» i linje 53–56 kan sjåast i lys av diskursen om at språk kan vere verktøy for «profitt». HVL skil seg ut ved å velje nynorsk, og medlemmane meiner det kan gje forteneste. I datamaterialet frå HVL er nynorsk altså sett både som noko autentisk, og som noko ein kan profittere på.

Vel så interessant som spørsmålet om kva og kven som tener på nynorskvedtaket, er gruppas drøftingar av framstillinga av vedtaket: «vi må ikkje framstille det som HVL er redningsplattforma for nynorsken sin plass og utvikling i Noregs høgare utdanning» (sitat 9, linje 37). Denne utsegna kan lesast på fleire måtar. Medlem 3 kan meine at HVL er (del av) ei redningsplattform for nynorsk, men at dette må skjulast i retningslinjene. Ei anna og meir rimeleg tolking er at hen ikkje meiner at HVL er del av ei redningsplattform, men at hen er redd for at andre kan oppfatte nynorskvedtaket på denne måten. Argumentasjonen i linje 43 og 44 er den same som den som er presentert i 5.1.1. Frå linje 45 responderer medlem 2 på utsegna frå medlem 3. Denne medlemmen meiner at HVL tener på å ha nynorsk som hovudspråk. Vidare syner det at medlemmen meiner det er viktig å syne omverda dette. Det er altså ikkje snakk om å skape ei urett framstilling av nynorsk, men derimot å syne ei *alternativ* framstilling. Ordet «redningsplattform» (linje 37) gjev assosiasjonar til diskursen presentert i 2.1.2 om at nynorsk er i ferd med å døy ut. Dette er ikkje ein diskurs gruppa ønskjer å bygge opp under. Medlemmane i gruppa ved HVL ønskjer å syne at nynorsk kan gje institusjonen konkurransefordelar. Det motsette, å framstille det som at HVL vel nynorsk for nynorskens del, meiner dei vil kunne skade nynorsken gjennom å forsterke eit bilde av nynorsk som eit språk som treng hjelp for ikkje å døy ut. Det vil seie at sjølv om ei styrking av nynorsk kan vere ein motivasjon bak nynorskvedtaket – ordet «openbert» i linje 47 syner at aktørane er medvitne om si rolle i ei styrking – meiner gruppa at det ikkje er strategisk å syne dette for omverda. Ved å framstille nynorskvedtaket som noko HVL tener på, kan gruppa i tillegg til å motverke diskursen om at nynorsk kan døy ut, truleg jobbe mot at nynorsk vert assosiert med tradisjon. Fleire har hevda at koplinga mellom nynorsk og tradisjonelle verdiar kan gje dårlege konkurransevilkår for nynorsk (sjå t.d. Walton 1991; Fløgstad 2004; Mæhlum 2007). Om ein aksepterer denne premisen, vil nynorsk tene på at HVL framstiller språkvalet som noko framtidsretta og positivt for institusjonen. Påstanden om at assosiasjonen til tradisjonelle verdiar kan verke negativt inn på konkurransevilkår, står

dels i kontrast til at autentisitet kan vere ein kommersiell ressurs. Data-materialet frå HVL syner at dei to diskursane kan sameksistere i argumentasjon om og oppfatning av språk. Språk som uttrykkjer autentisitet, kan også vere ein kommersiell ressurs (jf. Del Percio og Duchêne 2012; Heller og Duchêne 2012). Ein annan potensiell kontrast er at aktørane ved HVL er opptekne av prestisjeplanlegging, på same tid som dei argumenterer for nynorsk ved å peike på tradisjon.

5.2 Eit fellesspråk – men ikkje for alle?

Dei språkpolitiske retningslinjene for HVL var på høyring i organisasjonen før dei vart vedtekne. Eit av høyringssvara inneheldt følgjande kommentar:

58. I det andre avsnittet om «Nynorsken» står det følgjande: «Dei vestnorske dialektane og det
59. vestnorske fellesspråket, nynorsken, er mellom dei sterkaste vestnorske kultur- og
60. identitetsmarkørane.» Her blir det ikkje argumentert i klarspråk, då «fellesspråk» kan bli
61. lest [sic] som fleirtalsspråk. Bokmål er fleirtalsspråket, også på Vestlandet. Å argumentere
62. med dialekter og kultur er strengt tatt vikarierende motiv i denne samanhengen.
(Høyringssvar, Fakultet for lærarutdanning, kultur og idrett) [sitat 10]

Dette høyringssvaret inneheld fleire interessante punkt. For det første vert det stilt spørsmål ved kva «fellesspråk» betyr, for det andre vert det hevda at bokmål er fleirtalsspråket på Vestlandet, og for det tredje vert argumenta knytte til dialekt og kultur avviste som irrelevante. Såleis slår høyringssvaret dels beina under påstanden om at nynorsk er det autentiske språket på Vestlandet, og nynorskens legitimitet ved HVL vert dimed utfordra. Woolard (2005: 3) hevdar at når «authenticity is the legitimating ideology of a language, linguistically marked form is celebrated» – men ved HVL er ikkje alle med på festen. Samstundes må ein merke seg at høyringsinstansen ikkje uttrykkjer misnøye med den overordna politikken om at HVL har nynorsk som hovudmål, men snarare med formuleringa «det vestnorske fellesspråket». Høyringsinstansen føreslår å fjerne setninga frå retningslinjene, men gruppa som utarbeidde retningslinjene og gjekk gjennom alle høyringssvara, held fast ved ho. Grunngevinga er at

63. setninga er ei logisk oppfølging av setninga framfor som er henta frå fusjonsavtalen (vedlegg til e-post 09.03.18) [sitat 11]

Setninga det er vist til i e-posten, lyder som følgjer:

64. Avtalen seier òg at Høgskulen på Vestlandet skal «ta utgangspunkt i og byggje vidare på
65. hovudtrekk ved vestlandsk kultur, næring og tradisjonar»
[sitat 12]

Grappa meiner setninga som vert føreslått stroken, følgjer av denne og dimed av fusjonsavtalen, noko som tilseier at ho ikkje skal strykast. Fusjonsavtalen inneheld verken ordet «fellesspråk» eller ordet «identitet», så setninga som er føreslått stroken av høyringsinstansen, må lesast som ei tolking av avtalen. Her ser ein ei spenning mellom posisjonane til ulike aktørar i den språkpolitiske prosessen ved HVL: for og mot at nynorsk kan seiast å vere fellesspråket på Vestlandet – ikkje alle aktørane kjenner seg att i diskursen som vert presentert i retningslinjene. Spenninga vert synleg fordi analysen byggjer på data frå heile prosessen og ikkje berre på dei endelege retningslinjene.

Også før høyringsrunden vart det stilt spørsmål ved om alle ville kjenne seg att i formuleringa om at nynorsk er det vestnorske fellesspråket:

66. Medlem 1: eg spør om ein ting det vestnorske fellesspråket nynorsken siste linje i første
67. avsnitt (.) det er mange som bur i det vestnorske området som ikkje føler seg heime i den (.)
68. tenkjer på alle bergensarane (..) det vestnorske fellesspråket nynorsken (..) eg sette strek
69. under den eg (.) veit ikkje heilt
70. Medlem 5: kven meiner du at ikkje føler seg heime i det (.) bergensarane (.) nei gjer dei
71. ikkje det
72. [Utelatt grunna personvernomsyn]
73. Medlem 2: er det ikkje ein slags argumentasjon for den formuleringa anna stad her då [.]
74. sakspapir då der du på ein måte viser til (.) korleis nynorsk er på ein måte det (.) vestlandske
75. (..) sant (.) kommunespråket (.) korleis det er faktisk er utbreidd i (..) i dei vestlandske
76. kommunane då korleis det på ein måte har festa seg territorialt her
77. Medlem 5: ein kan (.) i staden for å skrive den sterkaste så kan ein skrive ein sterk eller ein
78. svært vesentleg
79. Medlem 1: det er som ei slags presisering av det der vestlandsk kultur
(andre møtet) [sitat 13]

I linje 73–76 vert det hevda at nynorsk er «det vestlandske kommunespråket», og at det har festa seg territorialt i dei vestlandske kommunane. Om ein ser denne grunngjevinga for å late fellesspråksformuleringa stå i lys av høyringssvaret presentert i sitat 10, er det lite truleg at ho hadde halde, sidan det i høyringssvaret vert argumentert med at bokmål er det

mest brukte språket på Vestlandet. Det er også verdt å trekkje fram at målvedtak i kommunar ofte er omdiskuterte (sjå t.d. Sunnmørsposten 2018).

Høyringssvaret frå Fakultet for lærarutdanning, kultur og idrett (sitat 10) inneheld ikkje noka grunngjeving for kvifor argumenta om dialekt og kultur vert oppfatta som irrelevante. Som synt har nettopp dialekt, og til dels også kultur, opp gjennom historia vore eit av dei viktigaste argumenta for nynorsk. Det er også heilt sentralt når andre aktørar ved HVL argumenterer for nynorsk. Kvifor vert det i høyringssvaret referert til i sitat 10 reagert på denne mykje brukte argumentasjonen? Ei mogleg årsak kan vere at mange skriftspråkbrukarar ikkje er opptekne av omsynet til dialekta. Ei anna mogleg årsak kan vere knytt til resten av innhaldet i høyringssvaret. Det vert uttrykt usemje med «fellesspråk»-formuleringa, og misnøya med denne synest å verke inn på korleis ein oppfattar argumenta som er presenterte. Nynorsk står ikkje like sterkt på alle stadane HVL held til, og tilhøyrerle til og identifikasjon med ein lokal stad står oftast sterkare enn ei regional tilhøyrerle (Røynealand 2005: 136). Mange tilsette ved HVL er bokmålsbrukarar, noko Fakultet for helse- og sosialvitskap viser til i sitt høyringssvar: «HVL er en institusjon hvor bokmål brukes blant mange ansatte og studenter.» Desse vil gjerne ikkje kjenne seg att i diskursen om nynorsk som fellesspråk. Ei tredje mogleg årsak til at argument om dialekt og kultur vert avviste, kan vere at det her er snakk om språkbruk i academia, og at dialekt og kultur som argumentasjon berre vert rekna som gyldig i andre kontekstar, som til dømes for skjønnlitteraturen og i privat språkbruk.

Rolla til bokmål var også tema i gruppa, før høyringsrunden:

80. Medlem 1: eg lurte på om bokmålet var lite vareteke
81. Medlem 5: ja [...]
82. Medlem 1: eg har hatt ein liten oppteljing her eg (.) bokmål er nemnt fire gongar (.) nynorsk
83. 15 (.) teiknspråk 14 (.) norsk 57 (.) engelsk 37 [...]
84. Medlem 2: det er vel litt sånn at norsk er nemnt så mange gongar fordi norsk er i ein
85. underordna posisjon i høve til engelsk i academia og dermed må løftast opp og det same i
86. forholdet mellom nynorsk og bokmål så det er jo det er ikkje tilfeldig (.) sant det blir jo sånn
87. når ein skal (.) løfte opp eit mindretalsspråk eller eit altså (.) samanlikna med eit større då (tredje møtet) [sitat 14]

Her forsvarer medlem 2 at bokmål er lite frekvent i retningslinjene, ved å vise til den minoriserte posisjonen til nynorsk. Omgrepet *minorisert*

viser som nemnt til forholdet mellom språk, ikkje til språket i seg sjølv (jf. 1.1), og i utsegna frå medlem 2 er det nettopp forholdet mellom språk som er sentralt. Medleimen meiner at det på grunn av den minoriserte posisjonen til nynorsk er meir naudsynt å etablere retningslinjer for bruken av nynorsk enn for bruken av bokmål. Rolla til bokmål vart altså drøfta både i gruppa og i høyringsrunden, men gruppa og høyringsinstansane verkar ikkje å ha same posisjon når det gjeld kva rolle dette skriftspråket skal spele i retningslinjene.

Det har no blitt tydeleg at ikkje alle ved HVL deler oppfatninga om at valet av nynorsk er *autentisk*. Argumentasjonen for språkvalet vert utfordra, men kritikken av han går snarare på påstandar knytte til ein felles kultur og identitet enn på tradisjon. Dette støttar opp om van Leeuwens (2007) påstand om at ein tradisjonsargumentasjon sjeldan vert utfordra, og likså Giddens (2002) påstand om at det ikkje vert stilt spørsmål ved tradisjon som argument. Samstundes er det vanskeleg å halde kultur, identitet og tradisjon frå kvarandre. Ser ein på korleis dei ulike aktørane posisjonierer seg innanfor ulike diskursar og overfor konkrete spørsmål, vert det tydeleg at det går eit skilje mellom gruppa og høyringsinstansane, men dette skiljet er like mykje eit geografisk og målpolitisk skilje. Skiljet er mellom anna avhengig av kvar dei ulike aktørane som ytrar seg, kjem frå, kva målform dei nyttar, og kvar dei står målpolitisk (der eg har kunnskap om dette). To av gruppemedlemane kjem frå tidlegare Høgskulen i Sogn og Fjordane (HiSF), som var pådrivar for nynorsk i fusjonsforhandlingane. Rolla til HiSF og språksituasjonen der kontra ved Høgskolen Stord/Haugesund og Høgskolen i Bergen skaper ei viss spenning, slik dette sitatet syner:

88. vi må ikkje ta nynorsken og løfte den opp fordi vi skal fortsatt tekke Høgskulen i Sogn og
 89. Fjordane som syntest dette var viktig i fusjonsforhandlingane (.) det må ikkje lesast sånn
 90. sant (.) det er Vestlandet her som er den berande bjelken ikkje Sogn og Fjordane som fylke
 91. og please [tilfredsstille] dei altså
 (gruppemedlem⁸, første møtet) [sitat 15]

Det er viktig for denne medleimen å framheve at nynorsk ikkje er vald for å blidgjere (studiestadane og tilsette i) Sogn og Fjordane. Gjennom utsegna framhevar også medleimen skiljelinjer mellom dei tidlegare in-

8. Nummer ikkje inkludert grunna personvernomsyn.

stitusjonane, så vel som mellom dei noverande studiestadane. Nynorsk er fleirtalsspråket i Sogn og Fjordane, men ikkje på Vestlandet som heilskap. Datamaterialet syner at røynda er mindre einskapleg enn ho framstår i retningslinjene – utan at det nødvendigvis betyr at det er motstand mot å ha nynorsk som hovudspråk.

5.3 Nynorsk som regional- eller nasjonalspråk – og HVLs rolle

At nynorsk er nært samanbunde med Vestlandet, og at vestlandske dialekter ligg tett opp til nynorsk, er frekvente argument for skriftspråkvalet til HVL. Men kva har ein slik argumentasjon å seie for spørsmålet om nynorsk er regional- eller nasjonalspråk? Betyr det at nynorsk vert oppfatta som autentisk for Vestlandet, at språket ikkje er autentisk for andre geografiske område? Og bidreg argumentasjonen presentert ved HVL til å styrke eit bilde av at nynorsk er eit regionalspråk med avgrensa geografisk autoritet og slik sett utan nasjonal autoritet (jf. Mæhlum 2007: 194)? Datamaterialet presentert her er frå koden «argumentasjon» (jf. 3 Data og metode), men perspektivet er eit anna enn i 5.1. Argumentasjonen vert ikkje granska for kva rolle han spelar i prosessen ved HVL, men snarare for kva rolle han kan spele for diskursar om og statusen til nynorsk.

Det er ikkje noko i datamaterialet frå denne studien som eksplisitt talar for at aktørane ved HVL meiner at nynorsk ikkje er eit språk for heile landet. Samstundes kan vektlegginga av nynorskens tilknytning til Vestlandet og det som vert kalla «vestlandsk kultur og identitet», i den språkpolitiske prosessen ved HVL lesast som ei styrking av diskursen om at nynorsk er eit regionalspråk, potensielt på kostnad av ein posisjon som nasjonalspråk. Woolard hevdar at autentisitet kan ha blanda resultat for minoriserte språk (2016: 24), og at den lokale tilknytninga kan vere avgrensande:

On the one hand, the very survival of subordinated languages and nonstandard varieties among native speakers under diglossic conditions often depends on their perceived value in authenticating a locally valued identity. But on the other hand, the same quality in turn hampers efforts to extend minoritized languages to new speakers, whether in a bid for critical mass for mere survival, or in an effort to move to a dominant position (ibid.)

Språka Woolard skildrar her, verkar å vere sterkare minoriserte enn det nynorsk er, men utfordringa ho peikar på, er like fullt aktuell. Ifølgje

Woolard er minoriserte språk avhengige av å bli oppfatta som uttrykk for ein identitet som er verdsett lokalt. Samstundes gjer nettopp dette at språka ikkje når ut til nye brukarar. Ei interessant utsegn i denne samanhengen vert ytra av medlem 5 i det første møtet i gruppa:

92. nynorsk er i ferd med å bli eit vestlandsspråk (.) men det skal vi ikkje skrive [sitat 16]

Her viser medlemmen til spenninga mellom nynorsk som regional- eller nasjonalspråk. Som sett i 5.1.2 var gruppa medviten om kva framstilling ho ville skape av kven/kva som tener på nynorskvedtaket ved HVL, og liknande strategiar kan forklare denne ytringa. Her kan ein trekkje ein parallell til Noregs Mållag, der den offisielle politikken er at nynorsk er eit nasjonalspråk, jamvel om nokre røyster talar for at nynorsksaka kunne tent på at nynorsk fekk ein annan status (sjå t.d. Todal 2018).

Argumentasjonen for nynorsk som er brukt av fleire aktørar ved HVL, og diskursane han byggjer på, skildrar eit språk som ifølgje Gal og Woolards (2001) modell får legitimitet ved å bli oppfatta som autentisk, og som er knytt til mellom anna tradisjon og periferi (jf. Mæhlum 2007: 63–68, 196–197). Eit anna kjenneteikn for språk av denne typen er at dei i ein eller annan forstand er stigmatiserte, i motsetnad til dei prestisjefulle majoritetsspråka. Byggjer HVL opp under ein diskurs der nynorsk er gamaldags, ruralt og lite prestisjefullt? Både ja og nei. Ja, fordi fleire av aktørane ved HVL prøver å sikre legitimitet ved å syne til autentisitet. Nei, fordi aktørane, særleg gruppa, samstundes arbeider *mot* at nynorsk skal opplevast som markert. Av 5.1.2 gjekk det fram at ein kan forstå vala tekne av gruppa som utarbeidde retningslinjene, som prestisjeplanlegging for nynorsk. Mæhlum (2007: 198) hevdar at ein ved å endre praksisformer kan endre doxa, men i dette tilfellet vil det krevje at nynorsk frigjer seg frå dominerande førestillingar knytte til det tradisjonelle og rurale. Gjennom argumentasjonen for nynorskvedtaket bidreg ikkje aktørane ved HVL til ei slik frigjering. Samstundes vert argumentasjonen presentert nettopp fordi nynorsk er markert, og aktørar ved HVL oppfattar at valet må legitimerast. Eit mønster vert synleg: *Val av minoriserte språk må legitimerast fordi språka er minoriserte, og legitimiteten vert forsøkt oppnådd gjennom å peike på trekk som er typiske for minoriserte språk.* Aktørar ved HVL opplever at dei må legitimere valet av nynorsk gjennom å syne at språket er autentisk, men gjennom å peike på tradi-

sjon, geografi og identitet bygger dei opp om eit bilde av og diskursar om nynorsk som språket, og brukarane av det, ikkje nødvendigvis er tent med. Dette er eit paradoks det synest vanskeleg å kome forbi, og det kan sjåast i samanheng med Woolards (2016) påstand om at autentisitet kan ha blanda resultat for minoriserte språk.

Like fullt: HVL kan bidra til å endre doxa – ikkje gjennom argumentasjon, men gjennom faktisk språkleg praksis. I *Språkstatus 2017* skriv Språkrådet at «[d]ersom nynorsk skal vere reelt jamstilt med bokmål, må nynorsk òg reknast og opplevast som ein naturleg og sjølvsgad del av kvardagen for bokmålsbrukarar flest» (*Språkstatus 2017*: 135). Ei synleggjering av nynorsk ved HVL, og såleis i academia som heilskap, kan potensielt bidra til å gjere nynorsk mindre markert i UH-sektoren. Diskursar om nynorskens tilknytning til det rurale og tradisjonelle kan også bli motarbeidde gjennom auka intellektualisering og institusjonalisering. Basert på materialet presentert i 5.1.2 kan ein hevde at gruppe-medlemane ønskjer å bidra til dette. Her er det verdt å hugse på at ikkje alle aktørane i den språkpolitiske prosessen ved HVL er samde i at nynorsk er «fellesspråket» på Vestlandet. Samstundes kan nesten all argumentasjonen for valet av nynorsk plasserast inn under tradisjonsomgrepet. Unntaket er nokre referansar til nynorsk som «klarspråk», i kontrast til bokmål som har mange «passivkonstruksjonar» (særleg uttrykt av medlem 5). Motsetnaden til tradisjon og autentisitet og verdiar knytte til desse ideologiane, er i lita grad er til stades i den språkpolitiske prosessen.

5.4 Det språkpolitiske spenningsfeltet mellom ideal og konkretisering av ønskt praksis

Fusjonsavtalen, sjølvje grunnlagsdokumentet for HVL, slår fast at «hovudmålforma for den nye institusjonen skal vere nynorsk» (Høgskulen på Vestlandet 2016). Samstundes slår dei endelege språkpolitiske retningslinjene fast følgjande:

93. studentar og tilsette ved HVL står sjølvsgagt fritt til å nytte den målforma dei sjølvje ønskjer
94. både skriftleg og munnleg i arbeidet sitt for og på høgskulen.
(Språkpolitiske retningslinjer for HVL) [sitat 17]

Eg vil no sjå litt nærare på desse to formuleringane. Det meste av data-materialet det vert vist til, er frå koden «spenning mellom ideal og reali-

tet» (jf. 3 Data og metode). Dei delane av datamaterialet der valfridom og kursing vert drøfta, vart også koda med «konkretisering av nynorskvedtaket».

Utdraget frå retningslinjene (sitat 17) slår fast at kvar enkelt tilsett og student ved HVL sjølv vel om hen nyttar nynorsk eller bokmål. At studentar har ein slik rett, er norma i Noreg, og setninga må lesast som ei tydeleggjering av dette. Når det derimot gjeld dei tilsette, er setninga meir interessant. For korleis kan HVL vere ein nynorskinstitusjon dersom alle tilsette kan bruke bokmål dersom dei ønskjer det? Valfridomen vart slått fast allereie i interimsstyresaka, og rektor ved HVL understreka han i ein tale i mars 2017.⁹ Fridomen til å velje var derimot ikkje inkludert i dei språkpolitiske retningslinjene som var på høyring i organisasjonen. I høyringsrunden etterlyste Fakultet for lærarutdanning, kultur og idrett formuleringa frå interimsstyresaka, og gruppa tok som eit resultat av dette inn formuleringa som er vist i sitat 17.

Valfridom kom derimot inn som tema i prosessen lenge før høyringsrunden. Gruppa hadde direkte og indirekte drøfta det i møta sine, slik ein ser døme på her:

95. vi kan jo ikkje seie at alle dei administrativt tilsette skal skrive nynorsk sant sjølv om eg «åååå
96. det kunne jo vere ein herleg draum» men det får ikkje vi til (latter) så det går ikkje (medlem 2, andre møtet) [sitat 18]

Utdraget syner at gruppemedlem 2 er positivt innstilt til nynorsk og gjerne kunne sett at alle administrativt tilsette skal skrive nynorsk, samstundes som hen ikkje trur dette er mogleg. Om ein går eit steg tilbake og ser på diskusjonane i gruppa under eitt, fungerer sitatet som illustrasjon på spennet retningslinjene vert til i: mellom ideal/draum/visjon og røynd/realitet. Andre stadar i datamaterialet vert mangel på nynorskkompetanse trekt fram som årsak til at det er umogleg å få alle administrativt tilsette til å skrive nynorsk. Denne mangelen vert også sett i samband med dei geografiske skilja som er peikte på tidlegare. Her er eit illustrerande døme:

9. Bergenskonferansen 2017, 25. mars 2017: «Helsingstale ved HVL-rektor [...]». I talen sa rektor at det ikkje er eit mål at alle tilsette ved HVL skal meistre nynorsk, og at språket ikkje må bli ei *tvangstrøye*. Ordet «tvangstrøye» peikar i retning noko som kan hemme ein, og det ber med seg ei rekke negative konnotasjonar. Ytringa frå rektor er interessant i eit mållovspektiv, sidan lova slår fast at tilsette i offentleg sektor skal nytte nynorsk og bokmål.

97. når eg er i Bergen så synest eg ikkje nynorsken står så sterkt ved høgskulen som de vil ha
98. det til (.) det er nok ganske mange administrativt tilsette absolutt eit fleirtal i Bergen som
99. ikkje er noko særleg stø i nynorsk (.) brukar nynorsk lite og (.) at nynorsken derfor blir brukt
100. nokså lite i intern saksbehandling
(gruppemedlem¹⁰, første møtet) [sitat 19]

Her ser ein at denne gruppemedlemen meiner nynorsk er lite i bruk ved studiestaden i Bergen, mellom anna grunna manglande nynorskkompetanse blant tilsette. For å heve nynorskkompetansen ved HVL ønskjer gruppa at det skal organiserast nynorskkurs. I følgjande samtale mellom to av gruppemedlemene vert det drøfta om kursa skal vere påbodne. Dei resterande tre medlemene ytrar seg ikkje i denne sekvensen.

101. Medlem 1: påbod om kurs i nynorsk eg trur (.) eg veit ikkje om det fører til noko
102. Medlem 5: nei det var (.) vi stryker påbod
103. Medlem 1: ja eg trur det
104. Medlem 5: ja ja meininga mi var ikkje å skrive påbod (.) meininga mi var å antyde at (.) å
105. for å kome med at det kanskje bør vere meir enn eit tilbod altså (.) påbod det nei vi skal
106. ikkje legge oss på den tvangslinja det trur ikkje eg
107. Medlem 1: oppnår vel ingenting det er vel det som er problemet
108. Medlem 5: nei det motsette trur eg
(tredje møte) [sitat 20]

Samtalen har utgangspunkt i eit utkast til retningslinjer (datert 19.20.17), der det står at «[k]urset bør i første omgang vere eit tilbod (påbod?)».¹¹

Kvifor bestemmer gruppa seg for at nynorskkursa skal vere valfrie, når ho er klar over behovet for slike kurs? Og kvifor tek ho inn valfri-
dom-formuleringa frå interimsstyresaka (sitat 17)? Vala gruppa gjer, må forståast i lys av ønsket ho har om at retningslinjene skal følgjast ved institusjonen:

109. eg har som ambisjon [utelatt grunna personvernomsyn] at dette er noko som ved
110. institusjonen skal takast på alvor og som (.) som skal følgjast opp og då kjem vi jo til dette
111. siste punktet om oppfølging og språklege kvalitetstiltak det er jo sånn (.) men det er klart at
112. (.) at jo meir vidløftig teksten blir på konkrete tema jo (.) jo mindre sjanse er det for at det
113. vert følgt opp
(medlem 5, andre møtet) [sitat 21]

10. Nummer ikkje inkludert grunna personvernomsyn.
11. Formuleringa om nynorskkurs vert til slutt inkludert i innstillingsteksten til retningslinjene («Forslag til språkpolitiske retningslinjer Høgskulen på Vestlandet, Innstilling frå ei arbeidsgruppe, 27.11.2017»), ikkje i sjølve retningslinjene.

Dei andre medlemmane responderer ved å nikke samtykkande. Datautdraget syner at gruppa ser ein samanheng mellom oppfølging av retningslinjene og grada av realisme i dei. Gruppa er positivt innstilt til nynorsk, men samstundes klar over at ikkje alle ved HVL er like positivt innstilte til at nynorsk skal vere hovudspråket ved HVL, og at mange manglar kompetansen som trengst for å skrive nynorsk.

Ifølgje van Leeuwen er rasjonalitet ein legitimitetskategori, og instrumentell rasjonalitet – som eg meiner vi ser i datautdraget over – legitimerer praksis med referanse til mål, bruk og effekt (van Leeuwen 2007: 101). I lys av dette kan ein hevde at det er rasjonelt av gruppa å ikkje køyre påbodslinja når målet er at retningslinjene skal bli følgde. Denne analysen vert særleg støtta av sitat 20, der ytringa «oppnår vel ingenting» i linje 107 er sentral. Cooper (1989: 78) hevdar at «[e]vasion, avoidance, or nonenforcement of a policy generally result when there is widespread resistance to it among the public». Dersom dei som skal følgje ein språkpolitikk, er motstandarar av politikken, vil dei ikkje setje han ut i livet. Difor må alle språkplanleggarar – inkludert gruppa ved HVL – ifølgje Cooper «consider ways and means to create a climate of opinion favorable to the adoption of the planned innovation» (ibid.). Gruppa må syte for at tilsette ved HVL er positivt innstilte til retningslinjene. Ho går altså inn for valfridom av strategiske og pragmatiske årsaker. Tilsette flest ved HVL har ikkje like mykje makt i utarbeidinga av språkpolitikken som det gruppemedlemmane har, men til sjuande og sist er det opp til desse tilsette å gjere språkpolitikken om til språkleg praksis: «The planner proposes, but the community disposes» (Haugen 1966: 24). At gruppa vel å inkludere setninga om valfridom henta frå interimsstyresaka, syner også at gruppa lyttar til høringsinstansane. Som Thingnes (2020) syner, er dette viktig for at prosessen med å utarbeide retningslinjer skal bli tillagd legitimitet, noko som i neste steg bidreg til at retningslinjene vert følgde.

Samstundes må ein spørje seg om sjølve nynorskvedtaket vert realisert når det i så stor grad vert lagt vekt på valfridom. Valfridomen slår dels beina under heile vedtaket, og såleis potensielt under alle punkta i retningslinjene som handlar om bruk av nynorsk. For å oppnå eit mål om at retningslinjene skal følgjast, og dimed at nynorsk skal vere hovudmålet, kan gruppa ha laga retningslinjer som ikkje sikrar bruk av nynorsk. At gruppa vel å slå fast at kvar enkelt tilsett sjølv vel målform, kan forståast som eit strategisk val, men det kan òg grunne på ei redsle for å

stille krav. Gruppemedlemene viser til at ikkje alle tilsette ved HVL kan nynorsk. Ved å stille strengare krav til nynorskkompetanse og -bruk kunne gruppa ha utfordra denne realiteten, men det vert ikkje gjort. Samstundes spesifiserer retningslinjene at visse dokument skal vere på nynorsk – utan at det vert slått fast kven som skal skrive desse.

6 Konklusjon

Denne artikkelen har teke føre seg Høgskulen på Vestlandets vedtak om å ha nynorsk som hovudspråk. Artikkelen har gjeve eit innblikk i korleis språkpolitikk vert utarbeidd, og korleis språkval vert argumenterte for og forsvarte. Eit gjennomgåande tema i artikkelen har vore dei ulike spenningane som oppstår og kjem til syne i diskusjonane kring vedtaket. Overordna har eg drøfta kva som skjer i det språkpolitiske spenningsfeltet mellom ideal og realitet, og eg har svart på tre forskingsspørsmål: Kvifor argumenterer dei språkpolitiske aktørane for nynorsk også etter at språkvalet er gjort? Korleis argumenterer dei for nynorsk? Korleis bidreg HVL til å oppretthalde og/eller endre eit etablert bilde av nynorsk?

Artikkelen syner at aktørane ved HVL argumenterer for nynorsk fordi språket på mange måtar er minorisert, og at språkvalet difor må forklarast og legitimerast. Vidare syner han at valet vert legitimert ved å argumentere for at nynorsk er det *autentiske* språket på Vestlandet, valet av det er i tråd med historia og tradisjonen, og såleis *naturleg*. Samstundes syner analysen at denne argumentasjonen vert utfordra innetter i institusjonen, gjennom ei usemje kring formuleringa «det vestnorske fellesspråket, nynorsken» og diskursen ho byggjer på. Gruppemedlemene må balansere mellom eit ønske og ein visjon for nynorsk ved HVL og ei røynd der nynorsk ikkje står like sterkt som idealet og den overordna språkpolitikken skulle tilseie. Spenninga mellom ideal og realitet er til stades gjennom heile den språkpolitiske prosessen, og måten gruppa handterer spenninga på, kan dels forklarast med at gruppa ønskjer at retningslinjene faktisk skal følgjast ved institusjonen.

Ei anna spenning kjem til syne i studien av HVLs rolle i å oppretthalde eller endre eit etablert bilde av nynorsk. Ved å peike på tradisjon, dialekt, geografi og identitet støttar HVL opp om diskursar om nynorsk som eit tradisjonelt vestlandsspråk. Assosiasjonane og verdiane knytte til nynorsk er ikkje nye. Dei kan sporast langt tilbake i tid, og til både

positive og negative framstillingar av språket. Det som er nytt her, er ei avdekking av at tradisjonsdimensjonen er så sentral også i denne konteksten. HVL er ein stor akademisk institusjon, som ifølgje fusjonsavtalen ønskjer å bli eit universitet som er retta nasjonalt så vel som internasjonalt, og som tilbyr utdanningar retta mot framtida. Trass i dette byggjer argumentasjonen for nynorsk på tradisjon, ikkje på framtidsvisjonar. Som ein kontrast til argumentasjonen som dels opprettheld eit gammalt bilde av nynorsk, driv gruppa som utarbeidde dei språkpolitiske retningslinjene, prestisjeplanlegging for nynorsk. Aktørane ved HVL uttrykkjer eit tydeleg ønske om å styrke språket. Gjennom faktisk bruk av nynorsk kan institusjonen vere med på å endre det bildet han sjølv byggjer opp under i sin argumentasjon for språket. HVL kan såleis spele ei rolle som på sikt er med på å gjere behovet for å forklare og legitimere bruk og val av nynorsk mindre.

I denne artikkelen har omgrepet «minorisert» vore sentralt. Omgrepet har festa seg i internasjonal sosiolingvistik, men er lite brukt i ein norsk kontekst. Eg har synt at omgrepet er brukeleg også om norske forhold. Omgrepet viser til forholdet mellom språk, og i denne artikkelen har det vore tydeleg at nynorsk vert sett opp mot bokmål, og at det er forholdet mellom dei to som gjer at nynorsk vert oppfatta som markert. «Minorisert» synleggjer at statusen til eit språk er resultat av ein prosess, og at statusen ikkje er absolutt. HVL vil gjennom nynorskvedtaket og den språklege praksisen som vil følgje av det – uavhengig av kva denne vert – spele ei rolle i den kontinuerlege prosessen som verkar inn på statusen til nynorsk.

Gjennom analysen har eg sett datamaterialet i lys av Mæhlums (2007) tradisjon–modernitets-akse. Mæhlum nyttar sjølv aksene for å forstå nynorsk–bokmål-relasjonen, og ho spør om nynorsk er i «tradisjonens varetekt». Om spørsmålet skulle svarast på ut frå datamaterialet frå HVL, hadde ikkje svaret vore eintydig. Nynorsk er eksplisitt vald som språk ved HVL, og valet er grunngeve ved mellom anna å peike på tradisjon. Ifølgje Giddens (2002) er det posttradisjonelle samfunnet merkt av at tradisjon ikkje lenger vert tradert, men snarare diskutert og såleis vald. Ein kan hevde at det er dette som skjer ved HVL. I kva grad argumentasjonen er medviten, er derimot meir uvisst. Tradisjon står dels i vegen for argumentasjon som nynorsken, og dimed brukarane av han, kunne vore betre tent med, men samstundes spelar HVL ei rolle i å skape og attskape ein tradisjon som har halde liv i nynorsk. Analysen har synt

at tradisjon og modernitet er dynamiske storleikar. Vektlegginga av tradisjon er i utgangspunktet sett som ei motseiing til ønsket om prestisjebygging. Men dersom ein legg eit meir dynamisk syn til grunn, treng dei to kanskje ikkje vere motseiingar, men i staden fungere som komplementære storleikar.

Referansar

- Almenningen, Olaf, Oddmund L. Hoel, Geir M. Pilskog og Håvard Tangen. 2003. *Studentar i målstrid*. Oslo: Studentmållaget i Oslo / Det Norske Samlaget.
- Arnestad, Georg. 2002. «Kulturregion Vestlandet» – Føresetnader og utfordringar for ein felles kulturregion på Vestlandet. Rapport nr. 5. Sogn-dal: Høgskulen i Sogn og Fjordane.
- Baldauf, Richard. B. Jr. 2005. Language planning and policy research: An overview. I: *Handbook of research in second language teaching and learning*, red. Eli Hinkel, 957–970. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Bourdieu, Pierre. 1977. *Outline of a theory of practice*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Bull, Tove. 1997. Språk og læring. I: *Hovudmål og sidemål i norsk skole. Er vi ved et veiskille?* 16–28. Konferanse i Trondheim 11.–12. februar 1997. Konferanserapport Trondheim: NTNU/Allforsk.
- Bull, Tove. 2004. Nynorsk som minoritetsspråk. *Språknytt*. 3–4/2004. Tilgjengeleg frå https://www.sprakradet.no/Vi-og-vart/Publikasjoner/Spraaknytt/Arkivet/2004/Spraaknytt_2004_3_4/Bull/
- Cooper, Robert L. 1989. *Language planning and social change*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Costa, James, Haley De Korne og Pia Lane. 2017. Standardising minority languages reinventing peripheral languages in the 21st Century. I: *Standardizing minority languages: Competing ideologies of authority and authenticity in the global periphery*, red. Pia Lane, James Costa og Haley Jean De Korne, 1–23. New York: Routledge.
- Cresswell, Tim. 2015. *Place: An introduction*. Chichester: Wiley Blackwell.
- Del Percio, Alfonso og Alexandre Duchêne. 2012. Commodification of pride and resistance to profit: language practices as terrain of struggle

- in a Swiss football stadium. I: *Language in Late Capitalism. Pride and Profit*, red. Alexandre Duchêne og Monica Heller. 43–72. New York: Routledge.
- Fløgstad, Kjartan. 2004. *Brennbart*. Oslo: Gyldendal.
- Gal, Susan og Kathryn A. Woolard. 2001. Constructing languages and publics: Authority and representation. *Pragmatics* 5:2. 129–138.
- Gal, Susan. 2012. Sociolinguistic regimes and the management of «Diversity». I: *Language in Late Capitalism. Pride and Profit*, red. Alexandre Duchêne og Monica Heller. 22–42. New York: Routledge.
- Giddens, Anthony. 2002. *Runaway world: How globalization is reshaping our lives*. 2. utgåve. London: Profile books.
- Grepstad, Ottar. 2003. «Eitt nynorskrike? Om regionalisering av nynorsken.» Foredrag på konferansen «Strukturrendringar i Kommune-Norge» 25.4.2003. Tilgjengelig frå http://www.aasentunet.no/filestore/structured_upload/PDF_og_Flash/Talar_og_artiklar/61EAFCDf25FB413C8DA39FC8068ECC42.pdf
- Grepstad, Ottar. 2006. *Viljen til språk*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Haugen, Einar. 1966. *Language conflict and language planning: The case of modern Norwegian*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Heller, Monica og Alexandre Duchêne. 2012. Pride and profit: changing discourses of language, capital and nation-state. I: *Language in Late Capitalism. Pride and Profit*, red. Alexandre Duchêne og Monica Heller, 1–21. New York: Routledge.
- Hornberger, Nancy H. 2006. Frameworks and models in language policy and planning. I: *An introduction to language policy: Theory and method*, red. Thomas Ricento, 24–41. Malden, MA: Blackwell.
- Hult, Francis M. 2015. Making policy connections across scales using nexus analysis. I: *Research methods in language policy and planning. A practical guide*, red. Francis M. Hult og David C. Johnson, 217–232. Chichester: Wiley Blackwell.
- HVL. 2016, 25. mai. *Avtale om gjennomføring av fusjon mellom Høgskolen i Bergen (HiB), Høgskulen i Sogn og Fjordane (HiSF) og Høgskolen Stord/Haugesund (HSH)*. <https://www.hvl.no/contentassets/2028704b3cc349e39369f27595782a3d/fusjonsavtale-endeleg.pdf>
- Høgskulen på Vestlandet. (2016, 25. mai). *Avtale om gjennomføring av fusjon mellom Høgskolen i Bergen (HiB), Høgskulen i Sogn og Fjordane (HiSF) og Høgskolen Stord/Haugesund (HSH)*. Henta frå

<https://www.hvl.no/contentassets/2028704b3cc349e39369f275957-82a3d/fusjonsavtale-endeleg.pdf>

Haarmann, Harald. 1990. Language planning in the light of a general theory of language: a methodological framework. *International Journal of the Sociology of Language* 86, 103–126.

Johnsen, Sverre S. 2019. Grunnleggjande spørsmål om språkending og norsk språkhistorie. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 37:1, 77–138. Tilgjengeleg frå <http://ojs.novus.no/index.php/NLT/article/view/1649>.

Johnson, Davis Cassels. 2009. Ethnography of language policy. *Language Policy* 8:2, 139–159.

Johnson, Davis Cassels. 2013. *Language Policy*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.

Johnson, Davis Cassels. 2015. Intertextuality and language policy. I: *Research methods in language policy and planning. A practical guide*, red. Francis M. Hult og David C. Johnson, 166–180. Chichester: Wiley Blackwell.

Johnson, Davis Cassels og Eric. J. Johnson. 2015. Power and agency in language policy appropriation. *Language Policy* 14, 221–243.

Kjelsvik, Bjørghild og Pia Lane. 2011. Kva kjenneteiknar etnografiske metodar i diskursanalyse? I: *Diskursanalyse i praksis. Metode og analyse*, red. Tonje Raddum Hitching, Anne Birgitta Nilsen og Aslaug Veum, 235–255. Kristiansand: Høyskoleforlaget.

Kloss, Heinz. 1967. «Abstand languages» and «ausbau languages». *Anthropological Linguistics* 9:7, 29–41.

Kultur- og kyrkjedepartementet. (2008). *Mål og meining. Ein heilskapleg norsk språkpolitikk*. (St.meld. nr. 35 (2007–2007)) Henta frå <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/stmeld-nr-35-2007-2008-/id519923/>

Kulturdepartementet. 2020. *Prop. 108 L (2019–2020). Lov om språk (språklova)* <https://www.regjeringen.no/contentassets/92c0cb-2b20ba4d2aac3c397c54046741/nn-no/pdfs/prp20192020-010800odddpdfs.pdf> [Lasta ned 12.05.2020]

Kunnskapsdepartementet. (2016, 17. juni). *Høgskulen på Vestlandet får 11 millionar kroner i fusjonsstøtte*. Pressemelding 17.06.2016. KD. <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/11-millionar-i-fusjonsstotte/id2505014/> [Lasta ned 13.02.2019]

Lane, Pia. 2011. Neksusanalyse – minoritetsspråkpolitikk og språkskifte i et tospråklig samfunn. I: *Diskursanalyse i praksis. Metode og analyse*,

- red. Tonje Raddum Hitching, Anne Birgitta Nilsen og Aslaug Veum, 239–256. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Milani, Tommaso M. 2002. Nynorsk: An endangered minority language? *L'analisi linguistica e letteraria* 10, 325–338.
- Mæhlum, Brit. 2002. Hvor går vi – og hvorfor? Et forsøk på å trekke noen store linjer i utviklingen av norsk talemål. *Målbryting* 6, 67–92.
- Mæhlum, Brit. 2007. *Konfrontasjoner. Når språk møtes*. Oslo: Novus Forlag.
- Mæhlum, Brit og Stian Hårstad. 2018. Nasjonale og regionale identiteter. I: *Ideologi*, red. Tove Bull, 245–326. Norsk språkhistorie, hovudred. Helge Sandøy og Agnete Nesse. Bd. 3. Oslo: Novus.
- Mållova. 1980. *Lov om målbruk i offentlig teneste*. (LOV-1980-04-11-5) <http://lovdata.no/dokument/NL/lov/1980-04-11-5> [Lasta ned 25.12.2019]
- NRK 2016. *Slik blir den nye Vestlandshøgskulen*. <https://www.nrk.no/sognogfjordane/slik-blir-den-nye-vestlandshogskulen-1.12931427>. [Lasta ned 23.09.2019]
- Røyneland, Unn. 2005. *Dialektnivellering, ungdom og identitet. Ein komparativ studie av språkleg variasjon og endring i to tilgrensande dialektområde, Røros og Tynset*. Avhandling for graden dr.art. Acta Humaniora nr. 231. Oslo: Unipub.
- Røyneland, Unn. 2008. Språk- og dialektkontakt. I: *Språkmøte: innføring i sosiolingvistik*, red. Gunnstein Akselberg, Brit Mæhlum, Unn Røyneland og Helge Sandøy, 15–35. Oslo: Cappelen Damm.
- Røyneland, Unn. 2013. «The voice from below»: Norwegian language reforms in the 21st century. I: *In Search of Universal Grammar: From Old Norse to Zoque*, red. Terje Lohndal, 53–76. Amsterdam: John Benjamins.
- Røyneland, Unn. 2018. Virtually Norwegian: Negotiating language and identity on YouTube. I: *Multilingual Youth Practices in Computer Mediated Communication*, red. Cecelia Cutler og Unn Røyneland, 145–168. Cambridge: Cambridge University Press.
- Røyneland, Unn, Terje Lohndal, Hilde Sollid, Wegard Harsvik, Hilde Sandvik, Shahzad Rana og Hildegunn Soldal. 2018. *Språk i Norge. Kultur og infrastruktur*. Oslo: Språkrådet.
- Saldaña, Johnny. 2013. *The Coding Manual for Qualitative Researchers*. Andreutgåve. London: SAGE.

- Sandøy, Helge. 2016. (red.). *Norsk språkhistorie. Bd. 1: Mønster*. Oslo: Novus.
- Skog, Berit, Anne Haukenes og Ronny Jørgenvåg. 1997. *Fellespråklige lærebøker i samfunnslære. Rapport nr. 6: Elev- og lærerundersøkelsen: Hovedresultater*. Trondheim: Senter for etterutdanning, Allforsk.
- Språkrådet. 2009. *Mandatet*. <https://www.sprakradet.no/Sprakavare/Norsk/normering/Rettskrivingsvedtak/nynorsknorm/bakgrunn/Mandatet/> [Lasta ned 25.05.2019]
- Språkrådet. 2011. *Ny rettskriving for 2000-talet. Rettskrivingsnemnda for nynorsk. Innstilling, april 2011*. <https://www.sprakradet.no/upload/Rettskrivingsnemnda/Innstilling%20nynorsk.pdf> [Lasta ned 25.05.2019]
- Språkrådet. 2017. *Kunnskapsdepartementet – om målbruksarbeidet i universitets- og høyskolesektoren*. <https://khrono.no/files/2017/12/27/Malbruksarbeidet%20i%20universitets-%20o%20og%20h%C3%B8gskolesektoren%20-%20SpracC%8AkracC%8Adet.pdf> [Lasta ned 16.09.2019]
- Språkrådet. 2019. *Språkrådet fryktar at elevane blir dårlegare i norsk*. <https://www.sprakradet.no/Vi-og-vart/hva-skjer/Aktuelt/2019/sprakradet-fryktar-at-elevane-bli-darlegare-i-norsk/> [Lasta ned 11.12.2019]
- Språkstatus 2017. <https://www.sprakradet.no/globalassets/vi-og-vart/publikasjoner/sprakstatus/sprakstatus-2017.pdf> [Lasta ned 25.06.19]
- Sture, Vebjørn. 2018. *Nynorsken døyr snart ut*. <https://malungdom.no/2018/nynorskmytar/doyrut/> [Lasta ned 16.09.2019]
- Sunnmørsposten. 2018. *Nei til nynorskdiktatur*. <https://www.smp.no/meninger/2018/06/07/Nei-til-nynorskdiktatur-16868855.ece> [Lasta ned 23.09.2019]
- Thingnes, Jorunn S. 2015. *Skriftmangfald på norsk: språkforvaltning, normbrot og språkbaldningar*. Masteroppgåve, Universitetet i Oslo. <https://www.duo.uio.no/handle/10852/45800>
- Thingnes, Jorunn S. 2020. *Å velje minoriserte språk. Språkpolitikk og språkval i akademia*. Doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo. <http://hdl.handle.net/10852/80634>
- Todal, Jon. 2018. Ein ny strategi for målrørsla. Lærdommar frå same-rørsla. *Målreising 2017*. (Upublisert hefte)

- UHR. 2007. Universitets- og høgskulerådet. *Språkpolitisk plattform*. https://www.uhr.no/_f/p1/ib79b8f30-20e6-4042-8341-52274fc83ea3/spraakpolitisk_plattform-19022007.pdf [Lasta ned 25.05.2019]
- Universitets- og høgskolelova. 2005. *Lov om universiteter og høyskoler*. (LOV-2005-04-01-15) <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-04-01-15> [Lasta ned 25.12.2019]
- van Leeuwen, Theo. 2007. Legitimation in discourse and communication. *Discourse & Communication* 1:1, 91–112.
- Vaara, Eero, Janne Tienari og Juha Laurila. 2006. Pulp and Paper Fiction: On the Discursive Legitimation of Global Industrial Restructuring. *Organization Studies* 27:6, 789–813. <https://doi.org/10.1177/0170840606061071>
- Vikør, Lars S. 2011. Norsk språksituasjon i eit internasjonalt perspektiv. I: *Språk og samfunn: heime og ute: festskrift til Lars S. Vikør 65 år*, red. Olaf Almenningen, Marit Hovdenak og Dagfinn Worren, 48–54. Oslo: Novus.
- Vikør, Lars S. 2017. Er nynorsk eit språk eller ei målform?. I: *I teneste for nynorsken. Heidersskrift til Olaf Almenningen 70 år*, red. Knut E. Karlsen, Dagfinn Rødningen og Håvard Tangen, 181–188. Oslo: Novus.
- Vikør, L. S. 2018. The Norwegian language situation. An overview. I: *Perspectives on two centuries of Norwegian language planning and policy. Theoretical implications and lessons learnt*, red. Ernst Håkon Jahr, 15–28. Uppsala: The Royal Gustavus Adolphus Academy for Swedish Folk Culture.
- Walton, Stephen J. 1991. Nynorsken mellom modernismen og post-modernismen. *Norskleraren* 1991, hf. 3, 20–38.
- Wold, Ingrid. 2018. *Kvifor ikkje nynorsk? Mekanismer og årsaker - Ein metaanalyse av sju studiar om den nynorske lekkasjen i randsoner*. Masteroppgåve, Noregs teknisk-naturvitskaplege universitet.
- Woolard, Kathryn. A. 2005. *Language and Identity Choice in Catalonia: The Interplay of Contrasting Ideologies of Linguistic Authority*. UC San Diego: Institute for International, Comparative, and Area Studies. Henta frå <https://escholarship.org/uc/item/47n938cp>
- Woolard, Kathryn. A. 2016. *Singular and plural. Ideologies of Linguistic Authority in 21st Century Catalonia*. Oxford: Oxford University Press.

Abstract

This article examines Western Norway University of Applied Sciences' decision to choose Nynorsk as the institution's main language, and how this decision was justified and specified when the institution developed language policy guidelines. The article explores the tension between ideal and reality in policy negotiation, and draws our attention to discourses about Nynorsk. The data is collected by observing the development of the guidelines, and consists primarily of interview, observation, comments from a consultative round and from the final guidelines. The analysis combines ethnographically oriented discourse analysis and ethnography of language policy, and the data is studied in light of theories of linguistic authenticity, legitimacy and language policy. The article demonstrates that Nynorsk is part of a minority language discourse where language choices must constantly be explained and defended. Furthermore, it shows how Western Norway University of Applied Sciences can help maintain and change the image of Nynorsk that made it necessary to defend the choice of language in the first place.

Arbeidet er delvis finansiert av Noregs forskingsråd gjennom ordninga Senter for framifrå forskning, prosjektnummer 223265.

Jorunn Simonsen Thingnes
Høgskulen på Vestlandet, campus Sogndal
Institutt for språk, litteratur, matematikk og tolking
Postboks 133
NO-6851 Sogndal
jorunn.simonsen.thingnes@hvl.no

Universitetet i Oslo
Senter for fleirspråklegheit
Postboks 1102 Blindern
NO-0317 OSLO

Norsk språkhistorie 3. Ideologi. Red.: Tove Bull. Oslo: Novus forlag, 2018. 548 s. ISBN: 978-82-7099-849-4.

Anmeldt av Toril Opsahl

Den store, norske språkhistorien er nå fullført, i den forstand at samtlige fire bind har forlatt trykkpressen, sett dagens lys, og forhåpentligvis nådd et bredt utvalg lesere. Etter at bind 1 har presentert språkstruktur, og bind 2 praksis, står ideologier for tur i bind 3 (heretter NSH III). Tove Bull med kollegaer har gjort et pionerarbeid, for dette er første gang det er gitt ut et eget bind om ideologier i språkhistorie. Formålet er tydelig uttalt: «Føremålet med ideologianalyse i norsk språkhistorisk sammenheng er å avdekkje premisser, forestillingar og haldningar som har lege til grunn for dei språklege og språksosiale endringane som har prega språkutviklinga her til lands gjennom tida.» (NSH III: 25). Med bindene *Mønster*, *Praksis* og *Ideologi* på plass er vi et skritt nærmere innsikt i det Michael Silverstein (1945–2020) kalte «the total linguistic fact» (Silverstein 1985). For å forstå språklig mening fullt ut må vi nettopp inkludere aspekter som angår både språklig form, språkbruk og språkideologi, og vi må se dem sammen i et gitt domene.

Behovet for å innlemme en språkideologisk dimensjon i et verk som *Norsk språkhistorie* har blitt aktualisert gjennom debatten som oppstod i kjølvannet av deler av kritikken av NSH I, *Mønster* (jf. Stausland Johnsen 2019; Sandøy, Conzett, Kristoffersen & Nesse 2020, samt flere oppslag i *Norsk Tidend*). Her kommer det fram at det den dag i dag eksisterer høyst ulike forestillinger om hvilke mønster (og hvilken praksis) som er relevante i domenet 'norsk språkhistorie'. Tove Bulls innledningskapittel i NSH III kom til før den nevnte debatten, men kan like fullt berike den, for hun viser tydelig hvordan ideologier konstruerer verdisyn, hvordan de er med på å determinere hva vi legger vekt på og hva vi ser bort fra, og dermed strukturerer vår oppfatning om verden. Denne innsikten har lagt premissene for den redaksjonelle linja i NSH III, der enkeltforfatterne har fått mer eller mindre frie tøyler hva gjelder forståelse og bruk av ideologibegrepet, men med krav om å innta et metaperspektiv. Åpen refleksjon er et viktig bærende prinsipp: «Om det er så at vi er styrte av historiske tankemønster, er det jo berre refleksjon over historia som kan frigjere oss frå historia», skriver Bull (NSH III: 42).

Målsetningen for verket *Norsk språkhistorie* er blant annet å gi rom for det breie perspektivet på språk, og å bidra til refleksjon om språk, språklig variasjon og språkendring, samt å skape innsikt i samlivet mellom ulike språksamfunn (Forord til verket, se f.eks. NSH III: 9). Det er disse uttalte målsetningene som bør være premissene bindet vurderes opp mot i en anmeldelse, og jeg kan allerede nå avsløre at etter mitt syn lykkes Bull og co. med å oppfylle de aller fleste målsetningene, med større eller mindre bravur. Mine kritiske kommentarer i det følgende springer stort sett ut fra et «*mye vil ha mer*»-perspektiv, eller reaksjon mot form, heller enn fra dyp faglig uenighet. Avslutningsvis vil jeg likevel komme med et hjertesukk, som angår verket som helhet like mye som dette bindet. Det henger sammen med den overordnede målsetningen om «å vere eit moderne fagleg referanseverk» (ibid.).

Hovedstammen i NSH III er et innledningskapittel og fem tematiske kapitler. Innledningskapittelet har jeg alt vært inne på, og her bereder Tove Bull grunnen for de påfølgende bidragene gjennom en innsiktsfull diskusjon av ideologibegrepet. Bull bruker blant annet rammeverket til Irvine og Gal (2000) for å tydeliggjøre de semiotiske prosessene som virker på og i meningsdanning (se NSH III: 32–36). Akkurat her savner jeg en referanse til en av de første som anvendte dette rammeverket systematisk i en (nord-)norsk språkhistorisk sammenheng, nemlig Hilde Sollid (Sollid 2009). En slik framheving kunne òg bidratt til å øke antallet kvinner i bindets personregister, som, etter det jeg kan se etter en grovtelling, står i forholdet 93 % vs. 7 % i favør menn. Det er gode grunner til at kjønnsfordelingen er som den er i en framstilling av historiske forhold, og mye beror nok på tilfeldigheter. Det er samtidig et mål i dette bindet å røske opp i etablerte forestillinger vi kanskje tar for gitt: «Fagleg kanonisering over tid stenger for ny innsikt og forståing og frys fast tradisjonelle ideologiar. Føremålet med dette bandet er det motsette; vi kan gjerne kalle det dekanonisering.» (NSH III: 27) Jeg lurar på om dekanoniseringsprinsippet kunne vært skrudd til enda et hakk når det gjelder bevissthet om kjønns mangfold.

Mangfold er imidlertid tydelig til stede på andre tekstnivåer. Bindet følger antologipreget og samme liberale språknorm som de foregående bindene; enkeltbidragene har (til dels svært) ulik struktur og stil, og er skrevet på norsk – både bokmål og nynorsk – og svensk. Den faglige og språklige polyfonien er ikke et uttrykk for totalanarki, for samtlige bidragsyttere holder seg innenfor offisiell rettskriving og innenfor de faglige

målene som er meislet ut for NSH-prosjektet. Jeg er personlig stor tilhenger av et slikt redaksjonelt grep, der anerkjennelsen og framvisningen av et språkmangfold i seg selv fungerer som en spore til refleksjon om språklig variasjon. Bull peker i innledningen på hvordan Norge på sett og vis skiller seg ut, siden standardspråkkideologien aldri har fått like sterkt rotfeste her som i andre europeiske land. Samtidig eksisterer det også hos oss et prestisjehierarki, der forholdet mellom ulike varieteter «heilt openbert [er] i ideologisk spel» (NSH III: 44).

De fem hovedkapitlene i NSH III er skrevet av hhv. Oddmund Løkensgard Hoel («Norsk språkhistorieskriving»), Helge Sandøy («Idéhistoria om norsk språk»), Brit Mæhlum og Stian Hårstad («Nasjonale og regionale identiteter»), Lars S. Vikør («Standardspråk og normering») og Tore Janson («Förändring av uppfattningar om språk i Norge och omvärlden»). Kapitlene favner bredt, men samtlige berører på et eller annet tidspunkt og én eller annen måte spørsmål knyttet til nasjonsbegrepet. NSH er blitt til gjennom et større samarbeidsprosjekt mellom en rekke forskningsmiljøer. Norge er ikke større enn at en norsk anmelder lett havner i en situasjon der man har vært kollega eller jobbet tett sammen med deler av forfatterkollegiet på et eller annet tidspunkt. Jeg gjør leserne oppmerksom på at for mitt vedkommende gjelder det særlig i tilfellene Hårstad, Mæhlum og Vikør.

Oddmund Løkensgard Hoel skriver altså om språkhistorieskriving, nærmere bestemt om norsk språkhistorieskriving som vitenskapelig aktivitet. Om det har sammenheng med at han har bakgrunn fra historiefaget, vet jeg ikke, men dette er etter min oppfatning det kvalitativt beste og mest interessante bidraget i dette bindet av NSH. Hoel gir en kronologisk, grundig og møysommelig, men aldri kjedelig redegjørelse for norsk språkhistorieskriving fra den spede begynnelse før 1830 og fram til vår tid, der vi følger språkhistorieskriving fra å ha hatt en nærmest hegemonisk status fram til å ha blitt mer eller mindre marginalisert. Hoel avslutter kapittelet med peke på hvordan NSH I–IV har vært et stort felles løft for de norske språkhistoriske fagmiljøene, men at det gjenstår å se «[...] om *Norsk språkhistorie* har konsolidert fagmiljøa kring å halde fram den felles innsatsen i ein norsk kontekst» (NSH III: 148). Slik sett tilbyr han et metaperspektiv og åpen refleksjon om det verket vi leser, samtidig som han bidrar til det samme verket. Hoel framstår som en historiker som utviser sunn forsiktighet; det er kildene som spiller hovedrollen, løftes fram og levendegjøres. Levendegjøringen er blant annet en konsekvens av at dette

er et historiografisk arbeid, og «[historieskriving] skjer ofte i eit så intimt samspel med samfunnet ikring at forskning og formidling ikkje kan skiljast» (NSH III: 54). Det som gjør kapittelet særlig interessant for en språkviter, er at språkhistorieskrivingens historie blir belyst med sideblikk til utviklingen av historiefaget og den allmenne språkvitenskapen. Framstillingsformen i dette kapittelet gjør at det egner seg som oppslagsverk, men også som en tidvis medrivende fortelling, der Hoels framstillingsform er en helstøpt syntese av forskning og formidling: «Ein kan spørja seg kva fonetikaren Storm, professor i framandspråk, oppteken av levande språk og synkrone perspektiv, har å gjera i ei framstilling av norsk språkhistorieskriving», spør Hoel under kapitteloverskriften «Det levande språket, og språkhistoria som aldri vart,» før han viser på rein kriminalroman-maner hvordan Johan Storms søknad om støtte til en samlet framstilling av norsk språkhistorie etter reformasjonen ble nedstemt med én stemme i Stortinget i 1877 (og der en positiv stemmeberettiget kom for seint til avstemmingen), og hvordan avgjørelsen kan ses som uttrykk for at språkhistorieskriving og språkstrid var (og er) viklet inn i hverandre. Dette er bare ett av flere tenkte scenarier og framvisning av mer eller mindre tilfeldige, men ideologisk informerte avgjørelser som får store faghistoriske konsekvenser. Hva hvis ...? kan man stadig spørre, om alt fra om Amund B. Larsen hadde blitt tildelt landsmålsprofessoratet Marius Hægstad fikk i 1899, eller om Leiv Flydals kreolteoretiske studie av dialektkontakt på Sunnmøre hadde kommet ut ved tilkomsten i 1959. Hoel svarer ikke; han viser fram og ordner stoffet på en måte som skaper oversikt og grunnlag for refleksjon.

Kunnskap om hvordan språket blir ideologisert i samfunnet over tid, bør ha en selvsagt plass i en språkhistorisk framstilling som omhandler ideologi, og Helge Sandøy presenterer nettopp idéhistorien om norsk språk i sitt kapittel. Bruken av begrepene språk, norsk, dialekt og endring blir analysert gjennom (særlig) norsk språkhistorie. Sandøy er knakende god når han har kilder eller empiriske studier å reflektere ut ifra, men ikke fullt så god når han reflekterer fritt. I innledningen til kapittelet springer han raskt og nærmest assosiativt fra det ene til det andre, mellom selvfølgeligheter og innsiktsfulle refleksjoner, og seinere i kapittelet dukker det opp noen gjentakelser. Kapittelet kunne trolig ha vært strammet inn. Vel å merke er åpen refleksjon et viktig bærende prinsipp for dette bindet, men her blir refleksjonen nesten *for* åpen og forbeholdene for mange. Selv om forbehold og respekt for at kildene mangler eller må for-

tolkes, styrker tekstens etos, går det her tidvis på bekostning av leseflyten. Underkapitlene er lange, og flere av overskriftene lite informative, så her gjelder det å holde tunga rett i munnen og sette av tid til å lese. Og det er verdt det: Når det gjelder utlegningen om forestillingene om 'norsk' etter 1550, og ikke minst gjennomgangen av kanselli-listene som ble sendt ut til embetsmenn i Danmark og Norge i 1743, er Sandøy i sitt ess, og når vi nærmer oss vår tid, er han uovertruffen i sin evne til å belyse språket som kulturelt objekt.

Brit Mæhlum og Stian Hårstad skriver om nasjonale og regionale identiteter. Kapittelet tematiserer en rekke av de målsetningene som er satt for NSH, både gjennom å belyse identitetsbegrepet og et bredt spekter av språk og språkbrukere innenfor norsk territorium, i et tidsspenn fra tidlig middelalder og helt fram til våre dager. Som de selv skriver, bryter de til dels med klassiske språkhistorier ved å gi stort rom for omtale av språkbrukere med en annen morsmålsbakgrunn enn norsk (NSH III: 249, jf. òg NSH II). Dette bidrar i sin tur til å gi ny innsikt i forestillinger om en norsk nasjonal identitet. Forfatterne har fått rom til å dyrke og foredle sin særegne stil, som kanskje litt spøkefullt kan karakteriseres som «Trondheimstilen». Den kjennetegnes av en lærd tone og en utstrakt bruk av *kursiv*, men stort sett med omsorg for ulike lesergrupper. Allerede innledningsvis antyder forfatterne at de står overfor en kompleks materie, og valget om å presentere tematiske nedslagspunkter er derfor kjærkomment, og særlig tankevekkende og lesverdig er delkapittelet om inkludering av minoriteter i det norske storsamfunnet. Ikke minst gjør beskrivelsene av hvordan føringene bak assimilasjonspolitikken overfor den samiske befolkningen hviler på evolusjonistisk tankegods, dypt inntrykk. Kapittelet, og ikke minst den innledende bolken, bygger på et nokså rikt utvalg nyere (sosiolingvistisk) teori, som på ulike måter belyser identitetsbegrepet og sammenhengen mellom språk og sted, mellom regional tilhørighet og språklige praksisformer. Det er en påfallende større tetthet av litteraturreferanser i dette kapittelet enn i de omkringliggende kapitlene i bindet. Dette stoffet er i kjerneområdet av mitt interessefelt, og noe jeg sluker med stor appetitt, og slik sett er jeg ikke den rette til å kritisere framstillingen her. Jeg tror nok likevel at den allment språkinteresserte leser vil si at akkurat dette kapittelet framstår som best de gangene det koples inn empiriske studier og konkrete eksempler.

Lars S. Vikør står bak kapittel 4 om standardspråk og normering. Dette skinner tydelig gjennom at dette er et stoff som Vikør har inn-

under huden, og som han har formidlet tidligere, ikke minst gjennom standardverket *Språkplanlegging – prinsipper og praksis* (Vikør 2007 [1988]). Vikør viser hvordan ideologiske aspekter kommer konkret til syne i arbeidet med språknormering; han drøfter normbegrepet allment og korrekthet og standard spesielt, før han fortsetter med en pedagogisk anlagt beskrivelse av språknormeringsteori. Det som imponerer mest i Vikørs kapittel, er pussig nok den «obligatoriske» språkhistorieetappen om rettskrivingsarkitekturen og den konkrete normeringen av de to norske standardspråkene fra midten av 1800-tallet og fram til siste reform i 2012. Eksempler fra de to skriftspråkene er ordnet etter ordklasse, og presenteres både separat og vevet inn i hverandre på en måte som gjør at det som må ha vært en komplisert sjongleringsjobb, framstår som ukomplisert. Dette er en velformet, empirisk forankret historie om individuelle og kollektive holdninger til språkvariasjon, og ikke minst får vi innblikk i samspeillet mellom vanlige språkbrukere og formelle normeringsorgan, der en historie preget av til dels opphetet språkstrid har ført fram til en situasjon der «[e]in har lært seg å sjå språkreformar, som annan politikk, som det mogleges kunst» (NSH III: 418).

NSH III avsluttes med et kapittel om metaspråk, der Tore Janson tar oss med gjennom forandringer av oppfatninger om språk både i Norge og omverdenen. Metaspråk skal i denne sammenhengen forstås som navn på ulike språkformer og «vilka föreställningar språkanvändarna och deras omgivning har haft om vilket språk de använde och om vilken utbredning det hade» (NSH III: 421). Det er både tankevekkende og sunt å bli minnet på at man stort sett alltid er del av noe mer og større enn seg selv, og Janson evner å belyse framveksten av begreper og begrepsinnhold som koples til 'norsk', gjennom sammenlikning med både nære og fjernere språksamfunn, fra det sørlige Afrika via de britiske øyer til Hellas og Balkan. Avgrensingen av kapittelet til å gjelde to tidsperioder gjøres eksplisitt og tydelig: «[T]iden från förhistorisk tid till ca 1400 samt 1800-talet.» (NSH III: 423) Janson presenterer til dels uventede og (for meg) nye kilder, ikke minst til redegjørelsen av framveksten av *dønsk tunga* som språknavn, og måten den moderne norske toskriftspråksituasjonen sammenliknes med situasjonen i Tsjekkia, Slovakia og Hellas er pedagogisk og stimulerende lesning. Mye er godt, men mye vil ha mer, og jeg klarer ikke å fri meg fra følelsen av at dette kapittelet slutter for tidlig. Den nære historien og den nåtidige stoda for metaspråk i og om norsk kunne ha tilført enda tydeligere innsikter om samspeillet mellom begreps-

utvikling og ideologi. NSH IIIs målsetting er, som nevnt innledningsvis, å avdekke premisser, forestillinger og holdninger som har ligget til grunn for språklige og språksosiale endringer gjennom tida. Målsettingen kunne trolig vært enda tydelige oppfylt gjennom å følge metaspråket fram til vår egen tid og for eksempel spørre hva det er som gjør frasen 'norsk og nynorsk' allment utbredt og – vil noen si – problematisk? Og hva er egentlig begrepsinnholdet i termer som 'dialekt', 'standardspråk' og 'minoritetsspråk' i norsk sammenheng – sett opp og ut mot omverdenen? Hvordan kan vi følge endringer i begrepsinnholdet gjennom historien, og hvordan har det kulturelle hegemoniet endret seg? Noen av disse spørsmålene er definitivt belyst i de foregående kapitlene, men ikke alltid ut fra et like tydelig og pedagogisk (komparativt) metaspråksperspektiv som det Janson serverer for 1800-tallet og for perioden fram til ca. 1400. Resten får ligge åpent – eller «up for grabs» – til videre forskning og forskningsformidling.

NSH III er også utstyrt med en definisjonsbolk og et omfattende stikkordsregister og person- og stedsregister. Litt smårusk er det her og der, som sikkert kan og bør ryddes opp i til eventuelle seinere utgaver av verket. For eksempel er det frustrerende at tilvisningene fra stikkordsregisteret til lista med definisjoner av fagtermer har forskjøvet seg: I registeret blir man sendt til side 520 for å lese en definisjon av – for å velge et tilfeldig eksempel – sosialdarwinisme, som i virkeligheten viser seg å befinne seg på side 522. Den gode nyheten er at feilplasseringen av sidehenvisningene er systematisk, men like fullt er det en ripe i lakken på noe som gir seg ut for å være et blankpolert og storslagent verk med stor v. Og her kommer jeg til det hjertesukket jeg annonserte innledningsvis. NSH har som uttalt mål «å vere eit moderne fagleg referanseverk». De fire, forskjelligfargete mursteinene med bokmerke i silkebåndstråd tar seg unektelig godt ut i hylla, og til tross for noen skjønnhetsfeil og uhell underveis, er det mye som taler for å kalle dette et praktverk. Flere av kapitlene har en struktur som krever at leseren tar del i et lengre resonnement og en åpen refleksjon, og der en flate gjerne males i flere strøk. Et oppslagsverk er dette med andre ord ikke. Det er samtidig håpløst å lese på annen måte enn ved et (arbeids-)bord. (Verken senge-, lenestol- eller kollektivtransportlesing er optimalt: Jeg har testet.) Kanskje kan seinere utgaver også – eller som et alternativ – se for seg et annet format? Et moderne referanseverk for framtida, og særlig det stoffet som NSH består av, kunne tjent på å ta i bruk digitale løsninger. En minimumsløs-

ning kunne være å tilby faglig ekstramateriale via en nettside, som danskene har gjort med <www.dansksproghistorie.dk>. Om man følger Silversteins tenkning omkring samspillet mellom språklig form, praksis og ideologi, er det også god grunn for å se verket som en helhet, og det er trolig enklere i et digitalt format med lenker og tilvisninger. Uoverensstemmelser i tolkning av et mønster (NSH I) kan dermed lenkes til forklaringsmodeller i ideologi (NSH III). Her kunne deler av kildegrunnet også legges inn, med muligheter både for multimedieklipp, kart, bilder, osv. Deler av NSH ser allerede ut til å være basert på tidligere publisert materiale. Når flere og oppdaterte forskningsbidrag kommer til, kan de lenkes inn i strukturen, etter inspirasjon fra for eksempel det nylig lanserte *Linguistic Minorities in Europe Online* (Grenoble, Lane & Røyneland 2020).

Disse ønskene for et moderne referanseverk går ut over rammene som var satt for prosjektet, og rett skal være rett: De målene som var meislet ut for NSH, må stort sett sies å ha blitt oppfylt i NSH III. I arbeidet med denne anmeldelsen ble jeg minnet på hvordan de ideologiske dimensjonene ved språklig differensiering og mangfold også har en nærmest fysisk eller kroppsliggjort side. Det er engelsk, nynorsk eller det muntlige som har vært min primære måte å mediere fag på i det siste. Ved å skrive om fag på bokmål kjenner jeg iblant at det rykker til; jeg må stoppe opp, tenke og gjøre valg på en annen måte. Jeg kjenner på eksistensen av språknormer og at språklige valg kan henge sammen med identitetskategorier. Dette er en type erfaringer som er om ikke allmenne, så trolig utbredt blant norske språkbrukere, og den sterke språksosiale bevisstheten blant folk (jf. NSH III: 44) gjør at om det er ett verk som fortjener et eget ideologibind, så er det en norsk språkhistorie. Språkidologier vil neppe bli mindre viktige framover, for, som Sandøy påpeker: «Førestillinga om kva norsk språk er, har [...] vore gjennom ei stor omlegging på eit par generasjonar, og ho femner nok i dag om mange variantar av norsk» (NSH III: 239).

Litteratur

Grenoble, Lenore, Pia Lane & Unn Røyneland (red.). 2020. *Linguistic Minorities in Europe Online*. De Gruyter. <https://www.degruyter.com/view/db/lme?language=en> (13. august 2020)

- Irvine, Judith & Susan Gal. 2000. Language ideology and linguistic differentiation. I: *Regimes of Language: Ideologies, politics, and identities*, red. Paul V. Kroskrity, 35–84. Santa Fe: School of American Research Press.
- Sandøy, Helge, Philipp Conzett, Gjert Kristoffersen & Agnete Nesse. 2020. Merknadar til bokmeldinga av Mønster (NSH I). *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 38, 93–131.
- Silverstein, Michael. 1985. Language and the culture of gender: At the Intersection of Structure, Usage, and Ideology: I: *Semiotic Mediation: Sociocultural and Psychological Perspectives*, red. Elizabeth Mertz og Richard J. Parmentier, 219–259. New York: Academic Press.
- Sollid, Hilde. 2009. Utforsking av nordnorske etnolekter i et faghistorisk lys. *Maal og Minne* 2009 (hefte 2), 147–169.
- Stausland Johnsen, Sverre. 2019. Grunnleggjande spørsmål om språkending og norsk språkhistorie. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 37, 77–138.
- Vikør, Lars. 2007. *Språkplanlegging – prinsipp og praksis*. Oslo: Novus.

Toril Opsahl
 Universitetet i Oslo
 MultiLing – Senter for flerspråklighet
 Institutt for lingvistiske og nordiske studier
 Postboks 1102 Blindern
 NO-0317 Oslo
 toril.opsahl@iln.uio.no

Norsk språkhistorie IV: Tidslinjer. Red. Agnete Nesse. Oslo: Novus forlag. 2018. ISBN: 978-82-7099-846-3 (hele verket) og 978-82-7099-850-0 (tidslinjer)

798 sider, heraf cirka 100 sider til bibliografi, ordforklaring til brugte termer, oversigt over anvendte lydskriftstegn, indekser og forfatterbiografier.

Anmeldt av Eva Skafte Jensen

Motivation og opbygning

I 2018 så fjerde og sidste bind af det store værk *Norsk språkhistorie* dagens lys. De første tre udkom i 2016 (I: *Mønster*), 2018 (II: *Praksis*) og 2018 (III: *Ideologi*). Det samlede værk er planlagt til at bestå af i alt fire bind, og dette fjerde udgør altså det afsluttende. Som de tre tidligere er dette fjerde bind tematiseret, hvilket kommer til udtryk i bindets undertitel *Tidslinjer*.

Et værk som dette indeholder naturligt et eller – som i dette tilfælde – flere forord. I disse beskrives formålet med at skrive en ny sproghistorie: Hvad kan dette nye værk som andre tidligere værker ikke kan? Hvorfor er det overhovedet relevant at skrive en ny sproghistorie? Desuden sættes indholdet af det pågældende værk ind i den større ramme som det samlede firebindsværk udgør.

Der angives flere grunde til at dette værk skulle laves; der peges både på empiriske grunde og mere videnskabsteoretiske grunde. Hvad det første angår, nævnes forgængerne Indrebø (1951 [2001]), Seip (1931 [1955]) og Haugen (1969) som de standardværker der hidtil har kunnet bruges, var man interesseret i norsk sprog frem til midten af 1800-tallet (Indrebø), frem til 1370 (Seip) og i 1900-tallet (Haugen). Undersøgelser af norsk sproghistorie foretaget siden disse standardværker er ikke blevet nedfældet i en større samlet fremstilling. Derfor anses det for nyttigt at skrive en ny sproghistorie hvor senere landvindinger integreres i fremstillingen. Hvad angår det videnskabsteoretiske, peges der på de strømninger der især siden anden verdenskrig har vundet indpas i international sprogforandringsteori, og som ikke nødvendigvis spiller en fremtræ-

dende rolle i tidligere standardværker. Især peges der på tendenser til at formulere helhedsteorier for sprogforandring i almindelighed.

Der gives endnu en række grunde til at dette værk skulle skrives: Der har ikke tidligere været en samlet, videnskabelig fremstilling der både tog højde for hele den kendte sproghistorie; desuden har der ikke været en sproghistorie der også tog højde for de ikke-norske sprog i Norge, og den indflydelse disse kunne have på norsk. Ambitionerne med værket omfatter også at vise hvordan sprog og konstruktion af norsk identitet hænger sammen, og hvordan samfundsforhold og sprog spiller sammen (s. 9). Der er altså tale om et meget ambitiøst projekt, og ambitionerne søges indfriet ved at gøre fremstillingen til et kollektivt værk, hvor specialister får mulighed for at skrive deres bud på hvordan de forskellige spørgsmål om identitet, samfundsforhold, morfosyntaks, udtaleudvikling osv. bedst beskrives. Alle fire bind er som nævnt tematiseret; dette fjerde og sidste af værket adskiller sig fra de andre ved også at være kronologisk opbygget så der gives en fortløbende fremstilling der begynder i de ældste tider og slutter i 2015.

Værket er opbygget således at der i hvert kapitel tages stilling til hvad der kaldes *ydre* og *indre sproghistorie* (se nærmere nedenfor). Desuden er der i hvert kapitel redegørelser for såvel tekstlige som politiske/ideologiske forhold der tjener som ramme for redegørelserne for de enkelte perioder, og som også – i den udstrækning det giver mening – tjener som illustration af hvordan ydre forhold kan tænkes at have indflydelse på sprog og sprogudfoldelse. For eksempel kommer der med indføringen af kristendommen i de fleste dele af Europa også en indføring af et nyt skriftsystem og skriptorier hvori denne nye skrift har kunnet udfolde og udbrede sig, også udover det rent religiøse. Tilsvarende har den store kontakt med (især neder)tyisk i *hansetiden* haft indflydelse på sproget i byerne, især blandt håndværkere og handelsfolk og i administrationen. I Norge har særligt situationen med dobbeltriget Danmark-Norge (1536–1814), kaldet *dansketiden*, haft stor indflydelse på vilkårene for talt og skrevet norsk.

Kapitel 1: Periodeinddeling, kildetilfang og sproghistoriske infalls-vinkler, Agnete Nesse

Første kapitel indeholder en kort og nyttig oversigt over de emner som er nævnt i titlen: periodisering, kildegrundlag og tilgange til sproghistorisk udforskning. Emner som er relevante for alle de efterfølgende kapitler.

Periodisering er et vigtigt redskab i beskrivelsen af lange diakrone forløb. Selvom strukturelle forandringer foregår meget, meget langsomt og ikke sætter ind en vilkårlig tirsdag i et givet år, er det almindeligt at operere med mere eller mindre afgrænsede perioder når beskrivelsen finder sted. Perioderne tjener det praktiske formål at man (efterhånden som man lærer hvornår perioderne ligger, og hvad de sprogligt set indebærer) forholdsvis hurtigt kan orientere sig i hvornår i sproghistorien man befinder sig, og hvordan de øvrige strukturelle forhold er, i den tid et skildret fænomen finder sted. I denne bog baseres periodisering på såkaldte *brud* (s. 35 f.). Med udgangspunkt i især ydre ikke-lingvistiske forandringer motiveres de perioder norsk sproghistorie inddeles i. For eksempel kaldes perioden 1536–1814 for *dansketiden*, og perioden 1814–1905 kaldes *unionstida med Sverige*. Periodiseringen og betegnelserne for perioderne (især de just nævnte) er altså først og fremmest praktiske idet de er identificerbare for de fleste nordmænd og norske sproghistorikere, men de begrundes også sprogligt: I tider som de nævnte er det venteligt at sproget påvirkes af ændringer i de ydre politiske forhold.

Sideløbende med udgivelsen af *Norsk sproghistorie* er et lignende projekt under udførelse i Danmark, nemlig *Dansk Sproghistorie I–VI* (i skrivende stund er de første 4 bind udkommet). I dette værk har man også et selvstændigt kapitel om periodisering, men her motiveres periodeinddelingen i langt mindre grad af ydre politiske forhold. I stedet gøres der på stilfærdig vis opmærksom på at perioderne (jo!) selvfølgelig er konstrueret, og at de først og fremmest netop tjener det praktiske formål for forfattere og redaktører at sætte rammer for fremstillingen og tilsvarende (for læseren) at gøre det nemt at navigere i værkets fremstillinger (Jørgensen 2019). Når periodiseringen i *Norsk sproghistorie* eksplicit kobles med ydre forhold, er det altså et valg, og ikke et mærkeligt valg. I sammenligning har de to sprogområder (norsk og dansk) meget forskellige historier, og hvor de ydre forhold – og her kan man nøjes med at pege på 'nyere' historie (efter 1536) – spiller en stor rolle for sprogene i Norge,

har ydre forhold haft langt mindre direkte og indirekte indflydelse på udviklingen af dansk sprog.

I forlængelse af afsnittene om periodisering og motivationen for denne følger afsnit om såkaldt *indre* og *ydre* sproghistorie. Ved indre sproghistorie lægges vægt på snævert lingvistiske ændringer og udviklinger, fx at firekasussystemet ændrer sig til tre- og tokasussystemer. Ved ydre sproghistorie inddrages magt-, prestige- og kontaktforhold, fx hvordan sådanne forhold kan bidrage til at belyse de ændringer der sker i kassystemerne. I *Norsk språkhistorie* finder man begge typer interesser repræsenteret. Det veksler dog fra kapitel til kapitel (og fra forfatter til forfatter) hvordan det indre og det ydre vægtes i forhold til hinanden.

Endelig indeholder kapitlet en kort redegørelse for hvordan man kan bruge sproghistoriske kilder, og hvilke man primært kan finde for de forskellige sproghistoriske perioder, og dermed hvilke kilder *Norsk språkhistorie* bygger på. I den forbindelse nævnes også forholdet mellem tale og skrift og de vanskeligheder man støder på, når man forsøger at holde de to adskilt; blandt andet nævnes det paradoksale i at man har en lang tradition for at beskrive udtaleudviklinger – helt tilbage til de ældste tider – på baggrund af skriftlige kilder.

Kapitel 2: Den eldste tiden (–700), Michael Schulte & Henrik Williams, Schulte er primær forfatter

Dette kapitel behandler tiden frem til cirka 700. Kapitlet gør rede for den tidligste nordiske og norske sproghistorie, sådan som man kan se den afspejlet i tidlige runeindskrifter, og sådan som man kan rekonstruere sig frem til den ved den komparative metode, og endelig sådan som man kan få vidnesbyrd om den ved at se på nordiske låneord i fremmedsprog, for eksempel finsk (s. 61 f.).

Hovedvægten ligger på de lydige udviklinger man kan iagttage for denne periode, men sidste del af kapitlet indeholder også en kortfattet oversigt over de slutninger man kan drage om morfologi og syntaks (det vil i denne fremstilling sige ledstilling) på baggrund af periodens runeindskrifter. En substantiel del af kapitlet er helliget regulære udlægninger og tolkninger af runeindskrifter fra perioden.

Kapitlet indeholder også redegørelser for hvad man mener at vide om runerne som kulturhistorisk fænomen i sig selv: Hvor de kommer

fra, hvordan de er opstået, og hvilken kulturel værdi man mener de har haft.

Som der lægges op til i første kapitel, indeholder kapitel 2 blandt andet en redegørelse for de ydre omstændigheder. Det nævnes for eksempel at man kan anse udbruddet af pest i slutningen af 500-tallet i områder som det nuværende Frankrig og Tyskland som noget der indirekte kan have haft indflydelse på sprogudviklinger i Norden, idét store handelsruter lagdes om og dermed skabte kontaktsituationer mellem nord og syd (s. 59). Der fremføres også andre hypotetiske scenarier for hvordan ydre forhold kan spille ind på kontinuiteten (og mulig diskontinuitet) i et sprogsamfund. Interessant nok indeholder denne del af kapitlet også en forholdsvis udførlig redegørelse for det synspunkt at migration faktisk ikke nødvendigvis skal ses som udslagsgivende for de vigtige sproglige ændringer i den såkaldte synkopetid; der henvises til Mæhlum (1999). Schultes fremstilling problematiserer således den sprogforandringsforskning der ser ydre forhold – for eksempel migration og kontakt – som primær drivkraft for sprogforandring.

Kapitel 3: Vikingtiden (700–1050), Michael Schulte

Dette kapitel behandler den periode der bærer betegnelsen vikingetid, dvs. tiden 700–1050. Til sprogsystemet i denne periode er hovedkilderne stadig runeindskrifterne. I tilgift til runeindskrifterne får man fingerpeg om sprog og sprogudfoldelse i ikke-nordiske kilder som krøniker og digtning, og disse tjener til at give indblik i opfattelser af norsk (kaldet *dansk tunge* og *norrønt* i kilderne, s. 124) som sprog.

Som bidrag til den del der vender blikket udad mod ændringer i samfundet gives en forholdsvis udførlig tidslinje over vigtige historiske begivenheder. Man får også fulgt historien om runerne og udviklingerne både i skrifttegnene og i systemet (indskrænkning i antal grafemer, begyndende brug af punktering, s. 138). Også i dette kapitel helliges en stor del af pladsen til gennemgang og tolkninger af en lang række runeindskrifter.

Som i forrige kapitel (samme forfatter) ligger hovedvægten af gennemgangen af det sproglige stof på lydlig karakteristika. Den første grundlæggende sproglige beskrivelse består af en grundig gennemgang af de vigtigste lydlig træk for perioden, og hvordan disse har udviklet

sig fra de lydige træk fra den tidligere periode. Set med grammatiske briller kan det synes overraskende at det hovedafsnit der har overskriften *Språkssystemet rundt 700–850* (s. 134 f.) ensidigt indeholder en beskrivelse af de vigtigste lydige karakteristika. Senere i kapitlet gives dog en kortfattet oversigt over nogle af de vigtigste bøjningssystemer, og der gives også et lille indblik i nogle af de særnordiske morfosyntaktiske træk fra perioden, heriblandt den efterhængte bestemte artikel og den fleksiviske mediopassiv *-sk*.

Kapitel 4: Høgmellomalderen (1050–1350), Odd Einar Haugen

Dette kapitel dækker en periode hvor man ved siden af runeindskrifter også begynder at have håndskrifter i mange typer genrer; en særlig gruppe udgør diplomerne idét den er særdeles omfattende og nogenlunde ensartet. I modsætning til tidligere er der således langt flere kilder til sprogformen end for de tidligere tider. Fremstillingen behandler først de tre kildegrupper hver for sig og giver tekstprøver på alle tre kildetyper: runeindskrifter, håndskrifter skrevet med latinske bogstaver og diplomer. Derpå behandles de sproglige karakteristika for perioden. Som i tidligere kapitler gives korte oversigter over fonologi, morfologi og syntaks. Men i dette kapitel overskygges morfologi og syntaks ikke af fonologi. Oven i købet vises forholdsvis detaljerede redegørelser for syntaksen; for eksempel begrænses syntaks ikke til ledstilling men inddrager også interessante observationer om dependensstruktur. Der er selvfølgelig mere materiale for denne periode end for tidligere perioder, hvilket muliggør mere detaljerede redegørelser, men man kunne også tænke sig at forfatterne til de respektive kapitler har forskellige interesser, og at morfosyntaktiske forhold slet og ret synes mere interessant for forfatteren af kapitel 4 end for forfatteren til kapitel 2 og 3.

Materialet til denne periode er så stort at man nu også kan begynde at sige noget om socialt betinget variation; som eksempel på dette nævnes det interessante forhold at svarabhaktivokaler oftest ses i navnestof af oprindeligt nordisk ophav (i sammenligning med sydlige kristne navne), og at dette kan være et indicium om at udviklingen af svarabhaktivokal er noget der i udgangspunktet sker i lavsociale lag (s. 290). I dette kapitel behandles også de spor på dialektal variation man ser i kilderne.

Kapitlet indeholder nyttige oversigter der giver overblik over kilde-materialet og hvordan dette fordeler sig med hensyn til genre, datering og fuldstændighed, fx kan man læse visse tekster og visse håndskrifter i mere eller mindre fuldstændighed, mens andre foreligger i fragment.

Kapitel 5: Seinmellomalderen (1350–1536), Endre Mørck

Dette kapitel indeholder i det store hele de samme elementer som tidligere kapitler. Det vil sige korte oversigter over de politiske og samfundsmæssige forhold, over kildematerialet og over sprogsystemet. Interessant er det at vægtingen af de sproglige elementer (fonologi, morfologi, syntaks) er anderledes end i tidligere kapitler. Påfaldende er det for eksempel at fonologien behandles på få sider, mens morfologien og især syntaksen tildeles langt mere plads, og langt flere detaljer. Som grammatiker læser denne anmelder måske derfor kapitel 5 med særlig interesse. Især er analyserne af ændringer i styringsforholdene, ændringer i subjektets status (med behørig påmindelse om at subjekter ikke nødvendigvis er det samme i middelnorsk som i moderne norsk) og ændringer i hvordan egenskaberne ved kasus forvaltes, yderst interessante. Som nævnt i forbindelse med kapitel 4 kan denne anderledes vægtning af stoffet i sammenligning med for eksempel kapitel 2 og 3 skyldes flere forskellige ting. Dels kan der være tale om at de respektive forfattere har forskellige interesser, dels kan der være tale om at der for denne periode simpelthen er mere tilgængeligt materiale at foretage morfologiske og syntaktiske analyser på end tidligere. Der er nok tale om en kombination af disse grunde.

De elementer der har at gøre med ydre forhold og disses eventuelle indflydelse på norsk behandles flere steder i dette kapitel. I begyndelsen af kapitlet gives den ydre politiske historie, i slutningen af kapitlet vises sammenhængen med bestemte befolkningsgrupper, ikke-norske sprog (samisk, latin, dansk, svensk, nedertysk) og forskellige samfundsdomæner. I dette kapitel diskuteres også forholdet mellem tale og skrift, og i særdeleshed de vanskeligheder – og det måske urimelige – ved at beskrive talt sprog gennem skriftsproglige kilder. En fremgangsmåde der dog godtgøres som legitim når man tager de rette forbehold (s. 307).

Som tidligere (kapitel 2) problematiseres historiske omvæltningers dramatiske indflydelse på sprogudvikling/radikal sprogændring (s. 306).

Igen henvises der til Mæhlum (1999) og til at de store ændringer man har noteret sig for senmiddelalderens vedkommende, har været længe undervejs og ikke er noget der udelukkende kan forklares med en katastrofeteori.

Kapitel 6: Dansketiden (1536–1814), Agnete Nesse & Arne Torp

Dette kapitel adskiller sig fra de tidligere ved at være opbygget som to kronologisk parallelle beskrivelser af sproget/sprogene i den pågældende periode. En for skriftsprog og en for talt sprog. De to forfattere har delt opgaven mellem sig så Nesse tager sig af skriftsproget, mens Torp tager sig af talt sprog. Der er særlige dilemmaer knyttet til *tale : skrift* og *dansk : norsk* i denne periode. I denne *dansketid* blev dansk nemlig brugt som skriftsprog i centraladministrationen, og der er kun få vidnesbyrd om de(t) talte sprog i landet i denne tid. Det sprog der giver adgang til historien er i høj grad knyttet til skriftsproget, og det var altså dansk. Dansk skriftsprog i Norge kunne ifølge Nesse dels ses som – netop – dansk og dermed udenlandsk, dels som det neutrale skriftsprog der brugtes i dobbeltriget Danmark-Norge. Problemet er reelt, og det vanskeliggør en beskrivelse af norsk i den pågældende periode, for kilderne er jo i sagens natur skrevne og ikke optagelser af talt sprog, men det skrevne sprog er ikke norsk ... udviklingerne i norsk er sket i det talte sprog, som ikke er optaget! Problemet søges løst ved den omtalte tvedeling i fremstillingen. Nesse beskriver dels domænerne for dansk skrevet sprog i Norge, og også hvordan man alligevel i nogle af de skriftlige kilder kan finde fingerpeg om talt norsk i samtiden. Torp beskriver talt norsk med udgangspunkt i disse fingerpeg og i hvad man ved om dialekterne efter dansketiden, sammenlignet med det man ved om norsk inden dansketiden. Denne fremgangsmåde legitimeres med henvisning til at hovedtrækkene i de norske dialekter lå nogenlunde fast ved slutningen af middelalderen, og at der – i hvert fald grammatisk – ikke er sket meget siden da (s. 359).

Som i tidligere kapitler finder man oversigter over vigtige karakteristika i sprogsystemet (fonologi, morfologi og syntaks), dog kun for den del der gør rede for forholdene i talt sprog. Af særlig interesse for denne læser er afsnittene om kasus og genus og samspillet mellem disse.

I dette kapitel finder man også både i den del der handler om (dansk) skrift og (norsk) tale, ret udførlige sprogsociologiske refleksioner: Hvem talte hvordan, og i hvilken grad var det udtryk for sociale forhold; i hvilke sammenhænge brugtes dansk, og på hvilken måde og i hvilken udstrækning blev dansk flettet ind i (talt) norsk? Særligt interessant er det at læse om et særskilt talesprog med egne karakteristika som blev brugt ved særlige lejligheder, *Høitidsproget* (s. 422), en forgænger for senere tiders *dan- net dagligtale* (s. 423).

Kapitel 7: Unionstida med Sverige (1814–1905), Oddmund Løkensgard Hoel

Det bærende tema i dette kapitel er norsks langsomme bevægelse i retning mod en status som selvstændigt sprog. Fra hvordan det overhovedet kunne være noget man overvejede (var det man talte i Norge ikke bare dialekter af dansk?), gennem en mangeårig diskussion af på hvilke måder norsk(e) sprog faktisk var noget andet og noget selvstændigt i forhold til dansk, og siden en diskussion af om man skulle tage konsekvensen af konklusionen (at norsk ikke er dialekt(er) af dansk, men moderne og selvstændigt udviklede versioner af (gammel)norsk) og etablere et norsk skriftsprog, og endelig en diskussion af på hvilket grundlag et sådant kunne dannes. Når man nu var kommet til den konklusion at norsk ikke var dansk dialekt, syntes det rimeligt at skriftsproget afspejlede norsk snarere end dansk. Problemet var bare at det var uklart hvilket norsk der skulle danne udgangspunkt for et norsk skriftsprog. Forfatteren giver en udførlig redegørelse for de forskellige synspunkter i sagen og viser hvordan positionerne ændrede sig op gennem det 19. århundrede. Hvor man tidligt i perioden kunne møde det synspunkt at det gældende (danske) skriftsprog faktisk var fælles dansk-norsk ejendom udviklet af danskere såvel som nordmænd (hvorfor der ingen grund var til at ændre på status quo), går tendensen senere i århundredet på den ene side i retning af større ensretning (styret oppefra og med det danske skriftsprog som norm), på den anden i retning af større differentiering. Sidstnævnte skyldtes især de stærke kræfter der fra midten af det 19. århundrede tog norskhed og norske dialekter alvorligt. Måske som en følge af romantikkens ideer om folket som bærende kraft i samfundet og helt sikkert som følge af Herders ideer om nationen, folket og sproget. Efter ophæ-

velsen af dobbeltriget Danmark-Norge i 1814 var Norge i fuld gang med at blive sig selv, også sprogligt.

Redegørelsen er interessant set med danske briller. I Danmark er retskrivningen overordentlig konservativ. Den er i store træk baseret på et dansk der taltes for 400–600 år siden. Når man indimellem overvejer om man skulle gøre retskrivningen mere udtalenær, er en af snubletrådene næsten altid at man i givet fald skulle beslutte sig for *hvis* udtale. Engang spurgte man til *hvis dialekt* der skulle danne grundlag, nu taler man mere om *hvis sociolekt* skriftsproget skulle baseres på. Resultatet er at intet for alvor ændres.

Som en del af redegørelsen fører forfatteren læseren igennem de forskellige synspunkter, igennem hvad man ved om socio- og dialekter i tiden, hvad man ved om læse- og skrivekyndighed. Morfologi, syntaks, ledstilling får man til gengæld ikke så meget at vide om, når bortses fra nogle interessante genussammenfald og nogle lige så interessante pluralisformer nævnt som eksempler på resultater af dialektkontakt i de nye eller ændrede bysamfund (s. 442). Denne knaphed i grammatiske oplysninger kan meget vel skyldes at den slags simpelthen anses for uinteressant i sammenligning med tidligere.

Det er også interessant at et kapitel med titlen *Unionstida med Sverige* næsten ikke berører svensk. Midt i kapitlet (s. 446–447) nævnes det ganske kort at der ikke er mange svenske lån i norsk, og at modviljen mod at lade sig påvirke af svensk var så stor at svensk sprog ikke fik nogen indflydelse på norsk. Så kort kan det opsummeres. Kapitlet indeholder også afsnit om de andre sprog i Norge, både indlandske (finsk, kvensk, samisk) og udenlandske (tysk, engelsk).

Kapitel 8: Det selvstændige Norge (1905–1945), Gro-Renée Rambø

Dette kapitel viderefører temaet fra kapitel 8: norsk som selvstændigt sprog og hvordan det forvaltes i praksis, først og fremmest i skrift. I perioden blev der vedtaget intet mindre end 5 sprogreformer, som alle vedrørte skrevet norsk. De mange reformer afspejler den store interesse man kunne finde for spørgsmålene om norsk i samfundet: Hvor norsk skulle et skriftsprog være? Hvilken norsk lekt (/hvilke norske lekter) skulle et skriftsprog baseres på? I hvilke sfærer skulle/kunne man bruge de forskellige norske skriftsprog?

Som bekendt (også udenfor Norge) har man i Norge grundlæggende to skriftsprog som lovmæssigt er ligestillet, og som baserer sig på to forskellige grundidéer, grundidéer der grundlagdes i 1800-tallet, og som i et vist omfang allerede havde konsekvenser for skriftsproget fra slutningen af 1800-tallet (især kan peges på vedtagelsen af *målparagrafen* 1892, s. 495). Hvor spørgsmålet i det 19. århundrede i høj grad havde drejet sig om et danskbaseret skriftsprog versus et norskbaseret skriftsprog, var situationen i begyndelsen af det 20. århundrede snarere hvilket norsk et norsk skriftsprog skulle baseres på. Nogle mente at det skulle baseres på såkaldt *dannet dagligtale* (s. 520 ff.); man henviste til at det – i et vist omfang – var neutralt idéet der kun i ringe grad var geografisk betingede forskelle at spore rundt omkring i landet. Desuden henviste man til at det især var folk fra den dannede og kulturelle elite som talte dette sprog, hvilket man ifølge argumentet burde betragte som noget positivt. Modsat mente andre at et norsk skriftsprog netop ikke skulle baseres på den dannede elites sprog, men på folkets sprog, altså folkemål. I praksis betød det at der var to hovedfløje som hver især mente at netop de havde de bedste forudsætninger for at beslutte hvordan norsk skriftsprog skulle se ud: riksmål/bokmål på den ene side og landsmål/nynorsk på den anden.

Mellem disse hovedpositioner finder man mange differentierede synspunkter, inkl. det synspunkt at man burde arbejde for ét skriftsprog (sammorsk), og at dette kunne ske gennem tilnærming af de to praktiserede skriftsprog. Forfatteren gennemgår omhyggeligt mange af disse synspunkter og viser hvor komplekst og svært spørgsmålet om norsk skriftsprog har været op gennem den første halvdel af det 20. århundrede. En komplicerende faktor er at de forskellige synspunkter ofte var knyttet til forkæmpernes politiske observans, således at politiske idéer og sproglige idéer var svære at holde ude fra hinanden. Hvis man var tilhænger af det ene sproglige synspunkt frem for det andet, blev man også ofte associeret med bestemte (parti)politiske meninger.

For en dansker er det interessant at læse at der midt i alt dette også kan findes synspunkter som kendes fra den danske retskrivningsdebat, først og fremmet indstillingen til variation. Mange danskere går ind for at der slet ikke skal være dobbeltformer i retskrivningen, andre sætter pris på ikke at få dikteret én og kun én måde at skrive på og er glade for at kunne vælge mellem for eksempel *hilsener* og *hilsner*.

I forbindelse med skriftsprog er andet end ortografi relevant, og især er det interessant at se oversigterne over og citater vedrørende ikke kun gengivelse af lyde, men også bøjningsformer/-mønstre (s. 531–532, 547, 555–557, 585, 586).

Kapitel 9: Det moderne Noreg (1945–2015), Lars S. Vikør

Forfatteren til dette kapitel påpeger at der netop ved hans opgave er den særlige omstændighed at den tidsperiode der forsøges skildret, er så tæt på moderne, egen tid at det kan være svært at have den rette afstand fra hvilken man kan skue tilbage på hvilke mønstre der skulle vise sig afgørende for de sproglige tilstande og udviklinger.

Dispositionsmæssigt skriver han derfor slet og ret afsnit der omfatter tidsperioder på 10 (eller 5) år ad gangen. I disse tages tråden fra de umiddelbart forudgående kapitler op: Det altdominerende tema i dette kapitel er sprogstridigheder. Hvem forfægtede hvilke synspunkter med hensyn til norsk skriftsprog, i hvilken grad forsøgte man at normere talt sprog, hvordan var de forskellige synspunkter knyttet til (parti)politiske synspunkter, hvordan var de knyttet til sociolektale grupperinger, hvilken rolle spillede de kulturelle og intellektuelle eliter i disse stridigheder? Og hvordan passede de forskellige synspunkter sammen med samfundsmæssige påvirkninger indefra (for eksempel den øgede økonomiske velstand, den øgede urbanisering og flugten fra bygderne, kvindesagskampen i 1970'erne) og udefra (for eksempel indflydelsen fra amerikansk engelsk på ungdomskulturen)?

Undervejs bliver der også lidt plads til overs til at beskrive hvordan de sproglige vilkår var for minoritetssprog, først og fremmest samisk, og efterhånden også for de nye indvandrersprog i Norge. Der bliver desuden plads til et afsnit hen mod slutningen om mere snævert sproglige udviklinger og ændringer. Forfatteren henviser igen til det vanskelige i at beskrive mønstre på så kort tidslig afstand og for en periode der i sprogforandringsperspektiv (70 år) er meget kort. Det er simpelthen svært at se de eventuelle strukturelle ændringer der kan have været i gang i denne tid. I stedet skriver han korte opsummeringer af nogle af de overordnede væsentlige træk man kan iagttage i perioden: stigende tendens til dialektudjævning, sænkning af formalitetsgrader i såvel tiltale som om-tale og i det hele taget mere 'afslappet' omgangssprog i alle genrer, frem-

væksten af multietnolekt, øget indflydelse fra engelsk, større opmærksomhed om politisk korrekt sprog inkl. hvad angår kønnet sprog.

Yderligere betragtninger

Norsk språkhistorie består til sammen af fire tematiserede bind. Dette fjerde bind kunne man kalde den kulturhistoriske gennemgang. Kultur skal her forstås i bred forstand som de strømninger og ændringer ydre begivenheder og indre selvpfattelser der spiller ind på hverdagsmenneskets liv, og hvordan dette spiller sammen med sproglige udviklinger og forandringer. Som bagtæppe for de udviklinger man ser i sprogsystem og sprogbrug, fungerer det fint. Og for den læser der gerne læser en samlet fremstilling af kulturhistorien med særlig vægt på det sproglige, udgør de kulturhistoriske strømninger sikkert en glimrende ramme. En dansk pendant finder man i enkeltmandsværket *Det danske Sprogs Historie I–V* af Peter Skautrup (1944–1970). Det er altså en bog som foruden det rent sproglige byder på en god sammenhængende fremstilling som på en gang kan læses til fornøjelse og oplysning. Det vil således være oplagt at bruge den som fast læsning i norskfaget til for eksempel førsteårsstuderende. Man kan også forestille sig at en del sprogligt interesserede ikke-fagfolk vil have glæde af værket. Om bindet vil blive læst fra den ene ende til den anden af fagfolk og af viderekomne studerende, er nok tvivlsomt. Mere sandsynligt er det at sådanne læsere vil koncentrere sig om særlige perioder og særlige emner. Har man lyst til at læse om runerne, deres tilblivelseshistorie og brugen af dem, er det nemt at finde de pågældende afsnit. Man får oven i købet serveret en pæn række tolkninger af konkrete indskrifter og kan på den måde få indsigt i både sproglige og historiske aspekter ved disse. Er man interesseret i baggrunden for skriftsprogsituationen i det moderne Norge, vil man nemt kunne finde de kapitler hvor dette skitseres.

Som det fremføres i kapitel 1, er det vigtigt i *Norsk språkhistorie* at inddrage ydre samfundsmæssige forhold i sprogbeskrivelsen og også at overveje koblingen mellem sprog og identitet. Det er dog ikke indlysende at det der for eksempel benævnes *identitet*, dækker det samme i de forskellige kapitler. I kapitel 3 bruges termen især i forbindelse med de gryende tegn vi ser på betegnelser for store landområder, for eksempel de landområder der med tiden kaldes Norge, Danmark og Sverige. Tidlige

betegnelser, som de ses belagt i runeindskrifter, kobles med en antagelse om en begyndende national identitet; det er dog værd at overveje om denne identitet har været delt af den almindelige beboer i de givne landområder på det pågældende tidspunkt. Her bruges identitetsbegrebet noget anderledes end i senere kapitler, hvor det i højere bruges om hvordan den enkelte sprogbruger kan opfatte sig selv i og gennem sproget. På s. 610 f. skildres det for eksempel at brugen af nynorsk i efterkrigstiden (i 1900-tallet) kan ses som et udtryk for en stærk identitetsmarkør for en slags modkultur – imod den dominerende bykultur med bokmål som synligt udtryk. På den læser som læser bind IV fra den ene ende til den anden, kommer det dermed nemt til at fremstå som om det har været en obligatorisk øvelse for forfatterne at flette bestemte begreber og fænomener ind i fremstillingen uanset om forfatteren selv har syntes det gav mening i sammenhængen. For den læser der kun læser enkelte kapitler – fordi en sådan læser især er optaget af den periode det pågældende kapitel dækker – vil det næppe være noget der stikker i øjnene.

Det er tilsyneladende en almindelig antagelse at norsk morfosyntaks i dialekterne ikke har udviklet sig særlig meget siden middelalderen. Det bruges for eksempel som begrundelse for fremstillingen i kapitel 6, hvor beskrivelsen af talt sprog i *dansketiden* til dels tager udgangspunkt i situationen ved afslutningen af middelalderen. Det er også en antagelse der løbende refereres til (fx s. 443, 446, 688). Det kan være svært at forstå at der ikke skulle være sket ændringer i grammatikken i de århundreder der fulgte efter. For en grammatisk interesseret kunne det være spændende at vide mere om hvad der for eksempel skete i sprogmødet i forbindelse med migrationerne i landet (typisk fra land til by) – opstod der neutralisationer i bøjningssystemerne, ændredes valensmønstrene, skete der ændringer i ledstillingen i dialekter og sociolekter? Det viser sig da også at antagelsen er en sandhed med modifikationer, for eksempel vises der eksempler på at sprogmøder i begyndelsen af 1800-tallet har resulteret i ændringer i morfologien (se omtalen af kapitel 7 ovenfor). Som læser kan man få den mistanke at den hævdede antagelse om det uændrede morfosyntaktiske landskab gennem århundrederne dels kan dække over at en vedtagen almindelig antagelse ikke bliver anfægtet på trods af modeksempler (det er et velkendt fænomen), dels at det kan dække over at der faktisk er sket vældig meget rundt omkring i dialekter og sociolekter, men at man måske ikke har et samlet overblik over alle disse ænd-

ringer, hvorved det af hensyn til fremstillingen er belejligt bare at henvise til *den almindelige antagelse*.

Bind IV er formodentlig det bind der nemmest lader sig læse fra den ene ende til den anden som en samlet fremstilling af historien og hvordan historien er koblet med sproghistorien. Det er på den måde nok det mest læservenlige i den henseende at man kun i ringe grad går i detaljer med mere fagligt tunge distinktioner, og at man – når det alligevel sker – følger grundigt op med forståelige prosaafsnit. Enkelte steder nævnes fagbegreber dog uden ledsagende tekst; for eksempel tales indforstået om *i-mål* (s. 594). Det er meget muligt at enhver nordmand ved hvad dette indebærer, og at det kun er den danske læser der savner yderligere forklaring, men det er også muligt at *i-mål* er en så stor selvfølgelighed blandt norske *sprogforskere* at tanken ikke strejfer dem at det kunne behøve forklaring. Det ville svare til at man i en dansk sproghistorie uden nærmere forklaring skrev om *stødgrænsen*. De fleste danskere (i hvert fald de sproginteresserede) ved godt at *stød* er et interessant og relevant fænomen i dansk, men præcis hvor grænsen går for *stød*: *ikke-stød*, skal man nok have nogen uddannelse for at vide.

Det kan være svært at få et aneligt antal forfattere, som alle har mere eller mindre faste idéer om hvordan man taler om netop *deres* faglighed, til at opføre sig éns. I stedet for en stram redigering blandt andet med hensigt på homogen terminologisk brug har redaktørerne ladet de enkelte forfattere følge egne overbevisninger om termbrug; til gengæld er der bagest i bogen et terminologisk leksikon hvor man kan slå definitionen af termer som *tonem*, *supinum*, *subjekt* osv. Det fremstår som en vellykket fremgangsmåde, især hvis man også havde lavet et opslag om *i-mål*!

Et af de erklærede formål med værket (s. 9) er at det skal kunne fungere som referenceværk. Man skal altså kunne bruge det til at slå kendsgerninger op i, og man skal kunne bruge det som sikker reference i egne værker. Til det formål vil det sikkert virke godt. Personligt vil jeg nok i højere grad bruge bind I som referenceværk end bind IV. Det er der ikke noget mærkeligt i; det skyldes at mine faglige interesser mere trækker i retning af det som man kan læse i bind I (de strukturelle ændringer fra ældste til yngste tid). Dog har jeg også andre interesser, og nogle af disse samler sig om forholdet mellem tale og skrift og især om nuanceringer af hvad tale og skrift bruges til i forskellige situationer og på forskellige tidspunkter i historien. Når jeg fremover føler behov for at minde mig selv om hvordan det forholder sig med disse sager i Norge, vil jeg helt

sikkert genlæse de afsnit hvor dette behandles, og jeg vil sikkert også bruge bind IV som springbræt til yderligere litteratur om emnet.

Referencer

- Haugen, Einar. 1969. *Riksspråk og folkemål, Norsk språkpolitikk i det 20. århundre*. Oversatt av Dag Gundersen. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hjorth, Ebba, Henrik Galberg Jacobsen, Bent Jørgensen, Birgitte Jacobsen, Merete K. Jørgensen og Laurids Kristian Fahl (red.). 2016–. *Dansk Sproghistorie I–VI*. København og Århus: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Aarhus Universitetsforlag.
- Indrebø, Gustav. [1951] 2001. *Norsk Målsoga*. 2. utg. Bergen: Norsk bokreidingslag.
- Jørgensen, Bent. 2016. Sproghistoriske perioder. I: *Dansk Sproghistorie I. Dansk tager form*, red. Ebba Hjorth, Henrik Galberg Jacobsen, Bent Jørgensen, Birgitte Jacobsen, Merete K. Jørgensen og Laurids Kristian Fahl, 79–83. København og Århus: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Aarhus Universitetsforlag.
- Mæhlum, Britt. 1999. *Mellom Skylla og Kharybdis. Forklaringsbegrepet i historisk språkvitenskap*. Oslo: Novus Forlag.
- Seip, Didrik Arup. [1931] 1955. *Norsk språkhistorie til omkring 1370*. 2. utg. Oslo: Aschehoug.
- Skautrup, Peter. 1944–1970. *Det danske Sprogs Historie I–V*. København: Gyldendal & Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Eva Skafte Jensen
 Dansk Sprognævn
 Adelgade 119B
 DK-5400 Bogense
 esj@dsn.dk

Referat fra årsmøte i Bymålslaget torsdag 6. februar 2020

Til stede: Hans-Olav Enger, Lars Vikør, Kjersti Wictorsen Kola, Ingvil Brügger Brudal og Andreas D. Haraldsrud.

Møtet begynte 18:00 og blei leda av Andreas D. Haraldsrud

Godkjenning av innkalling og dagsorden

Haraldsrud delte ut dagsorden. Innkalling og dagsorden blei godkjent.

Årsrapport for 2019

Haraldsrud leste opp og kommenterte årsrapporten, som blei godkjent.

Regnskap for 2019

Haraldsrud leste opp og kommenterte regnskapet. Økonomien i laget er stabil. Regnskapet blei godkjent.

Rapport fra redaksjonen i Maal og Minne

Redaktørene for de to numrene i 2019 har vært Hans-Olav Enger og Ingvil Brügger Budal. Tilgangen på stoff er fortsatt ganske god. Rapporten blei godkjent av årsmøtet.

Innkomne saker

Det var ingen innkomne saker.

Drøfting av virksomheten i tida framover

Nettsider

Haraldsrud tok på seg å legge inn historikken til Maal og Minne og By-målslaget på nettsida. Vi tar utgangspunkt i «Nordiskfaget – tradisjon og fornying», redigert av Lars Vikør og Jon Gunnar Jørgensen.

Sosiale Medier

Brudal foreslo å lage en Facebook-profil til Maal og Minne der vi kan legge ut nyheter og annen informasjon om tidsskriftet. Styret godkjente dette.

Valg

Haraldsrud la fram valgkomiteens forslag til styre for 2020. Årsmøtet godkjente forslaget enstemmig. Siden det var for få styremedlemmer til stede, valgte vi å utsette valget av verv, bortsett fra ledervervet. Årsmøtet godkjente at dette blei gjort på e-post i etterkant av årsmøtet.

Leder: Andreas Drolsum Haraldsrud

Øvrig styre: Ragnhild Eik, Kjersti Wictorsen Kola, Urd Vindenes og Anu Laanemets.

Varamedlemmer: Frøydis Hertzberg

Revisor: Botolv Helleland

Valgkomite: Styret

Møtet slutta klokka 18:40

Referent: Andreas Drolsum Haraldsrud

Innkalling til årsmøte i Bymålslaget

Torsdag 4. februar 2021 kl. 1800
5. etg. Henrik Wergelands Hus
(eventuelt digitalt møte)
Universitetet i Oslo, Blindern

Dagsorden:

1. Godkjenning av innkalling og dagsorden
2. Årsrapport for 2020
3. Regnskap for 2020
4. Rapport fra redaksjonen i Maal og Minne
5. Drøfting av innkomne forslag
6. Drøfting av virksomheten i tida framover
7. Valg

Framlegg til saker som skal tas opp på årsmøtet, må være sendt til lederen seinest tre uker før møtedagen. Framlegg kan sendes med post til Andreas Haraldsrud, Tjyruhjellveien 29, 3512 Hønefoss, eller på e-post til a_haraldsrud@hotmail.com. På grunn av usikkerhet rundt situasjonen med Covid-19 kan årsmøtet for 2020 bli holdt digitalt. Derfor er det ønskelig at de som er interesserte i å delta på møtet, sender en e-post til lederen på a_haraldsrud@hotmail.com. Du vil da motta en lenke til digitalt møte, dersom det skulle være aktuelt.

Vel møtt!

Andreas Drolsum Haraldsrud
Leder